

Muş Alparslan Üniversitesi

İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

MUŞ ALPARSLAN ÜNİVERSİTESİ / MUŞ ALPARSLAN UNIVERSITY

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/eyp>

Aralık/December 2023

Cilt/Volume 1

Sayı/Issue 01

EKONOMİ YÖNETİM POLİTİKA

Economics Management Politics

Sayı Yazarları

Mehmet Barış ASLAN

Bahar İSLAMOĞLU

Zehra İNCEBİZ

Gökhan KORKMAZ

Mahmut ÖZDEMİRKOL

Ekonomi Yönetim Politika
Economics Management Politics

YIL/YEAR: 2023 • CILT/VOLUME: 1 • SAYI/NUMBER: 1

Yazılarda ifade edilen görüş ve düşünceler yazarlarının kişisel görüşleri olup derginin ve bağlı bulunduğu kurumun görüşlerini yansıtmaz.

The opinions and views expressed in the papers published in the journal are only those of the author(s) and do not necessarily reflect the views of the journal and its publisher.

Ekonomi Yönetim Politika

Economics Management Politiks

Dağıtım Distribution

Muş Alparslan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi tarafından yapılmaktadır

Is made by Muş Alparslan University Faculty of Economics and Administrative Sciences

27/12/2023	:	Yayın Tarihi	Published Date	:	27/12/2023
Aralık /2023	:	Yayın Sezonu	Pub. Date Season	:	December/2023
1	:	Cilt	Volume	:	1
1	:	Sayı	Number	:	1
2023	:	İlk Yayın Tarihi	Founded	:	2023
Muş	:	Yayın Yeri	Place of Publication	:	Muş
Yılda iki defa elektronik olarak yayınlanan uluslararası hakemli ve süreli yayındır	:	Yayın Türü	Publication Type	:	Is an international, periodical, double-blind peer-reviewed and online academic journal published semiannual
Türkçe ve İngilizcedir; ancak her sayıda ki makale sayısının en fazla üçte biri kadar olmak üzere diğer dillerdeki çalışmalara da yer verilebilir.	:	Yayın Dili	Official Language	:	Turkish and English; however, studies in other languages may be included, up to a third of the number of articles in each issue.
Haziran ve Aralık	:	Periyot	Frequency	:	June and December
Muş Alparslan Üniversitesi	:	Yayıncı	Publisher	:	Muş Alparslan University
Muş Alparslan Üniversitesi Külliyesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, 49250, Muş/Türkiye	:	Adres	Address	:	Muş Alparslan Üniversitesi Külliyesi, Faculty of Economics and Administrative Sciences, 49250, Muş/Türkiye
eyp@alparslan.edu.tr	:	e-posta	e-mail	:	eyp@alparslan.edu.tr
+90 436 249 49 49	:	Telefon	Telephone	:	+90 436 249 49 49
+90 436 249 10 22	:	Faks	Fax	:	+90 436 249 10 22
https://dergipark.org.tr/tr/pub/eyp	:	Ana Sayfa	Homepage	:	https://dergipark.org.tr/tr/pub/eyp

Ekonomi Yönetim Politika ***Economics Management Politics***

Yıl/Year: 2023 • Cilt/Volume: 1 • Sayı/Number: 1

Yayın Kurulu • Editorial Board

Muş Alparslan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Adına Sahibi / Owner	Prof. Dr. Ömer Faruk ALTUNÇ Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
Baş Editör / Editor-in-Chief	Doç.Dr. Orhan KESKİNTAŞ Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
Editörler/ Editors	Dr. Öğr. Üyesi Vedat BAYDAR Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye Arş.Gör. Dr.Şeyma EŞKİ ÇAYLAK Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye Dr. Öğr. Üyesi Fatih SÖNMEZ Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye Dr. Öğr. Üyesi Metin SÖYLEMEZ Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
İstatistik Editörü	Prof.Dr. Çerkez AĞAYEVA Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
Türkçe Dil Editörleri	Doç.Dr. Ercan ÇAĞLAYAN Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye Arş.Gör. Gökhan TOPLUK Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
İngilizce Dil Editörleri	Dr.Öğr.Üyesi Abdülmecit YILDIRIM Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye Dr.Öğr.Üyesi Fatih SÖNMEZ Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
Teknik Editör	Dr. Öğr. Üyesi Vedat BAYDAR Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
Sekreteryaya / Secretariat	Arş.Gör.Dr.Mevlüt GÖL Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye

Ekonomi Yönetim Politika

Economics Management Politics

Yıl/Year: 2023 • Cilt/Volume: 1 • Sayı/Number: 1

Amaç ve Kapsam **Aims and Scope**

Ekonomi Yönetim Politika dergisinin amacı, iktisadi ve idari bilimler ile ilgili alanlarda bilimsel makaleler yayımlamaktır.

Böylece ulusal ve uluslararası düzeyde bilimsel bilgilerin artırılması ve yaygınlaşmasına katkı sağlamayı hedeflemektedir. Bu açıdan, temel misyonumuz bilimsel bilgi üretiminin yapıldığı ve paylaşıldığı bir ortamın hazırlanmasıdır. Bu bağlamda dergimiz, iktisadi ve idari bilimler ile ilgili araştırma makaleleri, literatür incelemeleri, vaka çalışmaları ve kitap incelemeleri gibi çalışmalarını yayımlamayı amaçlamaktadır.

Ekonomi Yönetim Politika dergisinin hedef kitle, iktisadi ve idari bilimler alanında araştırmalarını sürdüren akademisyenler ile bu alana ilgi duyan öğrenciler, okurlar ve kurumlardır. Bu doğrultuda, ekonomi, yönetim, politika dergisi; yönetim bilişim sistemleri, yönetim ve strateji, yerel yönetimler, kent ve çevre politikaları, uluslararası iktisat, uluslararası ilişkiler, uluslararası ticaret, uygulamalı psikoloji, üretim ve operasyon yönetimi, siyasi tarih, siyasi düşünceler, siyasi hayat ve kurumlar, siyaset bilimi, pazarlama, kamu yönetimi, makro iktisat, maliye, mikro iktisat, muhasebe, nicel karar yöntemleri, organizasyon, iktisadi düşünce, iktisat tarihi, finans, ekonometri, bölgesel çalışmalar, beşeri ve iktisadi coğrafya, bankacılık ve sigortacılık bilim alanlarında ve ilgili diğer alanlarda yapılan çalışmaları yayımlar. Derginin yayın periyodu Haziran ve Aralık aylarında olmak üzere yılda 2(iki) sayıdır. Derginin yayın dili Türkçe ve İngilizcedir. Ekonomi Yönetim Politika dergisinde yayımlanan tüm çalışmaların telif hakları Muş Alparslan Üniversitesine aittir.

The journal Economics Management Politics aims to publish scientific articles in the fields of economics and administrative sciences. Our mission is to contribute to the advancement and dissemination of scientific knowledge at both national and international levels. In this regard, we aim to foster an environment that encourages the creation and sharing of scientific knowledge. To achieve this, we accept research articles, literature reviews, case studies, and book reviews related to economics and administrative sciences.

The journal Economics Management Politics is targeted towards academics conducting research in the fields of economics, administrative sciences, and related areas, as well as students, readers, and institutions with an interest in these fields. Accordingly, the journal accepts manuscripts across a wide range of disciplines, including management information systems, management and strategy, local administrations, urban and environmental policies, international economics, international relations, international trade, applied psychology, production and operations management, political history, political thought, political life and institutions, political science, marketing, public administration, macroeconomics, finance, microeconomics, accounting, quantitative decision methods, organization, economic thought, economic history, public finance, econometrics, regional studies, human and economic geography, banking and insurance, and other related areas. The journal is published semiannually, in June and December, and accepts submissions in both Turkish and English. All rights to the published studies in the journal are held by Muş Alparslan University.

Ekonomi Yönetim Politika ***Economics Management Politics***

Yıl/Year: 2023 • Cilt/Volume: 1 • Sayı/Number: 1

Danışma Kurulu / Advisory Board

- Prof. Dr. Abdullah ÇELİK
Harran Üniversitesi / Türkiye
- Prof. Dr. Abdullah KIRAN
Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
- Prof. Dr. Abdulkadir BAHARÇİÇEK
İnönü Üniversitesi / Türkiye
- Prof. Dr. Ahmet GÜRBÜZ
Bingöl Üniversitesi / Türkiye
- Prof. Dr. Bayram COŞKUN
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi / Türkiye
- Prof. Dr. Besime ŞEN
Mimar Sinan Üniversitesi / Türkiye
- Prof. Dr. Bilal SAMBUR
Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi / Türkiye
- Prof. Dr. Bülent BİLMEZ
İstanbul Bilgi Üniversitesi / Türkiye
- Prof. Dr. Ersin ERKAN
Bingöl Üniversitesi / Türkiye
- Prof. Dr. Fazıl Hüsnü ERDEM
Dicle Üniversitesi / Türkiye
- Prof. Dr. Mehmet ASUTAY
Durham University
- Prof. Dr. Mehmet BARCA
Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi / Türkiye
- Prof. Dr. Mehmet DEMİRTAŞ
Bitlis Eren Üniversitesi / Türkiye
- Prof. Dr. Mete Kaan KAYNAR
Hacettepe Üniversitesi / Türkiye
- Prof. Dr. Ömer Faruk ALTUNÇ
Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
- Prof. Dr. Şükrü ASLAN
Mimar Sinan Üniversitesi / Türkiye
- Prof. Dr. Yakup BULUT
Gaziantep Üniversitesi / Türkiye
- Prof. Dr. Zahir KIZMAZ
Fırat Üniversitesi / Türkiye

İÇİNDEKİLER • CONTENTS

Mehmet Barış ASLAN	11
Türkiye ile ABD Arasındaki Dış Ticarete Marshall Lerner Kuralının Geçerliliği: Ekonometrik Bir Analiz The Validity of Marshall Lerner's Rule in Foreign Trade Between Turkey and the USA: An Econometric Analysis	
Bahar İSLAMOĞLU	23
Rant Kavramının Farklı İktisat Okulları Tarafından Ele Alınışı: Bir Karşılaştırma ve Değerlendirme The Approach of the Concept of Rent by Different Schools of Economics: A Comparison and Evaluation	
Zehra İNCEBİZ	29
Tüketim Toplumu Karşısında Kentsel Mekanların "Aynışması" Üzerine Bir Değerlendirme The Approach of the Concept of Rent by Different Schools of Economics: A Comparison and Evaluation	
Gökhan KORKMAZ	36
Categorization of Countries with Artificial Neural Networks and Support Vector Machines Yapay Sinir Ağları ve Destek Vektör Makineleri ile Ülkelerin Sınıflandırılması	
Mahmut ÖZDEMİRKOL	46
Çevresel Etki Değerlendirme Yönetmeliğinden Muafiyet Sağlayan Geçici Maddenin Çevreci Anlayış Açısından Analizi Analysis of the Environmental Attitude Indicated by the Provisional Substance Giving Exemption from Environmental Impact Assessment	

Editörden...

Değerli Okuyucular,

Muş Alparslan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'ne bağlı olarak çıkardığımız Ekonomi Yönetim Politika adlı derginin ilk sayısını yayımlamanın heyecanını yaşıyoruz.

Dergimiz iktisadi ve idari bilimler alanında iktisat, işletme, siyaset bilimi, kamu yönetimi/yönetim bilimi ve uluslararası ticaret konularında özgün, nitelikli araştırma ve incelemeleri yayınlama amacı taşımaktadır.

Ayrıca Ekonomi Yönetim Politika dergimiz,

- ✓ Sosyal bilimler alanında geliştirilen evrensel yaklaşımlara,
- ✓ Bunun yanında ülkemizin sosyolojisine uygun kavramlar ve teorik çerçevenin geliştirilmesine,
- ✓ Eleştirel düşünceyi geliştirmeye,
- ✓ Karar vericilerin için yeni ampirik bulgular temin edilmesi ve bunların yorumlanmasına katkı sağlamayı hedeflemektedir.

Dergimizin hedef kitlesi, iktisadi ve idari bilimler alanında araştırmalarını sürdüren akademisyenler ile bu alana ilgi duyan öğrenciler, okurlar ve kurumlardır. Bu doğrultuda, dergimiz, yönetim bilişim sistemleri, yönetim ve strateji, yerel yönetimler, kent ve çevre politikaları, uluslararası iktisat, uluslararası ilişkiler, uluslararası ticaret, uygulamalı psikoloji, üretim ve operasyon yönetimi, siyasi tarih, siyasal düşünceler, siyasal hayat ve kurumlar, siyaset bilimi, pazarlama, kamu yönetimi, makro iktisat, maliye, mikro iktisat, muhasebe, nicel karar yöntemleri, organizasyon, iktisadi düşünce, iktisat tarihi, finans, ekonometri, bölgesel çalışmalar, beşeri ve iktisadi coğrafya, bankacılık ve sigortacılık bilim alanlarında ve ilgili diğer alanlarda yapılan çalışmalarını yayımlamayı amaçlamaktadır.

Ekonomi Yönetim Politika dergisi açık ve ücretsiz yayıncılık ilkesine bağlıdır. Her makaleye yayımlanma tarihinden itibaren derginin internet sayfası üzerinden hiçbir kısıtlanma olmaksızın tam metin olarak erişilebilir. Derginin tüm giderleri yayıncı tarafından karşılanmakta; yazarlardan ücret talep edilmemektedir.

Ekonomi, Yönetim, Politika dergisi, araştırma ve yayın etiği konusunda ulusal ve uluslararası standartlara bağlıdır. Üniversitelerarası Kurul Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi ile Açık Erişim Dergileri Dizini (Directory of Open Access Journals - DOAJ) ve Yayın Etiği Komitesi (Committee on Publication Ethics – COPE) gibi kuruluşlar tarafından yayımlanan Uluslararası Etik Yayıncılık ilkelerini benimsemiştir.

Bu kapsamda, Ekonomi Yönetim Politika dergisinin editörleri, hakemleri ve yazarları, yayımlanacak yazıların yayın sürecinde uluslararası “araştırma ve yayın etiği” standartları çerçevesinde Açık Erişim Dergileri Dizini (Directory of Open Access Journals - DOAJ) ve Yayın Etiği Komitesi (Committee on Publication Ethics – COPE) gibi kuruluşlar tarafından belirlenmiş Akademik Yayıncılıkta Şeffaflık İlkeleri ile En İyi Uygulamalar'a bağlı kalmayı ve Üniversitelerarası Kurul Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi'nde belirtilen “Bilimsel Araştırmalar ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler”de bulunmamayı taahhüt etmektedir.

Dergimizin ilk sayısında 5 önemli çalışma yer almaktadır:

Barış ASLAN “Türkiye ile ABD Arasındaki Dış Ticarete Marshall Lerner Kuralının Geçerliliği: Ekonometrik Bir Analiz” adlı çalışmasıyla, Türkiye ile ABD arasındaki dış ticarete gelir ve fiyat esnekliklerini incelemektedir. Söz konusu ticarete Marshall-Lerner kuralının geçerliliğini ve bu dış ticaretin Türkiye'nin dış ticaret açıkları üzerindeki olası etkilerini tespit etmeye çalışmaktadır. ASLAN, elde edilen çalışma sonucu, ihracatın talep elastikiyeti ile ithalatın talep elastikiyeti toplamının birden büyük bir değere sahip olduğunu dolayısıyla Türkiye ile ABD arasında gerçekleşecek dış ticarete Marshall-Lerner kuralının geçerli olabileceğini ileri sürmektedir.

Bahar İSLAMOĞLU “Rant Kavramının Farklı İktisat Okulları Tarafından Ele Alınışı: Bir Karşılaştırma ve Değerlendirme” adlı çalışmasıyla rant kavramının Ricardocu, Marksist ve Neo-klasik iktisat okulları tarafından ele alınmasını incelemektedir. İSLAMOĞLU, söz konusu iktisat okullarının rant teorileri karşılaştırılıp rant teorilerinin temel prensiplerini ve farklılıklarını ortaya koymaya çalışmaktadır.

Zehra İNCEBİZ “Tüketim Toplumu Karşısında Kentsel Mekanların ‘Aynışması’ Üzerine Bir Değerlendirme” adlı çalışmasıyla tüketim toplumu kavramından yola çıkarak, kentsel mekanlarda ve toplumda ortaya çıkan aynışma

durumunu değerlendirmeye alışmaktadı. Çalışmada, mekânsal ayrılaşmanın anlaşılabilmesi için tüketim toplumunun iyi analiz edilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Çalışma, tüketim toplumlarının kentsel mekânı ve mekandaki tüm unsurları tüketime nesnelere haline getirerek ayrılaştırdığını ileri sürer.

Gökhan KORKMAZ “Categorization of Countries with Artificial Neural Networks and Support Vector Machines” adlı çalışmasında, panel veri analizi ile ülkelerin kategorizasyonu çalışmalarının yapay zekâ modelleri kullanılarak yapılmasının imkanlarını araştırmaktadır. Çalışmada, yapay zekâ (AI) bu sahada istatistiksel testlere göre daha iyi performans sağlıyor mu sorusunun cevabı araştırılmaktadır. Bu amaçla makalede, ülkeler işsizlik, enflasyon, GSYİH Büyüme Hızı, 5 yıllık GSYİH Büyüme Hızı, Doğrudan Yabancı Yatırım (FDI) Girişi ve iş özgürlüğü gibi ekonomik göstergeler kullanılarak sınıflandırılmıştır. Makalenin sonuçlarından hareket ederek KORKMAZ, yapay zekanın modern yöntemler için mit vadettiği fakat geleneksel yöntemlerin bu konudaki alternatifsizliğinin bir süre daha devam edebileceği ileri sürer.

Mahmut zdemirko, “evresel Etki Değerlendirme Yönetmeliğinden Muafiyet Sağlayan Geçici Maddenin evreci Anlayış Açısından Analizi” adlı çalışmasında 1993 yılında kabul edilen evresel Etki Değerlendirme (ÇED) yönetmeliğinin çevresel etki değerlendirme sürecinden muafiyet sağlayan geçici maddeyi incelemektedir. Makalede, geçici madde hakkında mahkeme kararları, değiştirilen ÇED yönetmelikleri ve idarenin mahkeme kararları karşısında tutumu değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Bu sayımıza değerli yazılarıyla katkı sağlayan yazarlara, emekleri için hakemlere, vakit ayırdıkları için derginin yayın kurulu üyelerine teşekkür ederiz. Dergimizin ilk sayısının tüm okuyucular için keyifli ve faydalı bir okuma olması dileğiyle....

Doç. Dr. Orhan KESKİNTAş

Editör

Ekonomi Yönetim Politika

Economics Management Politics

Araştırma Makalesi • Research Article

Türkiye ile ABD Arasındaki Dış Ticarete Marshall Lerner Kuralının Geçerliliği: Ekonometrik Bir Analiz

The Validity of Marshall Lerner's Rule In Foreign Trade Between Turkey and The USA: An Econometric Analysis

Mehmet Barış ASLAN*

Özet: Bir ülkenin gerek makroekonomik dengeleri gerekse uluslararası kredibilitesi üzerinde önemli etkiler oluşturabilecek olan dış ticaret açıkları, ekonomi yönetimleri için çözülmesi gereken öncelikli sorunlar arasında yer almaktadır. Bundan yola çıkarak hazırlanan çalışmanın amacı Türkiye ile ABD arasındaki dış ticarete gelir ve fiyat esnekliklerini inceleyerek söz konusu ticarete Marshall-Lerner kuralının geçerliliğini ve bu dış ticaretin Türkiye'nin dış ticaret açıkları üzerindeki olası etkilerini tespit etmektir. ARDL Ekonometrik Yönteminin tercih edildiği çalışmada kullanılan tüm veriler çeyreklik formda ve dolar cinsinden elde edilmiş olup, 2002Q1-2020Q1 dönem aralığını kapsamaktadır. Elde edilen çalışma sonuçları ihracatın talep elastikiyeti ile ithalatın talep elastikiyeti toplamının birden büyük bir değere sahip olduğunu dolayısıyla Türkiye ile ABD arasında gerçekleşecek dış ticarete Marshall-Lerner kuralının geçerli olabileceğini göstermektedir. Ayrıca elde edilen gelir değişkenleri katsayı sonuçları her iki modelde gelir değişimlerinin dış ticarete güçlü etkiye sahip olduğunu göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Dış Ticaret, ARDL, Marshall-Lerner Koşulu, Döviz Kuru

Abstract: Foreign trade deficits, which can have significant effects on a country's macroeconomic balances and international credibility, are among the priority problems that need to be resolved for economic management. The aim of this study is to examine the income and price elasticities in foreign trade between Turkey and the USA and to determine the validity of the Marshall-Lerner rule in the trade in question and the possible effects of this foreign trade on Turkey's foreign trade deficits. All data used in the study, in which ARDL Econometric Method was preferred, were obtained in quarterly form and in dollars, and cover the period 2002Q1-2020Q1. The results of the study show that the sum of the demand elasticity of exports and the demand elasticity of imports has a value greater than one, so the Marshall-Lerner rule may be valid in foreign trade between Turkey and the USA. In addition, the income variables coefficient results showed that income changes have a strong effect on foreign trade in both models.

Keywords: Foreign Trade, ARDL, Marshall-Lerner Condition, Exchange Rate

Giriş

Küreselleşme akımları ile aynı dönemler içerisinde uygulanmaya konan dış ticarete liberalleşme akımları, özellikle de gelişmekte olan ülke ekonomileri üzerinde bir takım olumsuzlukları da beraberinde getirmiştir. Söz konusu olumsuzlukların en önemlilerinden biri ise kümülatif şekilde artmaya başlayan dış ticaret açıklarıdır. Gelişmekte olan ülke ekonomilerinin makroekonomik dengeleri ve uluslararası kredibiliteleri üzerinde negatif etki oluşturabilen söz konusu açıklara maruz kalan

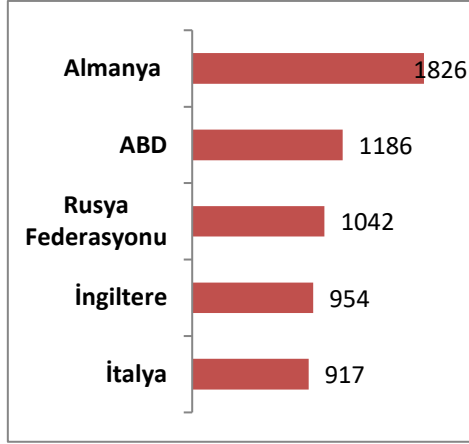
* Doç.Dr., Bingöl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
ORCID: 0000-0003-3783-4079 mbaslan@bingol.edu.tr

Received/Geliş: 13 Mayıs 2023

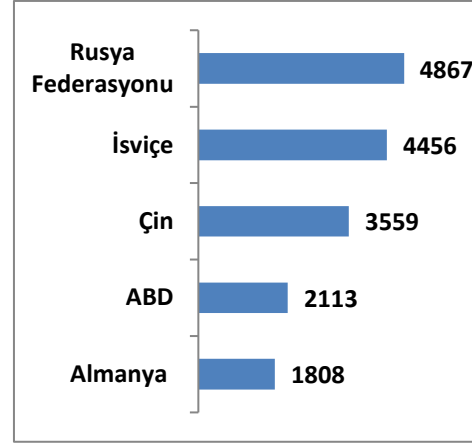
Accepted/Kabul: 13 Ekim 2023

Published/Yayın: 27 Aralık 2023

ülkelerden biri de Türkiye'dir. Bu noktadan yola çıkılarak hazırlanan çalışmanın amacı, 2023 yılı Ocak ayında yayınlanan T.C. Ticaret Bakanlığı dış ticaret veri bültenine göre Türkiye'nin en fazla ihracat ve ithalat yaptığı ilk 5(beş) ülke içerisinde yer alan ABD ile Türkiye arasındaki dış ticareti gelir ve fiyat esneklikleri kapsamında inceleyerek söz konusu ticaretin Türkiye'nin dış ticaret açıkları üzerindeki olası etkilerini analiz etmektir.

Grafik 1: En fazla ihracat yapılan 5 ülke (Milyon Dolar, 2023)

Grafik 2: En fazla ithalat yapılan 5 ülke (Milyon Dolar, 2023)

Kaynak: T.C. ticaret bakanlığı

Söz konusu etkilerin tespiti çalışmada kullanılan ARDL Zaman Serisi Ekonometrik Yöntemi aracılığı ile gerçekleştirilmiştir. Diğer etkenlerin sabit kaldığı varsayımının yapıldığı çalışmada, yurtiçi (Türkiye) ve yurtdışı (ABD) gelir ve döviz kuru (reel efektif döviz kuru) değişkenleri bağımsız, İhracat ve İthalat değişkenleri ise bağımlı değişken olarak kabul edilmiştir.

Çalışmada ayrıca Türkiye ile ABD arasındaki dış ticarete Marshall-Lerner Kuralının geçerliliği test edilerek reel döviz kuru değişimlerinin özellikle ihracat üzerinde nasıl bir rol oynayabileceği tespit edilmeye çalışılmıştır.

Marshall-Lerner Kuralı, dış ticarete konu malların sonsuz arz esnekliği varsayımı altında, ithal mallar yurtiçi talep esnekliği ile ihraç mallar yurt dışı talep esnekliği toplamının 1'e eşit veya 1'den büyük olması koşulunun geçerli olması halinde, döviz kurlarındaki oynaklığın dış ticaret hadlerini değiştirebileceği iddiasını ortaya koyan yaklaşım olarak tanımlanmaktadır. Adı geçen kuralın geçerliliği, esneklikleri sonsuz kabul edilen dış ticarete konu malların ithal ve ihraç fiyat esneklik katsayıları (döviz kuru esnekliği) toplamında 1(bir) ya da 1(bir)'den büyük bir rakam elde etme şartına bağlanır (Hepaktan, 2009:40-55). İhracat talebi reel döviz kuru esneklik katsayısı ile ithalat talebi reel döviz kuru esneklik katsayısı birden büyük ise; reel döviz kurundaki yükselişin, dış ticaret hadlerini o ülke aleyhine dönüştürerek, dış ticaret dengesine olumsuz bir şekilde yansıtacağı öngörülmektedir. Ters durumda ise reel döviz kurundaki düşüşün dış ticaret hadlerini o ülke lehine dönüştürerek dış ticaret dengesine olumlu bir şekilde yansıtacağı, katsayısının bire eşit olması halinde ise herhangi bir etkilenmenin olmayacağı şeklinde ifade edilmektedir (Yamak ve Korkmaz, 2005:11-29). Ayrıca uygulanacak açık veya örtülü bir devalüasyon uygulamasının net ihracatı artırabilmesi yine bu kuralın geçerliliği ile paralellik arz etmektedir (Ünsal, 2013).

Türkiye'nin 1980'li yıllardan itibaren ciddi oranlarda dış ticaret açığı vermesi, bu açıkların neden olduğu kur, enflasyon ve kredibilite sorunları ve ABD ile yapılan dış ticaretin söz konusu açıklara önemli oranlarda katkı sunması göz önüne alındığında yapılan çalışmanın literatüre katkı sunacağı düşünülmektedir. Çalışma giriş kısmının ardından toplam üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde konuya ilişkin literatür taramasına yer verilmiştir. İkinci bölümde ise Türkiye ile ABD arasında gerçekleşen dış ticarete gelir veya fiyat esnekliklerinin ne oranda etkin olduğunu araştırmak ve

Marshall-Lenger kuralının Türkiye için geçerliliğini test etmek amacıyla ekonometrik uygulama safhasına geçilmiştir. Çalışmanın son aşaması olan sonuç bölümünde ise Türkiye ile ABD arasındaki dış ticarete fiyat ve gelir değişimlerinin etkileri ortaya konarak elde edilen sonuçlar doğrultusunda bazı önerilerde bulunulmuştur.

1.Literatür Özeti

Konuya ilişkin literatür taraması yapıldığında, bir ülkenin majör ekonomik problemleri içerisinde önemli yer tutan dış ticaret açıklarına yönelik çalışmalara önemli oranda yer verildiği görülmektedir. Ağırlıklı olarak gelir ve döviz değişimlerine dayalı gerçekleştirilen gerek teorik gerekse uygulamalı çalışmalardan elde edilen sonuçlar incelendiğinde, dış ticaret açıklarının giderilmesinde döviz kurundan ziyade gelir değişimlerinin daha etkili sonuçlar verdiği görülmektedir. Bununla beraber söz konusu bazı çalışmalardan elde edilen sonuçlar ülkelere göre farklılık arz etmekte ve bazı ülkelerde Marshall-Lerner Kuralının geçerli olduğu görülmektedir. Döviz kurundaki değişimlerin dış ticaret açıkları üzerinde etki oluşturabileceği savını doğrulayan bu çalışmaların yanında sayıları az olsa da bazı ülkelerde bu koşulun geçerli olmadığına dair sonuçlar da elde edilmiştir. İhracat ve ithalat değişkenlerinin ağırlıklı olarak bağımlı değişken olarak kabul edildiği benzer çalışmalarda, seriler arasındaki eşbütünlük ilişkileri araştırılmış ancak sonuçlar incelendiğinde konu ile ilgili bir mütabakata ulaşıldığı görülmemiştir. Örneğin Türkiye dışında farklı ülkelere yönelik gerçekleştirilen çalışma sonuçları incelendiğinde, söz konusu ülkelerin çoğunluğunda Marshall-Lerner Kuralının geçerli olduğuna ayrıca gelir değişimlerinin bu ülke dış açıkları üzerine olumlu katkı sunduğuna ilişkin sonuçlar elde edilmiştir (Khan, 1974: 678-693, Arize, 1994: 1-9, Oskooee ve Niroomand, 1998: 101-109, Gomez ve Ude, 2006, Andersson ve Styf, 2010, Ogutu, 2014, Pathak, 2020). Bunun yanında diğer bazı çalışma sonuçları incelendiğinde bir kısım ülkenin farklı ülkelerle yaptığı ticaretin ya tamamında ya da bazılarında Marshall-Lerner koşulunun geçerli olmadığı görülmüştür (Oskooee ve Brooks, 1999: 119-128, Mahmud, 2004: 231-236, Hamori, 2008: 14-22, Alemu ve Sang, 2014: 59-76, Ebadi, 2020: 1332-1348, Guo, 2020: 48-56, Amaral ve Breitenbach, 2021: 731-750, Ali vd., 2022: 46-52, Mndaka vd., 2022: 98-107). Türkiye'ye yönelik gerçekleştirilen gelir ve fiyat esnekliklerine dayalı çalışma sonuçları incelendiğinde ise Türkiye'nin bazı ülkelerle yaptığı dış ticarete Marshall-Lerner koşulunun geçerli olduğu (Şimşek ve Kadılar, 2005: 144-152, Vergil ve Erdoğan, 2009: 35-57, Yayar vd., 2013: 479-485, Göçer ve Elmas, 2013: 137-157, Cambazoğlu ve Güneş, 2016: 272-283, Siklar ve Kecili, 2018: 125-130, Akıncı, M., 2021: 9-36), bazı ülkelerde ise geçerli olmadığı görülmüştür. (Peker, 2008: 33-43, Hepaktan, 2009: 40-55, Ay vd., 2009: 151-168, Klavuz ve Polat, 2017: 27-40).

2.Ekonometrik uygulama:

2.1.Veri seti ve model:

Çalışmada kullanılan tüm veriler çeyreklik formda ve dolar cinsinden elde edilmiş olup, 2002Q1 - 2020Q1 dönem aralığını kapsamaktadır. Gerek TÜİK veri tabanından elde edilen Türkiye'ye ait toplam ithalat ve ihracat serileri, Gerekse Federal Rezerv Ekonomik Veri Tabanından (FRED) elde edilen Türkiye ve ABD'ye ait GSYİH serileri ve T.C. Merkez Bankası veri tabanından (EVDS) elde edilen Reel efektif döviz kuru verileri logaritmik formları ile analizlere dahil edilmiştir

Bahmani-Oskooee ve Brooks (1999) tarafından ortaya konan modelin baz model olarak kabul edildiği çalışmada, toplam ihracat ve toplam ithalat verileri bağımlı, reel efektif döviz kuru ile Türkiye ve ABD'ye ait GSYİH değişkenleri ise bağımsız değişken olarak modele dahil edilmiştir. Baz alınan modelden yola çıkılarak, Türkiye ile ABD arasındaki dış ticarete Marshall_Lerner kuralı ile Türkiye ve ABD'ye ait gelir esneklik katsayıları aşağıda verilen 1 ve 2 nolu denklemler aracılığı ile tahmin edilmiştir

Model 1; İhracat talep modeli

$$X_t = \varphi_t + \varphi_1 REDK_t + \varphi_2 GSH_t^{ABD} + \varepsilon_t \quad (1)$$

Model 2; İthalat talep modeli

$$M_t = \forall_t + \forall_1 REDK_t + \forall_2 GSH_t^{TUR} + \varepsilon_t \quad (2)$$

Burada X_t ; ABD'ye yapılan toplam ihracatı, M_t ; yine ABD'den yapılan toplam ithalatı, $REDK_t$; fiyat değişkenini (döviz kurunu), GSH_t^{TUR} ; Türkiye'de elde edilen, GSH_t^{ABD} ise ABD'de elde edilen toplam geliri ifade etmektedir. \forall_1 ve φ_1 sırasıyla ithalat ve ihracat modellerine ait fiyat (döviz kuru) esneklik katsayılarını, \forall_2 ile φ_2 ise sırasıyla ithalat ile ihracat modellerinde yer alan gelir esneklik katsayılarını göstermektedir. Ayrıca ε_t modellerde yer verilen hata terimini ifade etmektedir.

Reel efektif döviz kurunda meydana gelecek artış, dolaysız kotasyon yöntemine dayalı reel döviz kurunun aksine Türk Lirasında değerlenmeye, tersi durumda ise Türk Lirası'nda değer kaybına işaret etmektedir (Merkez Bankası, İstatistik Genel Müdürlüğü, 2017). Bundan yola çıkarak iktisadi beklentiler gereği ithalat modeli \forall_1 reel efektif döviz kuru katsayısının pozitif ($\forall_1 > 0$), ihracat modeli içerisinde yer alan φ_1 fiyat (reel efektif döviz kuru) katsayısının ise negatif ($\varphi_1 > 0$) olması beklenir. Ulusal Gelir değişkenleri katsayılarının ise pozitif olması [$(\forall_2 > 0$ ve $\varphi_2 > 0)$] beklenir. Ayrıca elde edilen \forall_1 ve φ_1 reel döviz kuru esneklik katsayılarının mutlak değerleri toplamının birden büyük ($\forall_1 + \varphi_1 > 1$) çıkması, esneklik şartının ve dolayısıyla Marshall-Lerner kuralının da geçerli olduğu anlamına gelmektedir (Seyidoğlu, 2021).

2.2. Metodoloji ve ampirik bulgular

2.2.1. Birim kök analizi

Değişen varyanslı ve uzun dönem içerisinde deterministik bir yönelim göstermeyen makroekonomik seriler genellikle durağan bir yapıya sahip olmamaktadırlar. Birim köke sahip bu türden veriler ile çalışmak, sahte regresyon sorunları ile beraber gerçekleştirilen ampirik analizlerde de farklı problemler ile karşılaşılmasına neden olmaktadır. Bu nedenle yapılan analizlerin sağlıklı sonuçlar vermesi bakımından, bu veriler ile analiz yapılırken öncelikle durağanlık düzeylerinin tespit edilmesi büyük önem arz etmektedir (Atgür ve Altay, 2015).

Serilerde aynı düzeyde durağan olma şartı gerektirmeyen ve Engle-Granger (1987), Johansen (1988, 1991) ve Johansen-Juselius (1990) gibi farklı eş-bütünleşme testlerine alternatif olarak geliştirilen ARDL Sınır Testi yaklaşımı, son dönem ekonometrik analizlerde sıklıkla tercih edilmektedir. Bu analiz yöntemi serilerin tümünün, I(2) haricinde, I(0), I(1) veya karma (mixed) bir durağan yapıda olsa dahi eş-bütünleşme analizine olanak sağlayarak diğer analizler ile bu noktada ayrılmaktadır (Özdamar, 2015).

Ekonometrik analizlerin güvenilirliği bakımından önem arz eden durağanlık analizlerinde ağırlıklı olarak Genişletilmiş Dickey ve Fuller (ADF) (1981) ve Phillips ve Perron (PP) (1988) testleri tercih edilmektedir (Vergil ve Erdoğan, 2009). Otoregresif ve hareketli ortalama parametreleri bakımından farklı sorunlar içeren ADF durağanlık testi, sabit varyanslı olmakla birlikte içerisinde birbirleri ilişkili olmayan hatalar barındırabilmektedir. Değişken varyansa sahip Philips (1987) ve Phillips ve Perron (1988) testinde ise birbirleri ile ardışık bağımlılığa sahip aralarında ardışık bağımlılığın söz konusu olduğu hata terimleri söz konusudur (Kızılkaya, Sofuoğlu ve Karaçor, 2016). Bundan hareketle çalışmadan güvenilir sonuçlar elde etmek amacıyla serilere hem ADF hem de Philips-Perron (PP) birim kök testleri uygulanmıştır. Elde edilen birim kök testi sınıması sonuçları 3.1 nolu tabloda yer almaktadır.

Tablo 2.1. Birim Kök Testi Sonuçları

Değişken	ADF (Düzye)			Phillips-Perron (Düzye)		
	Sabitli	Sabitli Trendli	Sabitsiz Trendsiz	Sabitli	Sabitli Trendli	Sabitsiz Trendsiz
X_t	-2,70*	-3,36*	-0,01	-2,38	-3,12	0,23
M_t	2,13	0,58	2,80	1,80	-0,01	2,68
GSH_t^{TUR}	0,89	-2,64	4,53	0,72	-2,48	4,60
GSH_t^{ABD}	-0,22	-3,04	2,80	0,11	-2,92	4,01
$REDK_t$	-0,37	-1,76	-1,03	-0,14	-1,58	-1,03
Değişken	ADF (1.Fark)			Phillips-Perron(1.Fark)		
	Sabitli	Sabitli Trendli	Sabitsiz Trendsiz	Sabitli	Sabitli Trendli	Sabitsiz Trendsiz
X_t	-11,69***	-11,64***	-11,70***	-15,22***	-15,96***	-14,04***
M_t	-11,28***	-11,74***	-10,83***	-11,17***	-11,74***	-10,68***
GSH_t^{TUR}	-11,94***	-12,03***	-9,94***	-11,96***	-12,03***	-9,94***
GSH_t^{ABD}	-10,94***	-10,89***	-9,79***	-11,25***	-11,20***	-9,75***
$REDK_t$	-10,23***	-10,61***	-10,21***	-10,26***	-12,36***	-10,21***
Kritik değ.	Sabitli	Sabitli Trendli	Sabitsiz Trendsiz	Sabitli	Sabitli Trendli	Sabitsiz Trendsiz
%1	-3,52	-4,08	-2,59	-3,52	-4,08	-2,59
%5	-2,90	-3,47	-1,95	-2,90	-3,47	-1,94
%10	-2,59	-3,16	-1,61	-2,59	-3,16	-1,61

Not: *** % 1, * ise % 10 anlamlılık düzeylerini göstermektedir. ADF testi maksimum 11 gecikme uzunluğu ve Schwarz bilgi kriterine göre otomatik olarak seçilmiştir. PP testi Bant Genişliği ise Newey-West Bandwidth esas alınarak otomatik olarak seçilmiştir.

Sabitli, Sabitli-Trendli ve Sabitli-Trendsiz modeller aracılığı ile tahmin edilen birim kök testi sonuçları, toplam ihracat değişkeni serilerinin sabitli ve sabitli/trendli modelde düzey değerlerinde (I(0))durağanlık gösterdiğini ortaya koymuştur. Bunun dışında tüm değişkenlerin düzey değerlerinde durağanlık göstermeyip, ilk farkları(I(I)) alındığında durağan hale geldikleri gözlemlenmiştir. Bu sonuçlar serilerde mixed(karma) bir durağanlık yapısının olduğunu göstermiştir. Bu nedenle ilerleyen aşamada seriler arasındaki eş-bütünleşme ilişkisi bahsi geçen karma(mix) durağanlık yapısına uygun olan ARDL Sınır Testi yaklaşımı aracılığı ile tahmin edilmiştir.

ARDL eş-bütünleşme testi

İhracat ve ithalat serileri arasındaki eş-bütünleşme ilişkileri aşağıda gösterilen ARDL eş bütünleşme model tahmin denklemleri aracılığı ile gerçekleştirilmiştir.

$$\Delta M_t = \forall_0 + \sum_{i=1}^n \forall_{1i} \Delta M_{t-i} + \sum_{i=1}^n \forall_{2i} \Delta REDK_{t-i} + \sum_{i=1}^n \forall_{3i} \Delta GSH_{t-i}^{TUR} + \forall_4 M_{t-1} + \forall_5 REDK_{t-1} + \forall_6 GSH_{t-1}^{TUR} + \mu_t \quad (3)$$

$$\Delta X_t = \varphi_0 + \sum_{i=1}^z \varphi_{1i} \Delta X_{t-i} + \sum_{i=1}^z \varphi_{2i} \Delta REDK_{t-i} + \sum_{i=1}^z \varphi_{3i} \Delta GSH_{t-i}^{ABD} + \varphi_4 X_{t-1} + \varphi_5 REDK_{t-1} + \varphi_6 GSH_{t-1}^{ABD} + \mu_t \quad (4)$$

Seriler arasındaki durağanlık ilişkisinin tespitinin ardından, uzun dönem eş bütünleşme ilişkisinin araştırılması amacıyla her iki model (3 ve 4 nolu modeller) için gerçekleştirilen ARDL Sınır Testi aşağıdaki denklemler aracılığı ile gerçekleştirilmiştir. Δ , değişkenlerin ilk farkını, n ve z gecikme uzunluklarını, M_t ithalat, X_t ise ihracat modeline ait ithalat ve ihracat değişkenlerinin yer aldığı açıklayıcı değişkenleri göstermektedir.

Çalışmaya entegre edilen ve seriler arasındaki eş-bütünleşme ilişkisinin olmadığını temsil eden sıfır hipotezine karşılık ilişkinin varlığını kabul eden alternatif hipotez kurulumu aşağıdaki şekilde gerçekleştirilmiştir.

İthalat Modelleri

$H_0: \forall_4 = \forall_5 = \forall_6 = 0$ (Eş bütünleşme ilişkisi yok)

$H_0: \forall_4 \neq \forall_5 \neq \forall_6 \neq 0$ (Eş bütünleşme ilişkisi var)

İhracat Modelleri

$H_0: \varphi_4 = \varphi_5 = \varphi_6 = 0$ (Eş bütünleşme ilişkisi yok)

$H_0: \varphi_4 \neq \varphi_5 \neq \varphi_6 \neq 0$ (Eş bütünleşme ilişkisi var)

ARDL sınır testi sonucu elde edilen F değeri, Peseran v.d (2001) tarafından geliştirilen tablo değerleri ile karşılaştırılır. En büyük kritik değer ile en küçük kritik değer arasında bir değer elde edilmesi halinde sıfır hipotezi reddedilemez. Bu sonuç seriler arasında eş-bütünleşme ilişkisinin olmadığını gösterir. Alt kritik değer ile üst kritik değer arasında bir değer elde edilmesi halinde ise eş-bütünleşme ilişkisinin varlığına veya yokluğuna dair bir karara varılamaz. Bu durumda alternatif testlere yönelinilir. Son olarak elde edilen değer üst kritik değerden daha yüksek bir değer ise sıfır hipotezi reddedilir, alternatif hipotez kabul edilir. Bu durum seriler arasında bir eş-bütünleşme ilişkisinin var olduğuna işaret eder. Elde edilen F istatistiği değerleri aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 2.2. Sınır testi (F testi ve kritik sınır değerleri)

Tüm Modeller	Değişken Sayısı(k)	F istatistiği	Kritik Değer(%1)	Kritik Değer(%5)
İhracat	2	5,05***	1(0)-1(1) 4,13-5	1(0)-1(1) 3,1-3,87
İthalat	2	5,18***	1(0)-1(1) 4,13-5	1(0)-1(1) 3,1-3,87

Not: ***, %1 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Her iki model ile tahmin edilen F değerlerinin üst kritik değerlerden daha yüksek ayrıca %1 düzeyinde istatistiki olarak anlamlı değerler olduğu görülmüştür. Bu durum her iki modelde yer alan serilerin kendi aralarında uzun dönemli bir eş-bütünleşme ilişkisinin var olduğunu göstererek sıfır hipotezi reddedilmesine neden olmuştur.

2.2.3.ARD L model tahminleri

Seriler arasındaki eş bütünleşme ilişkisinin görülmesinin ardından gecikme uzunluklarının birbirinden bağımsız ve kointegrasyon sınavından farklı olarak belirlendiği ARDL model tahminleri, çalışmaya uyarlanmış şekliyle aşağıdaki denklemler yardımıyla tahmin edilmiştir.

$$M_t = \forall_0 + \sum_{i=1}^s \forall_{1i} M_{t-i} + \sum_{i=0}^m \forall_{2i} REDK_{t-i} + \sum_{i=0}^k \forall_{3i} \Delta GSH_{t-i}^{TUR} + \mu_t \quad (4)$$

$$\Delta X_t = \varphi_0 + \sum_{i=1}^u \varphi_{1i} X_{t-i} + \sum_{i=1}^y \varphi_{2i} REDK_{t-i} + \sum_{i=1}^p \varphi_{3i} GSH_{t-i}^{ABD} + \mu_t \quad (5)$$

M_t , ithalat modeli içerisinde yer alan ve yıllar itibari ile ABD'den yapılan toplam ithalat tutarlarını sembolize eden bağımlı değişkeni, s, m ve k gecikme uzunluklarını temsil etmektedir. X_t , ihracat modeli içerisinde yer alan ve yıllar itibari ile ABD'ye yapılan toplam ihracat tutarlarını sembolize eden bağımlı değişkeni temsil ederken u, y ve p ise gecikme uzunluklarını göstermektedir. AIC bilgi kriterlerinden yararlanılarak belirlenen maximum gecikme uzunluğu 8 (çeyreklik veriler) olarak belirlenmiş olup model tahmin sonuçlarına göre elde edilen uygun gecikme uzunlukları ve elde edilen katsayılar 3.3 nolu tabloda gösterilmiştir.

Tablo 2.3. ARDL modelleri tahmin sonuçları

Tüm Modeller	İhracat ARDL (1,0,0) Modeli		İthalat ARDL (5,1,0) Modeli	
	Katsayı	t-İst.	Katsayı	t-İst.
$X_t(-1)$	0,56***	5,73	-	-
GSH_t^{ABD}	0,96***	0,29	-	-
GSH_t^{TUR}	-	-	2,09***	3,41
$GSH_t^{TUR}(-1)$	-	-	-1,35**	-2,07
$REDK_t$	-0,36***	0,10	0,60***	3,90
C	-4,18***	-1,29	0,24**	-2,03
Tanısal Testler	Katsayılar		Katsayılar	
R^2	0,92		0,91	
Düzeltilmiş R^2	0,91		0,90	
Otokolerasyon	0,26 (0,77)		2,22 (0,12)	
Normallik	5,34 (0,07)		0,99 (0,61)	
Değişen varyans	0,31 (0,87)		1,76 (0,13)	
Ramsey testi	0,44 (0,66)		0,17(0,86)	
Olasılık	0,000		0,000	

Not: *** %1, anlamlılık düzeyi, Parantez içerisindeki değerler ise p(olasılık) değerleridir.

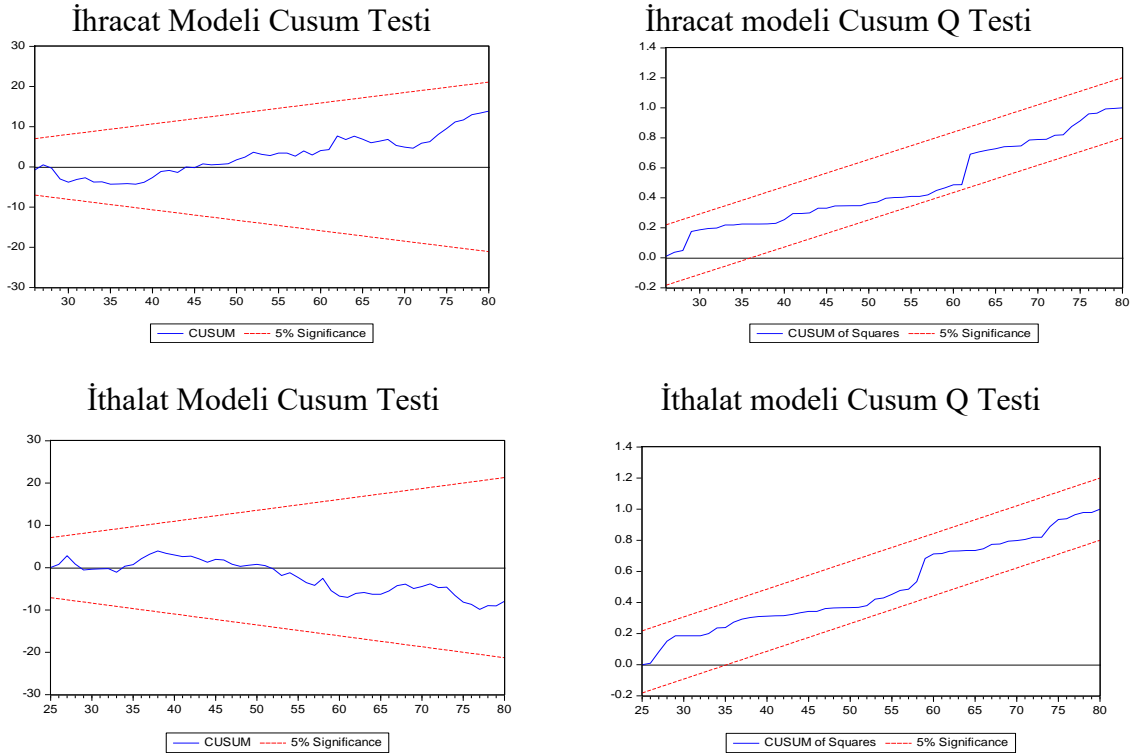
Uygun gecikme uzunluklarına¹ göre hesaplanan ihracat modeli ARDL (1,0,0) modeli olarak tahmin edilmiştir. İhracat modeli içerisinde yer alan yurt dışı gelir (ABD) ve reel efektif döviz kuru değişkeni ilk gecikmede iktisadi beklentilere uygun ve istatistiki olarak % 1 düzeyinde anlamlı çıkmıştır. Yurt içi gelir değişkeni ve reel efektif döviz katsayıları ise düzey değerlerinde, yine iktisadi beklentilere uygun ve istatistiki olarak % 1 düzeyinde anlamlı çıkmıştır.

¹ Uygun gecikme uzunlukları Eviews 9 Ekonometri programı tarafından otomatik olarak hesaplanmıştır.

Uygun gecikme uzunluklarına göre hesaplanan ithalat modeli ARDL (5,1,0) modeli olarak tahmin edilmiştir. İthalat modeli içerisinde yer alan yurt içi gelir (Türkiye) ve reel efektif döviz kuru değişkeni düzey değerlerinde, iktisadi beklentilere uygun ve istatistiki olarak % 1 düzeyinde anlamlı çıkmıştır.

Modellerin güvenilir sonuçlar vermesi açısından önem arz eden tanısal test sonuçları ise gerek ihracat gerekse ithalat modellerinde Breusch-Godfrey testine göre ardışık bağımlılık, Breusch-Pagan-Godfrey testine göre değişen varyans, Ramsey Testi sonuçlarına göre model kurma hatalarının olmadığını gösterirken, Jarque-Bera testine göre ise hata terimlerinin normal dağılıma sahip olduğunu göstermiştir.

Diğer yandan her iki model için gerçekleştirilen Cusum ve Cusum Q Testi sonuçları modellerde yapısal kırılmaların olduğunu göstermiş ancak sonradan 2008 ekonomik krizi ile Covit 19 Pandemisini temsilen ilgili yıllar baz alınarak her iki modele dahil edilen kukla değişkenler sonrasında aşağıdaki grafiklerden de görülebileceği gibi, parametrelerin kararlı bir yapı sergilediği görülmüştür.

2.2.4. Uzun dönem katsayılar ve kısa dönem Hata Düzeltme Modelleri

Model tahminlerinin gerçekleştirilmesinin ardından, Hata Düzeltme Modelleri uygulanarak gerçekleştirilen tahminler seriler arasındaki kısa dönemli ilişkiyi ortaya koyarken, tahminlere ait kalıntılardan elde edilen Hata Düzeltme Terimi (HDT) ise kısa dönemdeki dengesizliklerin uzun dönemde ne ölçüde dengeye geldiğini göstermektedir. (Görüş ve Türköz, 2016). Seriler arasındaki kısa dönemli ilişkiler ile hata düzeltme terimini serilerin ilk farklarını alarak tahmin etmeye yarayan ve çalışma ile uyumlu hale getirilen Hata Düzeltme Modelleri aşağıdaki denklemler yardımıyla gösterilmektedir.

$$\Delta M_t = \forall_0 + \sum_{i=1}^s \forall_{1i} \Delta M_{t-i} + \sum_{i=1}^m \forall_{2i} \Delta REDK_{t-i} + \sum_{i=1}^k \forall_{3i} \Delta GSH_{t-i}^{TUR} + \partial HDT_{t-1} \quad (6)$$

$$\Delta X_t = \varphi_0 + \sum_{i=1}^u \varphi_{1i} \Delta X_{t-i} + \sum_{i=1}^y \varphi_{2i} \Delta REDK_{t-i} + \sum_{i=1}^p \varphi_{3i} \Delta GSH_{t-i}^{ABD} + \delta HDT_{t-1} \quad (7)$$

Modellerde yer verilen $[\Delta M]_{-t}$ ithalat $[\Delta X]_{-t}$ değişkeni ise ihracat serisinin ilk farkını göstermektedir. (HDT) Hata Düzeltme Terimini sembolize ederken, $\hat{\theta}$ ve $\hat{\delta}$ ise sırasıyla ithalat ve ihracat modellerine ait Hata Düzeltme Terimi katsayılarını temsil etmektedir. Hata Düzeltme Terimi katsayılarının istatistiksel olarak anlamlı ve negatif çıkması beklenmektedir. Tahmin edilen Hata Düzeltme Modeli ve uzun dönem katsayı sonuçları 3.4 nolu tabloda gösterilmiştir.

Tablo 2.4. ARDL modelleri uzun dönem katsayıları tahmin sonuçları

Tüm Modeller	İhracat ARDL		İthalat ARDL	
	(1,0,0) Modeli		(5,1,0) Modeli	
Değişkenler	Katsayı	t-İst.	Katsayı	t-İst.
GSH ^{ABD}	2,18***	5,70	-	-
GSH ^{TUR}	-	-	1,72***	9,73
REDK _t	-0,80***	-4,08	1,41***	5,63
DUMMY	-0,08***	-2,67	0,15***	4,41
C	1,60	0,84	-3,02**	-2,22

Tablo 2.5. Kısa Dönem ARDL Hata Düzeltme Tahmin Sonuçları

D(GSH ^{ABD})	1,56*	1,95	-	-
D(GSH ^{TUR})	-	-	2,04***	3,74
D(REDK)	-0,25	-1,45	0,51**	2,30
D(DUMMY)	-0,03	-1,03	0,08**	2,11
ECM(-1)	-0,45***	-4,82	-0,44***	-4,61

Not: *** %1, ** %5, * ise %10 anlamlılık düzeyleri

Hata Düzeltme Modelleri sonuçları, kısa dönem ihracat modeli reel efektif döviz kuru katsayısı ve yurtiçi gelir katsayılarının istatistiki olarak anlamsız çıktığını göstermiştir. ABD gelir değişkeni katsayısının iktisadi beklentilere uygun, istatistiki olarak %10 düzeyinde anlamlı, Hata Düzeltme Katsayısının ise hem istatistiki olarak %1 düzeyinde anlamlı hem de katsayının negatif işaretli olduğunu göstermiştir. Kısa dönem ithalat modeli sonuçları incelendiğinde ise tüm değişkenlerin iktisadi beklentilere uygun ve istatistiki olarak anlamlı çıktığını göstermiştir. Bu da yurtiçi gelirdeki %1'lik bir artışın toplam ithalatı % 2,04, reel efektif döviz kurundaki %1'lik bir artışın ise toplam ithalatı %0,51 oranında arttırdığı anlamına gelmektedir. İthalat modeli Hata Düzeltme Katsayısının ise hem istatistiki olarak %1 düzeyinde anlamlı hem de katsayının negatif işaretli olduğunu göstermiştir.

Toplam ihracat ve toplam ithalat modelleri hata düzeltme terimleri (HDT), ihracat modelinde kısa dönemde meydana gelen şokların % 45'inin, toplam mallar ithalat modelinde ise % 44'ünün bir sonraki dönemde dengeye geldiğini göstermektedir.

Son olarak uzun dönem katsayı sonuçları incelendiğinde gelir değişkeni katsayılarının her iki modelde hem iktisadi beklentiler ile uyumlu hem de %1 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermiştir. Bu sonuçlar ihracat ve ithalat modellerinde uzun dönemde gelirden meydana gelecek %1'lik bir artışın sırasıyla toplam ihracatı %2,18, toplam ithalatı ise %1,72 oranında artıracığını göstermektedir. Reel efektif döviz kuru katsayı sonuçları incelendiğinde ise söz konusu katsayıların her iki modelde yine hem iktisadi beklentiler ile uyumlu hem de %1 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermiştir. Bu sonuçlar ihracat ve ithalat modellerinde uzun dönemde reel efektif döviz kurunda meydana gelecek %1'lik bir artışın (Türk Lirasında %1'lik değerlenmenin) sırasıyla toplam ihracatı %0,80 azaltacağını, toplam ithalatı ise %1,41 oranında artıracığını göstermektedir.

Bu sonuçlar, ihracatın talep elastikiyeti ile ithalatın talep elastikiyeti toplamının birden büyük bir değere (0,80+1,41) sahip olduğunu dolayısıyla Türkiye ile ABD arasında gerçekleşecek dış ticarete

Marshall-Lerner kuralının geçerli olabileceğini göstermektedir. Ayrıca elde edilen sonuçlar her iki modelde gelir değişkenlerinin dış ticarete güçlü etkiye sahip olduğunu göstermiştir.

Sonuç ve Öneriler

-Uzun dönem katsayı sonuçları Türkiye ile ABD arasındaki dış ticarete hem fiyat hem de gelir değişimlerinin güçlü etki gösterdiğini ortaya koymuştur. Elde edilen sonuçlar, yurtiçi gelir artışlarının Türkiye'nin önemli oranlarda ithalata bağımlılığı nedeniyle ABD'den yapılan ithalatı önemli miktarlarda artırdığını göstermektedir. Bu durumun önemli miktarlarda dış ticaret açığı veren Türkiye ekonomisi üzerinde daha baskılayıcı bir sonuca yol açabileceği ifade edilebilir. Fiyatlara ilişkin sonuçlar ise Türkiye-ABD dış ticaretinde Marshall-Lerner kuralının geçerli olduğunu dolayısıyla para politikasından sorumlu yöneticilerin döviz kurlarına yönelik gerek açık gerekse örtülü müdahalelerinin, Türkiye'nin ABD'ye olan ihracat veya ithalatını artırma veya azaltma yönünde etkiler ortaya çıkarabileceğini göstermektedir. Bu anlamda ilk etapta kurlarda artışa yol açacak müdahalelerin Türkiye ihracatı üzerinde olumlu etki oluşturabileceği düşünülebilir. Oysaki günümüz para politikaları incelendiğinde T.C Merkez Bankasının kur artışlarına karşı baskılayıcı müdahalelerde bulunduğunu görmekteyiz. Bunun nedeni Türkiye ekonomisinin karakteristiğinde gizlidir. Diğer bir ifadeyle Türkiye ihracatının önemli miktarlarda ithalata bağımlılığı ve Türkiye ekonomisindeki enflasyonist eğilim göz önüne alındığında ihracatı artırmaya yönelik kur politikalarının ithalatı da aynı veya daha fazla miktarlarda artırarak gerek ödemeler dengesi gerekse enflasyon üzerinde olumsuz etkiler doğurabileceği gerçeği göz ardı edilmemelidir. Bu nedenle Türkiye ile ABD arasındaki dış ticarete kur silahını kullanarak ihracatı artırmanın pek de mümkün olduğunu söyleyemeyiz. Bununla birlikte, Türk dış ticareti içerisinde ağırlığı olan farklı ülkelere yönelik benzer çalışmaların yapılmasının konuya netlik kazandıracığı düşüncesini de ayrıca taşımaktayız. Sonuç olarak bu realitelerden yola çıkarak politika önerilerimizi şu şekilde sıralayabiliriz;

-Makroekonomik dengeleri sağlamaya yönelik geçici ve baskılayıcı önlemlerden ziyade yapısal sorunlara eğilerek var olan ithalata bağımlılık oranlarını minimum düzeylere çekmek

-Türkiye'nin önemli ithal kalemleri içerisinde yer alan enerji maliyetleri ve bağımlılığını azaltmaya yönelik yer altı enerji kaynakları arama faaliyetlerine genişlik kazandırmak

-Son zamanlarda özellikle de Rusya-Ukrayna savaşı sonrası küresel anlamda önem kazanan yenilenebilir enerji kaynaklarını artırmaya yönelik teşvik ve sübvansiyonları artırmak

-Özellikle de ABD'den ithal edilen savunma sanayi ürünleri, sağlık endüstrisine yönelik ürünler ve katma değeri yüksek teknolojik ürünlerin yurtiçindeki üretimini artıracak teşvik ve özendirici tedbirlere ağırlık vermek

Kaynakça

- Ali, G., Ullah, G., Shah, Z. S., Khan, S. (2022). Testing of Marshall-Merner Condition: evidence from Pakistan, *Bulletin of Business and Economics (BBE)*, 11(1), 46-52.
- Akıncı, M. (2021). Ticaret esneklikleri ve Marshall-Lerner koşulu üzerine: Türkiye ekonomisi için lineer olmayan ARDL analizi. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, (658), 9-36.
- Alemu, A. M., Sang, L. J. (2014). "Examining the effects of currency depreciation on trade balance in selected asian economies". *International Journal of Global Business*, 7(1), 59-76.
- Amaral, A. J. C., Breitenbach, M. C. (2021). The Marshall-Lerner Condition in the fragile five economies: Evidence from the ARDL bounds test approach. *Business and Economics Research Journal*, 12(4), 731-750.
- Andersson, A., Styf, S. (2010). How does a depreciation in the exchange rate affect trade over time? (bachelor's thesis within economics), Sweden: *Jönköping University*.

- Arize, A. C. (1994). “Cointegration test of a long-run relation between the real effective exchange rate and the trade balance”. *International Economic Journal*, 8(3), 1-9.
- Atgür, M., Altay, N. O. (2015). “Enflasyon hedeflemesi sürecinde para talebi istikrarının ARDL modeli yaklaşımı ile analizi: Türkiye ve Endonezya örneği”. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 10(1), 79- 97.
- Ay, A., Üçler, G., Koçak. İ. (2009). Reel döviz kuru dalgalanmalarının dış ticareti üzerine etkisinin sınır testi yaklaşımı ile analizi: 1996-2006 Türkiye örneği. *S.Ü. İ.İ.B.F Sosyal Ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 11(17), 151-68.
- Cambazoğlu, B., Güneş, S. (2016). Marshall-Lerner condition analysis: Turkey cas. *Economics, Management, And Financial Markets*, 11(1), 272-283.
- Ebadi, E. (2020). Comparison of the Marshall-Lerner condition in OECD and Asian countries: new evidence from pooled mean group estimation. *Economics Bulletin*, AccessEcon, 40(2), 1332-1348.
- Göçer, İ., Elmas, B. (2013). Genişletilmiş Marshall-Lerner koşulu çerçevesinde reel döviz kuru değişimlerinin Türkiye'nin dış ticaret performansına etkileri: çoklu yapısal kırılmalı zaman serisi analizi. *BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar*, 7(1), 137-157.
- Görüş, M. Ş., Türköz, K. (2016). Türkiye’de petrol talebinin fiyat ve gelir esneklikleri: ARDL sınır testi ve nedensellik analizi. *Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18(1), 31-54.
- Guo, G. (2020). Estimating the Marshall-Lerner condition of China. *Journal Of Economics And International Finance*, 12(2), 48-56.
- Hepaktan, C. E. (2009). Türkiye’nin Marshall-Lerner Kosuluna ilişkin parçalı eşbütünleşme analizi. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 16(1), 40-55
- Kızılkaya O., Sofuoğlu E. ve Karaçor Z. (2016). Türkiye’de turizm gelirleri-ekonomik büyüme ilişkisi: ARDL sınır testi yaklaşım. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 23(1), 203-215.
- Klavuz, E., Polat, M. A. (2017). Panel veri ile Türkiye’nin dış ticaretinin Marshall-Lerner şartı çerçevesinde analizi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(1), 151-166.
- Mndaka, G., Silimbu, E., Mangani, R. (2022). Testing the j curve and the Marshall-Lerner Condition: evidence from Southern African development community countries. *Economics*, 11(3), 98-107.
- Ogotu, G. O. (2014). Effects of the real exchange rate on the trade balance in kenya. (master of arts in development studies). hague/netherlands: *International Institute of Social Studies*.
- Oskooee, M. B., Brooks, T. J. (1999). Cointegration approach to estimating bilateral trade elasticities between U.S. and her trading partners. *International Economic Journal*, 13(4), 119-128.
- Oskooee, M. B., Niroomand, F. (1998). Long-run price elasticities and The Marshall-Lerner Condition revised. *Economics Letters*, 61(1), 101-109.
- Özdamar, G. (2015). Türkiye ekonomisinde döviz kuru geçiş etkisi: ARDL-sınır testi yaklaşımı bulguları. *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, (32), 66-97.
- Pathak, A. B. (2020). Trade elasticities and Marshall - Lerner conditions for Nepal. *The Journal Of Economic Concerns*. 11(1).
- Peker, O. (2008). Reel döviz kurunun ticaret dengesi üzerindeki etkileri: Türkiye örneği. *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 22(2), 33-43.
- Sek, S. K., Har, W. M. Testing for Marshall-Lerner Condition: Bilateral trades between Malaysia and trading partners. *Journal of Advanced Management Science*, 2(1), 23-28.

- Seyidoğlu, H. (2021). *Uluslararası iktisat teori politika ve uygulama*. İstanbul: Güzem Can Yayınları.
- Siklar, I., Kecili, M. C. (2018). Estimation of the Marshall-Lerner condition and J Curve dynamics for Turkey. *International Journal of Economics And Financial Research*, 4(5), 125-130.
- Şimşek, M., Kadılar, C. (2005). Türkiye'nin ihracat talebi fonksiyonunun sınır testi yöntemi ile eşbütünleşme analizi'', *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 6(1), 144-152.
- Ünsal, E. M. (2013). *Makro iktisat*. Ankara: İmaj yayıncılık.
- Vergil, H., Erdoğan, S. (2009). Döviz kuru-ticaret dengesi ilişkisi: Türkiye örneği. *Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(9), 35-57.
- Yamak, R., Korkmaz, A. (2005). Reel döviz kuru ve dış ticaret dengesi ilişkisi. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi*, (2), 11-29.
- Yayar, R., Birol, Y. E., Demir, Y. (2013). Türkiye'nin ihracat ve ithalat talep fonksiyonlarının Rusya ile dış ticareti bağlamında analizi[bildiri]. *International Conference on Eurasian Economies*, (ss.479-485), St. Petersburg: Russia

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Araştırmacıların katkı oranı beyanı / Contribution rate statement of researchers: Birinci yazar /First author % 100
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).

Ekonomi Yönetim Politika

Economics Management Politics

Araştırma Makalesi • Research Article

Rant Kavramının Farklı İktisat Okulları Tarafından Ele Alınışı: Bir Karşılaştırma ve Değerlendirme

The Approach of the Concept of Rent by Different Schools of Economics: A Comparison and Evaluation

Bahar İSLAMOĞLU *

Özet: Rant kavramı, iktisadi literatürde önemli bir yere sahiptir ve farklı iktisat okulları tarafından ele alınmıştır. Ricardocu, Marksist ve Neo-klasik iktisat okulları, rant kavramını ele alırken farklı teoriler öne sürmüştür. Bu makalede, söz konusu iktisat okullarının rant teorileri karşılaştırılıp değerlendirilecektir. Ricardocu rant teorisi, temel olarak toprak verimliliği ve o toprağın kira bedeliyle ilgilidir. Marksist iktisat okulu ise, rantın kapitalist sistemdeki yapısal bir sonucu olarak ortaya çıktığını savunmaktadır. Neo-klasik iktisat okulu ise, rantı doğal kaynakların sınırlı olmasına ve ekonomide kârı arttırmak için doğal kaynakların ithal edilmesine bağlamaktadır. Bu makale, söz konusu iktisat okullarının rant teorilerinin temel prensiplerini ve farklılıklarını ortaya koymayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Rant, Mutlak Rant, Diferansiyel Rant

Abstract: The concept of rent holds significant importance in economic literature and has been addressed by different economic schools. Ricardo's, Marxist, and Neoclassical economic theories offer diverse perspectives on this concept. This article aims to compare and evaluate the rent theories of these economic schools. Ricardo's rent theory primarily concerns land productivity and its rental value. The Marxist school argues that rent arises as a structural consequence within the capitalist system. The Neoclassical school, on the other hand, relates rent to the scarcity of natural resources and their importation to increase profits in the economy. The article focuses on highlighting the fundamental principles and distinctions of these economic schools' theories on rent.

Keywords: Rent, Absolute Rent, Differential Rent

Giriş

Rant, iktisadi literatüründe toprak, emlak, enerji kaynakları gibi üretimde kullanılan faktörlerin ekonomik faaliyetlerden sağladığı gelir olarak tanımlanır. Bu gelir, bu faktörlere sahip olanların elinde toplanır ve piyasa rekabetine tabi olmadığı için de genellikle yüksek bir fiyattan satılır. Rant, bu faktörlerin sahipleri tarafından elde edilen bir kazançtır ancak bu kazançtan yararlanmak, bu faktörlere sahip olmakla doğrudan ilişkilidir. Yani, toprak sahipleri toprağı kullanarak veya kiraya vererek rant geliri elde ederler. Emlak sahipleri emlaklarını kiralayarak veya satışını yaparak rant geliri elde ederler. Benzer şekilde, enerji kaynaklarına sahip olanlar, bu kaynakları kullanarak veya kiraya vererek rant geliri elde ederler. Rant kavramı, iktisadi kaynakların dağılımı ve kullanımı açısından önemlidir. Toprak ve emlak, özellikle şehir merkezlerindeki değerleri nedeniyle yüksek rant gelirleri sağlarlar. Bu durum, bu kaynakların sadece birkaç kişi veya şirketin elinde toplanmasına, toplumun geri kalanının daha az kaynakla yetinmesine neden olabilir. Rant aynı zamanda, doğal kaynakların kullanımı ile ilgili de önemli bir kavramdır. Doğal kaynakların sınırlı olduğu gerçeği, sadece bu kaynaklara sahip olanların değil, aynı

* Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Polatlı Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu
ORCID: 0000-0002-7734-4747 bahar.islamoglu@hbv.edu.tr

Received/Geliş: 14 Haziran 2023

Accepted/Kabul: 18 Aralık 2023

Published/Yayın: 27 Aralık 2023

zamanda üretim ve tüketim sürecinde de toplumun tamamını etkiler. Bu nedenle, doğal kaynakların adil bir şekilde dağıtılması ve kullanımına ilişkin politika kararları, rantın toplumun tüm kesimleri arasında paylaşımını sağlamak açısından önemlidir.

Rantın ne olduğu ve nasıl oluştuğu konusunda çeşitli iktisat okulları arasında farklı görüşler bulunmaktadır. Bazı iktisatçılar rantı toplumsal bir problem olarak görürken, diğerleri rantın tamamen normal bir iktisadi olgu olduğunu savunmaktadır. Bu çalışma, farklı iktisat okullarının rant kavramını anlayışlarını ele alarak, rantın ne olduğu, nasıl hesaplandığı ve nasıl ele alınması gerektiği hakkında bir anlayış sağlamayı amaçlamaktadır. Çalışmanın sonraki bölümlerinde farklı iktisat okullarının rant teorisine bakış açıları başlıklar halinde incelenecektir.

1.Farklı Teorik Çerçevelerden Rant Kavramının Analizi

Rant sözcüğü, temel olarak kira anlamına gelir. Ancak kavram olarak daha geniş bir anlama sahiptir. Bu anlamda, monopol durumlarında veya doğal kaynakların üretiminde kullanımı söz konusu olduğunda elde edilen fazla kazançtan bahsedilir. Bu fazla kazanç, herhangi bir yatırım veya ek maliyet gerektirmeden elde edilir. Bu nedenle, ek kâr sağlayan kişi veya kurum, sahip olduğu üstünlük unsurlarından dolayı bu ek kârı elde eder (Ekonomi Ansiklopedisi, 1984: 1118). Ekonomik rant teorilerinin en eski ekonomistlerden -fizyokratlardan- başlayarak anlaşılması, ekonomi ve politikada, üretilen gelirin 'üretken' faaliyetlerde yeniden yatırılmasının ve üretken olmayanlarda kullanılmamasının yönetilmesi konusunda merkezi bir konuma sahiptir. Fizyokratlar, topraktan elde edilen kazancın tarım tekniklerine ve faaliyetlerine yeniden yatırılmasını sağlamak istemişlerdir, bunun yerine tüccarlar veya kraliyetin kaprisleri tarafından sızdırılmaması gerektiğini düşünmüşlerdir. Klasik ekonomistler- Ricardo, Mill, Smith ve Marx - bu ayrımı politik ekonomi çalışmalarının merkezine koyarak ve ekonomik rantı, ekonomik üretim için gerekli bir faaliyetin kontrolü veya kıt bir varlık (toprak veya diğer doğal kaynaklar gibi) sahipliğinden çıkarılan gelir olarak tanımlamaktadır (Mazzucato, vd., 2023: 509). Rant kavramı veya rant teorisi, değer teorisine dayanmakta ve genellikle değer teorileri ile açıklanmaktadır (Akat, 2009: 3-15). Bu teoriler, rant kavramının veya teorisinin açıklanmasında önemli bir rol oynar. Rantın kaynağı olan doğal kaynakların sahipliği, yenilikçi fikirlerin patent hakkı, az bir girdi ya da kaynağın sahipliği ya da yasal bir güç olması, bu değer teorileri ile ilişkilendirilebilir. Değer teorileri, rant kavramını daha iyi anlamak için ele alınabilir. Emek değer teorisi, en eski ve ilk değer teorisidir. Klasik ve Marksist iktisatçılar, bu değer teorisi ile mal ve hizmetlerin takas değerini ve bölüşüm problemi konularını açıklamaya çalışmışlardır (Selik, 1982: 17-22). İktisadi dünyada birçok tartışmaya neden olan bu teori, iktisat literatüründe önemli bir yer tutar. Kısacası, emek değer teorisi, iktisat tarihinde oldukça önemli bir yere sahiptir ve bu teori tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Fayda değer teorisi, emek değer teorisi ile karşılaştırılabilir derecede yeni bir kavramdır ve genellikle Neo-klasik değer teorisi olarak bilinir. Bu teori, marjinalizmin gelişmesiyle birlikte ortaya çıkmıştır. Genel olarak, değer teorileri, iktisat dünyasında tartışılan konulardan biridir ve konuya farklı yaklaşımlar getirilmiştir. Çalışmada öncelikle Ricardocu rant teorisinin incelenmesine odaklanacak ve ardından Marksist ve neo-klasik rant teorileri ile karşılaştırılacaktır. Bu sayede, her bir teorisinin benzerlikleri ve farklılıkları daha ayrıntılı bir şekilde ele alınacak ve sonuçta genel bir değerlendirme yapılacaktır.

1.1.Ricardo'nun Diferansiyel Rant Teorisi

Ricardo, değer kuramı yoluyla ticari değer konusunda özgün bir çözümleme geliştirmiştir. Ona göre, değer kuramı hem kar düzeyinin hem de kapitalist ekonominin gelişmesinin açıklanmasında önemlidir. Sanayi devrimiyle birlikte 19. yüzyılın başlarında hızla artan sermaye birikimi ve sürekli olarak uygulanan yeni teknikler, kârları artırdı. Ancak, tarım sektöründeki düşük verimlilik ve geçimlik ücretler, Ricardo'nun kapitalizmin geleceği hakkında karamsar düşüncelere kapılmasına neden oldu (Alkin, 1975: 45-49). Klasik ekonomistler için ana endişelerden biri, ekonomik fazlanın fazla miktarda rant olarak tüketilmesi durumunda, kapitalistlerin yatırım yapmak ve yeterli ücret ödemek için yeterli kâr bırakılmayacağı ve bunun ekonomik durgunluk ve artan eşitsizlikle sonuçlanan kendi kendini gerçekleştiren bir döngüye yol açacağıydı. Fiyatlar - rant ödemeleri, işçilik ve sermaye maliyetleri dahil - aşırı derecede yüksek hale gelecek ve rant, üretken yatırımları engellenecektir. Bu nedenle klasikler,

kârı ücretler ödendikten, sermaye yatırıldıktan ve arazi rantı ile faiz düşüldükten sonra yaratılan fazla değer olarak tanımlamaktadır (Mazzucato vd., 2023: 510). Kâr, satış fiyatı ile maliyet fiyatı arasındaki fark olduğuna göre, Ricardo'ya göre ekonominin gelişimini açıklamak için öncelikle sermaye birikimi üzerine odaklanmak gerekmektedir. Sermaye birikimi, kâr oranlarının oluşumunda kilit bir role sahiptir. Toprak rantı hesaba katılmadan, net gelirin maliyet fiyatı sadece toplam ücretlerden ibarettir. Bu nedenle, kârın açıklanması için formül şu şekilde ifade edilebilir: net gelir - toplam ücretler = kâr (Alkin, 1975: 45-49). Ricardo, ürünün değerini üretim maliyetleri ve üretim miktarıyla ilişkilendirerek açıklar. Mallar, değerleri açısından iki kategoriye ayrılır: Birincisi, stok miktarının azalmaması için üretimi sınırlı olan malların değeri, stok durumuna bağlı olarak değişkenlik gösterir. İkincisi, üretimi sınırsız olan malların değeri ise, üretim aşamasında harcanan emek miktarıyla ölçülür. İlerlemiş toplumlarda, mal değeri üretim maliyetine bağlıdır. Ancak sermaye, emek ürünüdür ve malların değeri, kullanılan emeğe bağlıdır. Fiyatlardaki değişiklikleri analiz ederek, bir maddenin emekle ilişkili maliyetinin değerle ilişkisini kanıtlamak mümkündür. Bir maddenin değiştirilebilir değerini yaratan şey, o maddeye aktarılan emek miktarıdır ve emek miktarındaki her artış, emek harcanan maddenin değerini yükseltir. Aynı şekilde, emek miktarındaki her azalış, fiyatların düşmesine neden olur (Kazgan, 2009: 74-78). Ricardo, ürünlerin değeri konusunda maliyetlerin önemli olduğunu düşünmüştür. Değeri, emek ve sermayenin maliyetlerine bağlamıştır. Sermaye kullanımının da bir maliyeti olduğunu vurgulamıştır. Ancak, toprak rantını ürün değeri hesaplamasının dışında tutmuştur. Ona göre, tamamen doğal olan ve insanların kontrolünde olmayan toprak kaynaklarından kaynaklanan rant, ürün değerinin hesaplanmasında bir maliyet unsuru olarak ele alınamazdı. Toprak rantının değerlendirilmesi üzerine düşünceleri, ekolojik açıdan büyük önem taşıyan bir konudur ve birçok modern ekonomist bu konuya Ricardo'nun yaklaşımıyla eleştirel bir gözle bakmaktadır. Ricardo'nun rant teorisi, arazi sahiplerinin kazancının doğanın katkısının bir sonucu olduğunu öne sürmektedir. Bu doğal katkı, arazinin verimliliği tarafından belirlenir ve farklı araziler arasındaki verimlilik farkına dayanır ve toprak kalitesi önemlidir. Nüfus ile toprak oranının düşük olduğu yeni bir ülkede Ricardo'ya göre rant olmayacaktır. Nüfusun büyümesi daha düşük kaliteli toprağın veya daha az avantajlı konumda olan toprağın tarımını zorunlu kılacaktır. Rant, toprağın sınırsız olmamasından ve kalite açısından aynı olmamasından kaynaklanmaktadır (Blaug, 1985:88). Ricardo'ya göre, 'ikinci derecede verimli toprağın tarıma alınmasıyla birinci kalite toprakta rant hemen başlar ve bu rant, bu iki toprak parçasının kalitesindeki farka bağlı olacaktır (Ricardo, 1817:46 ve Spiegel, 1991: 324). Diferansiyel rant kavramı, ekonomik büyüme ve nüfus artışı gibi faktörlerle birlikte düşük verimli arazilerin kullanımının artması sonucunda ortaya çıkmaktadır. Bu durumda, düşük verimli arazilere yatırım yapmak, daha yüksek üretim maliyetlerine neden olur ve bu maliyetler fiyatlara yansır. Bu fark, daha verimli arazilerde çalışan üreticilere ödenen ücretten daha yüksek olduğunda, fark diferansiyel rant olarak adlandırılır. Marjinal topraklar, doğal verimlilikleri en düşük olan topraklar olduğundan, rant getirmezler. Rant, daha verimli arazilerin sahiplerine aittir ve tarım sektöründe rekabet, yüksek rantların arazi sahiplerine gitmesine neden olur (Akyüz, 2009:15-24). Azalan verim yasasına göre, araziye harcanan ek emek ve sermaye, verim oranını düşürerek ek verim maliyetini artırır ve sonuç olarak piyasa fiyatı yükselir. Bu durum, daha az verimli arazilerde üretim maliyetlerinin daha yüksek olması nedeniyle, daha verimli arazilerde elde edilen ürünlerin maliyetiyle arasında fark yaratır. Ricardo'nun rant teorisi bu farkı "rant" olarak adlandırır ve bu rant geliri arazi sahipleri için çalışmadan elde edilen bir kazançtır (Alkin, 1975: 48). Ricardo'nun rant teorisi ve Malthus'un nüfus yasası incelendiğinde, üretim ve bölüşüm ilişkilerinin şu sonuçları ortaya çıkar: İşgücü, malların değerini belirler ve mallar arasındaki değişim oranı (nispi fiyat), içerdikleri işgücü miktarına bağlıdır ve bu değişim oranı ücretlerin yükselmesinden etkilenmez (Akyüz, 2009: 17-22). David Ricardo'nun klasik rant teorisi, toprağın doğal ve yok edilemez özelliklerinin kullanımı için toprak sahibine ödenen ekstra ücreti ifade etmektedir (Lackman, 1976: 292). Ricardo'ya göre, toprak sahipleri gereksiz bir yük olarak görülmelidir; çünkü toplumun, özellikle de kapitalist sınıfın sırtına binmektedir. Ricardo görüşüne göre, rant, üretilen değerlerin bir sonucudur ve toprak sahipleri tarafından herhangi bir katkı sağlanmamaktadır. Ricardo'nun ana odak noktası, düşen kâr marjları olup, toprak sahiplerinin, aslında üreticilerin hak ettiği bir payı almasıdır. Değer, sermaye ve iş gücü tarafından biriktirilen emekle oluşur. Ricardo, kapitalist sistemin ancak bu paylaşımın etkin bir

şekilde gerçekleşmesiyle mükemmelleşeceğini ve toprak sahipleri sınıfının ortadan kalkmasını gerektiğini savunmaktadır (Akyüz, 2009:15-24). Ricardo'nun teorisi, kapitalizmin anlaşılmasında tek başına yetersiz kalır. Marx, Ricardo'nun değer teorisini sermaye birikimini incelemek ve rantı anlamlandırmak için genişletmiştir. Marx'ın iş gücüne dayalı değer teorisi, değer oluşumunu açıklamanın yanı sıra, birikim ve gelir dağılımı sorunlarını da analiz etmekte kullanılabilir. Bu nedenle, Ricardo'nun eserlerini tam olarak kavramak için Marx'ın teorilerine de başvurmak gereklidir (Selik, 1982: 17-22).

1.2. Marx Perspektifinde Rantın Analizi

Marksist değer teorisi, sermaye birikim sürecini açıklamada kullanılan bir rant teorisi sağlamaktadır. Tarih boyunca ticaret ve kâr amaçlı faaliyetler ve bu amaçla hareket eden bireyler, şirketler ve kurumlar her dönemde bulunmaktadır. Ancak, kapitalist sistemde benzersiz olan, sürekli ve sonsuz sermaye birikiminin bir gereklilik olarak görülmesidir (Wallerstein, 2004:46). Marx, birikim sürecinin anlaşılması için geliştirdiği değer teorisi ile işleyen ve genişleyen kapitalist toplumu açıklamaya çalışmıştır. Bu teorinin temelinde ise artık-değer kavramı yer alır. Artık-değer, kapitalist toplumda nasıl oluştuğu ve nasıl bölüştüğü üzerine Marx, değer ve artık-değer teorilerini kullanarak açıklama yapar. Marx, emek-değer teorisinden yararlanarak Ricardo'nun teorisini ileriye taşımıştır. Ricardo, kâr oranlarının doğuşu ve nasıl meydana geldiği üzerinde çok fazla durmamıştır. Odak noktası, sadece kâr oranlarının neye bağlı olduğunu ve nasıl değiştiğini incelemektir. Öte yandan Marx, artık-değerin değerden hareketle nasıl elde edildiği üzerinde odaklanmıştır ve bu bağlamda artık-değerin kâra nasıl dönüştürüldüğünü açıklamıştır. Marx, genel kâr oranının oluşumu hakkında bilgi verdikten sonra, değer ve fiyatlar arasındaki ilişkiyi de araştırmıştır (Selik, 1982: 11). Marx, artık-ürünün sömürü olarak kabul edilen, dolaysız üreticiler dışındaki kişi ve gruplarca elde edilmesini ele almaktadır. Buna göre ürün değeri, emekle ve düşük verimli toprakların ürün değeriyle belirlenmektedir. Daha verimli toprakların ürünleri piyasada artık-değer yaratmaktadır, bu artık-değer rant kaynaklıdır. Ürünler gerekli ve artık kısımlara ayrılmakta, artık kısım toprak rantını içermektedir. Farklı verimlilikteki topraklar farklı kârlar getirmektedir; daha iyi veya pazara yakın topraklardan elde edilen fazladan kâr diferansiyel ranttır (Marx, 2004: 566-567). Rantın oluşumu iki yolla gerçekleşmektedir: biri toprak verimliliğine, diğeri sermayenin kullanımına dayanmaktadır. Özel mülkiyet nedeniyle, toprak sahipleri ürün fiyatları yükselene kadar topraklarını vermeyebilir, bu da mutlak rantı doğurmaktadır. Farklılık rantı ise üründen elde edilmektedir (Marx, 2004: 638). Marx'ın analizi, toplumsal üretimin tarihsel gelişimi, rantın emek ve artık değere dayanması ve rantın büyüklüğünün toplumsal emeğin ihtiyaçlarına bağlı olması üzerine odaklanmaktadır. Neo-klasik yaklaşım ise, sınıf ve emek ilişkilerini göz ardı eden, evrensel fayda değeri üzerine kuruludur. Her iki yaklaşımın da özgül katkıları ve farklılıkları vardır.

1.3. Neo-Klasik Yaklaşımında Rantın Yorumu

Modern kapitalist ekonomilerin hem finansal hem de reel ekonomi sektörlerinde aşırı rant çıkarımı çektiği konusunda giderek artan bir fikir birliği vardır. Ancak, bilim insanları henüz modern ekonomik rantların ortak özelliklerini tanımlamak için tutarlı bir analitik çerçeve geliştirememiştir. Neo-klasik ekonomi, sınıfsal analize dayalı bir yaklaşım benimsememekte olup, bağımsız iktisadi birimler olarak üretici ve tüketiciyi ele almaktadır. Bu teori, akılcılık esaslarına göre şekillendirilmiştir ve üretim ve tüketim teknolojilerinin belirleyiciliği altında, belirlenen fiyatlara bağlı olarak üretim, tüketim ve değişim planlarının oluşturulmasını içeren bir yapıya sahiptir. Bu şekilde, neo-klasik ekonomi, üretim, tüketim ve planlama faaliyetlerini, veri koşulları ve akılcılık normları çerçevesinde analiz etmektedir (Akyüz, 1980:14). Neo-klasik iktisat, piyasa koşulları altında değerlerin belirlenmesinde arz ve talep faktörlerine dayalı bir değer teorisi geliştirir. Bu teori kapsamında mantıksal bir çerçeve şeklinde evrensel varsayımlar ve prensipler belirlenmiştir. Bu varsayımlara göre, bir piyasanın dengede olması, tüketicinin en yüksek faydayı elde ettiği noktada gerçekleşir. Aynı zamanda, üretim sürecinde kullanılan kaynaklar da en etkin bir şekilde kullanılır. Neo-klasik iktisat, marjinal araçlarla açıklanamayan ekonomik kavramlar olan rant ve fırsat maliyetinin ödemesinin, bütün üretim faktörleriyle bağlantılı olarak genişletilmesi gerektiğini savunmaktadır. Bu bağlamda, neo-klasik ekonomi, üretim faktörleri ve bireyler arasındaki etkileşimlerde, marjinal analizlerin yanı sıra, rant ve fırsat maliyeti gibi unsurların da göz önünde bulundurulması gerektiğini vurgulamaktadır (Koutsoyiannis, 1987:517). Rant kavramı,

neo-klasik iktisat teorisinde yer alan kaynakların farklı verimlerine dayalı olarak ekonomik kazanıma ilişkin bir kavramdır. Bu teoriye göre, üretim sürecinde kullanılan az sayıda kaynağın verimli bir şekilde kullanılması, bu kaynakların sahiplerine ekonomik bir rant elde etme imkanı sunmaktadır. Bu sebeple, bir arazi sahibi, arazisi üzerindeki değerli bir maden yatağına sahip olduğunda ya da bu arazi büyük bir şehre yakınsa, daha yüksek bir kira talep edebilir. Bu durum, arazi sahibinin sahip olduğu kaynaklara dayalı olarak ekonomik bir rant elde etmesini mümkün kılmaktadır. Neo-klasik iktisatta rant kavramı, kaynakların verim ve değerleriyle ilişkilendirilerek açıklanmakta ve bu kavram, kaynakların farklı kullanım alanlarına ve verimli olmalarına bağlı olarak ortaya çıkan ekonomik faydayı yansıtmaktadır.

Sonuç ve Değerlendirme

Bu makalede Ricardocu, Marksist ve neo-klasik iktisatın rant teorileri üzerine bir karşılaştırması yapılmaktadır. Her bir yaklaşımın ekonomik yapıya farklı bir açıdan bakış açısı sunduğu görülürken, tarihsel, toplumsal ve politik etkenlerin etkisi de göz ardı edilemez. Ricardo, rantı metallerin arz ve talebine bağlı değil, doğal kaynaklarla ilişkili bir kavram olarak ele almaktadır. Ricardo'nun rant teorisi, özellikle toprak sahiplerinin elde ettikleri rantın, emekçilerin üretken faaliyetlerinden bağımsız olarak kaynaklandığını savunmaktadır. Bu bakış açısı, toplumsal sınıf farklılıklarını ve kaynak eşitsizliğini açıklamada önemli bir araçtır. Marksist iktisat ise, ekonomik yapıyı sınıfsal bir yapı olarak ele almaktadır. Marx, rantın toplumsal sınıf çatışmalarıyla yakından ilgili olduğunu ve belli bir sınıfın diğerlerinden fazla rant kazanmasının, sömürüye ve sınıfsal farklılıklara yol açtığını iddia etmektedir. Marx'ın rant teorisi, ekonomik bir olgunun ötesinde, toplumsal bir yapıya sahip bir sorundur. Neo-klasik iktisat ise, arz ve talep dengelerine dayanan bir ikincil rant teorisi sunmaktadır. Neo-klasik rant teorisi, bir metanın fiyatının, marjinal faydanın marjinal maliyeti ile belirlendiği varsayımına dayanmaktadır. Bu teori, piyasanın işleyişini ve tüketici davranışını açıklamada kullanılmaktadır. Her bir rant teorisi farklı ve özgün yaklaşımlar sunarken, iktisatın kapsamlı bir tartışması içinde yer almaktadır. Ricardo toprak sahiplerinin ve doğal kaynakların ekonomideki rolünü analiz ederken, Marksist iktisat, kapitalizmin ekonomik yapıdaki sömürüsüne odaklanmakta ve neo-klasik iktisat, arz ve talep dengelerine dayanan fiyat teorisine dayanmaktadır. Bu farklı yaklaşımlar, açıklama güçlüklerinin yanı sıra, belirli bir iktisadi sorunu daha iyi anlamamızı sağlar. Ancak, her bir yaklaşımın tartışmalı yönleri de vardır. Ricardo, doğal kaynaklar üzerine yoğunlaşarak, üretimde rol oynayan insan emeğini göz ardı etmektedir. Marksist iktisat, sınıf farklılıklarının ötesinde, diğer kaynakların kârlılığına katkısını açıklama gücüne sahiptir. Neo-klasik iktisat ise, piyasanın tam bir rekabetle işlemesi gerektiğini varsayarak, gerçek hayatın daha karmaşık gerçekliğini basitleştirmektedir. Sonuç olarak, her bir rant teorisi, ekonomik yapıdaki belli bir olgunun analizinde önemli bir araç sağlar; ancak hiçbir teori asla tek başına yeterli değildir. Tüm yaklaşımların bir arada kullanılması, daha ayrıntılı ve kesin sonuçlar elde etmemize yardımcı olacaktır.

Kaynakça

- Akat, A. S. (2009). *İktisadi analiz*, Ankara: Eflatun Yayınevi.
- Akyüz, Y. (1980). *Emek değer teorisi ve nitelikli işgücü sorunu*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi,
- Akyüz, Y. (2009). *Sermaye, bölüşüm, büyüme*, Ankara: Eflatun Yayınevi.
- Alkin, E. (1975). *Gelir ve büyüme teorisi*, İstanbul: Elektronik Ofset.
- Bernstein, H. (2010). *Tarımsal değişimin sınıfsal dinamikleri*, (Oya Köymen, Çev.) İstanbul:Yordam Kitap.
- Blaug, M. (1985). *Economic theory in retrospect*, Fourth Edition, New York: Cambridge University Press,
- Kazgan, G. (2009). *Küreselleşme ve ulus devlet*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Koutsoyiannis, A. (1987). *Mikro iktisat*, Teori Yayınları, İstanbul.

Lackman, C. L., (1976). The classical base of modern rent theory, *The American Journal of Economics and Sociology* , Jul., 1976, Vol. 35, No. 3 (Jul., 1976), pp. 287-300.

Marx, K. (2004). *Kapital III*, İstanbul: Eriş Yayınları.

Selik, M. (1982). *Marksist değer teorisi*, Ankara: SBF Yayınları.

Spiegel, H. W. (1971). *The growth of economic thought*, Prentice-Hall.

Mazzucato, M., Ryan-Collins, J., & Macfarlane, L. (2023). Mapping modern economic rents: the good, the bad, and the grey areas. *Cambridge Journal of Economics*, 47(3), 507-533.

Wallerstein, I. (2004). *Dünya sistemleri analizi*, İstanbul: Berdan Matbacılık.

Ekonomi Ansiklopedisi (1984). Paymaş Yayınevi, Ankara.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Araştırmacıların katkı oranı beyanı / Contribution rate statement of researchers: Birinci yazar /First author % 100

2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).

Ekonomi Yönetim Politika

Economics Management Politics

Araştırma Makalesi • Research Article

Tüketim Toplumu Karşısında Kentsel Mekanların “Aynılaşması” Üzerine Bir Değerlendirme

The Approach of the Concept of Rent by Different Schools of Economics: A Comparison and Evaluation

Zehra İNCEBİZ *

*“Her şey öyle” diye fısıldadı.
“Canlı canlı çürüyoruz”****

Özet: Tüketim toplumunda kentsel mekân, üretim ilişkilerinde yaşanan dönüşümlerin birer yansımasıdır. Tüketim endeksli ortaya çıkan bu toplum yapısı, mekânsal düzlemde de dönüşümler ortaya çıkarmaktadır. Yeni toplum yapısında her şey tüketilebilir niteliktedir. Kentsel mekanlar, kültürler, yaşam şekilleri, emek, zaman, bedenler, davranışlar, sözler tüketilebilirdir. Bu amaç doğrultusunda kentsel mekanlar tüketime dayalı olarak yeniden kurgulanmakta ve yeniden insanların tüketimine sunulmaktadır. Bedenleri fiziksel olarak güzelleştirmeye yönelik tek tip insan profili üreten spor ve estetik merkezleri, vitrin ve görseelliği odak noktası haline getiren alışveriş merkezleri, lüks güvenli konutlar, kırsalı özendirici doğa temalı lüks konutlar kentlerde dikkat çeken tüketim mekanlarıdır. Tüketim toplumları, kentsel mekânı ve mekandaki tüm unsurları tüketimin nesnelere haline getirerek aynılaştırmaktadır. Bu makalede tüketim toplumu kavramından yola çıkarak, kentsel mekanlarda ve toplumda ortaya çıkan aynılaşma durumu değerlendirilmiş, mekânsal aynılaşmanın anlaşılabilmesi için tüketim toplumunun iyi analiz edilmesi gerekliliği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Tüketim, Tüketim Toplumu, Kentsel Mekân, Aynılaşma.

Abstract: In the consumer society, urban space is a reflection of the transformations in production relations. Based on appearing with consumption behaviors in society occurs conversion in space. Entire items are consumable in this new culture of the society. Urban spaces, cultures, life styles, labors, time, bodies, behaviors and utterance are easily consumable. For all these purposes, urban spaces are continuously being edited and then being served to society in order to be consumed. Sport and esthetical markets creating one-type-person model in body beauty, Malls focusing only on showcases and sights, high security with luxury residences, houses with encouraging country side themes...etc. are high attention consumption spaces. Consumer societies assimilate urban space with all facts in one shape. In this article, based on the concept of consumer society, the state of uniformity occurring in urban spaces and society has been evaluated, and it has been seen that the consumer society must be analyzed well in order to understand the case of sameness in society.

Keywords: Consumption, consumption society, urban space, sameness

* İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kentleşme ve Çevre Sorunları Bilim Dalı, Doktora Öğrencisi, ORCID:0009-0002-9157-508X, zehra.kusar@hotmail.com

**Marquez, Gabriel Garcia, (2022), *Albaya Mektup Yok*, çev. Handan Saraç, Can Yayınları, ss 12.

Received/Geliş: 14 Ekim 2023

Accepted/Kabul: 28 Kasım 2023

Published/Yayın: 27 Aralık 2023

Giriş

Küreselleşme ile birlikte yirminci yüzyılın ikinci yarısında meydana gelen teknolojik ilerleme ve azalan mesafelerle sermayenin küresel ölçekteki hareketliliği hız kazanmıştır. Kentsel mekân da bu hareketlilikten fazlasıyla etkilenmiş, kapitalizm ile birlikte dönüşüme uğramıştır. Kentler, gerekli alt yapı ve düzenlemelerle sermayenin yeniden üretilebileceği mekânlar haline gelmiştir ve kentsel mekân, geri dönüşüm olmaksızın sürekli inşa edilmiştir. Tüketim odaklı bu süreçte kentler, değişimin parçası olarak sürecin işleyişinde önemli yer almıştır.

Tüketim odaklı bu yeni yaşam biçimi ve nesnelere tüketime dönüştüren metalaştırma metaforu, küreselleşmenin getirdiği modernite ile gündeme gelmiştir (Duman, 2006:18). Tüketim endeksli ortaya çıkan ve kentin mekânından yaşamın her birimine kadar etkisini gösteren bu yeni toplum yapısı, “tüketim toplumu” olarak ifade edilmiştir. Tüketim toplumunda varlık gösteren her şey tüketimin konusu olmuştur. Her nesne, tüketilebilir niteliği ile ön plandadır. Kentsel mekânın yanı sıra, kültürler, yaşam şekilleri, emek, zaman, davranışlar, sözler, bedenler, her şey tüketilebilirdir.

Ortaya çıkan tüketim toplumu, ihtiyaca yönelik tüketim davranışını da değiştirmiştir. Artık ihtiyaca yönelik tüketimin yerine, bir amaç olarak tüketme, yani tüketimin kendisini başlı başına bir ihtiyaç haline getirme, bu toplumun en belirgin özelliği olmuştur. Bu toplum yapısında üretim yerine tüketim amaçlı yapılar kentsel mekânı şekillendirmeye başlamıştır. İmajlar, gösteriş ve vitrinler kentte ve yaşam tarzlarında öne çıkmaktadır. Kent mekânının sermayenin istekleri doğrultusunda tüketime yönelik yeniden inşası sonucu, mal ve hizmetlerin hızlıca tüketilebileceği ve insanların kısa sürede erişebilecekleri mekânlar kentteki yerlerini almışlardır. Bunu spor tesisleri, fuar alanları, lüks güvenli konutlar (gated community), tek tip alışveriş merkezleri, tek tip hizmet veren estetik merkezleri, vitrin ve görsellik odaklı ürün sunumlarını gerçekleştiren tüketim merkezleri örneklerinde görebiliriz.

Bu çalışmada tüketim olgusunu merkeze alan tüketim toplumu ve kentsel mekânda ortaya çıkan değişimler ele alınmıştır. Tüketimin bütün kentlerde ortaya koyduğu tüketim mekânlarının yapı ve etkinlik olarak benzerlikleri üzerinden tüketim odaklı kentlerin aynışması durumuna yer verilmiştir.

1. Tüketim Toplumu

Tüketim ve tüketici kavramları kapitalizmin son aşamasında baskın olarak varlıklarını hissettiren unsurlar olmuşlardır. Toplumda en basit anlamıyla tüketme; bitirme, harcayarak ortadan kaldırma eylemi olarak kullanılan bir kavram olmasına karşın, tüketim kavramı ortaya çıkışı ve sonuçları itibarıyla birçok alanı etkisi altına alan bir eylemdir. Kapitalist ekonomi sürecinin bir getirisi olarak, fazla üretimin sonucunda birikim krizini aşmaya yönelik daha fazla tüketme amacıyla ortaya çıkmıştır. Her ne kadar tarihi sürecin olağan seyri içerisinde ortaya çıkıyor gibi görülse de aslında küreselleşme gibi tüketim de kapitalizmin yeniden üretim alanı bulması için ekonominin planlı biçimde yönlendirilmesi sonucu gerçekleşmiştir.

Tüketim, basit bir şekilde sadece ihtiyaca yönelik harcama dürtüsü ile ortaya çıksa da zamanla üretim-tüketim döngüsü hızlanmış ve ihtiyaç dışı tüketme, lüks tüketim, daha fazla tüketme hedefi toplumun öncelikleri haline gelmiştir. Toplumun bu durumdan etkilenmesi de kaçınılmaz olmuş ve tek tek bireylerin yaşam tarzlarını da yönlendirmesi sonucu kitlesel etkileşimle birlikte yeni bir kültür ortaya çıkmıştır. “Tüketim kültürü” olarak da adlandırılan bu yeni değerler düzeninde insanların tükettikleri kadar, daha doğrusu tüketmeyi tercih ettikleri nesnelere ve markaları ile önemli bir yere sahip olacakları algısı yerleştirilmiştir. Bu noktada kavramın ilk bakışta iktisadi bir üretim-tüketim ilişkisine işaret ettiği algısının ikinci plana düşerek toplum tarafından farklı anlamlarla karşılık bulduğu görülmektedir. Bir statü ifadesi, kazanılan bir kimliğin göstergesi olması gibi. Nihayetinde her sınıfsal yapı, kendi maddi koşullarına göre hareket etmekte ve kendisini diğer gruplardan ayıracak, yaşam tarzlarını koruyarak, tüketme yolunu seçmektedir.

Tüketim toplumunun var olmak için nesnelere yok etmeye ihtiyaç duyduğunu belirten Jean Baudrillard’a (2008:46) göre tüketim toplumu, tüketimin öğrenilmesi toplumu ve tüketime toplumsal bir biçimde alıştırılması toplumdur. Henri Lefebvre’ye göre ise tüketim toplumu, gündelik hayatın bürokratik olarak yönlendirilmesidir (Köse, 2008:18). Bireyler bu toplum düzeninde tüketmeyi

öğrenmekte ve tüketme eylemini gerçekleştirmeye yönlendirilmektedirler. Alan Durning'e (1998:14) göre tüketim toplumu, markaların evlerde kullanılan sözcükler haline geldiği, paketlenmiş gıdaların yaygın şekilde ilk çıkışını yaptığı ve otomobilin Amerikan kültürünün merkezinde varlık kazandığı ABD'de doğmuştur. Bu dönemde insanlar daha fazla gelire sahip olmak ve daha fazla tüketmek eğiliminde olmuşlardır. Alan Durning'e (1998:14) göre bu eğilimin sebebi, ihtiyaca yönelik tatmin sağlandıktan sonra gerçekleştirilen kitlesel üretimin elde kalacağı endişesiyle iktisatçılar ve şirket yöneticileri, kitlesel tüketimi sürekli ekonominin büyümesinin anahtarı olarak görmelerindedir. Televizyon, akıllı telefonlar ve dijital mecralar, medya ve reklam; tüketimin toplumsal değerlere nüfuz etmesinde önemli araçlar olarak kullanılmıştır.

Televizyon dizilerinde sunulan yaşam tarzları; sosyal medyada aktarılan ev tasarımları, mobilya tercihleri; sosyal medyada etki sahibi (influencer) ve "youtuber"ların görsel medyadan odalarımıza kadar uzanan estetik ve giyim ürünlerine dair fikirleri tüketilmesi istenen yaşam tarzının birer prototipi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu prototipler, izleyiciye ve "takipçiye" tüketme aşamasında birer rehber olarak tasarlanmışlardır. Amaç, dünyanın birçok noktasında ve farklı yaş gruplarında tüketim eylemini yaygınlaştırmaktır. Bu anlamda tüketimin, geniş kitlelere aktarılabilmesinde medya ve sosyal mecralar etkin bir rol oynamaktadır. Özellikle reklamlar, ürün tanıtımları içeren kısa video akışları, tüketici üzerinde yönlendirici bir etki ortaya koymaktadır. Ürünler hakkında görsel bilgiler aktararak, bireyleri görüntü yoluyla tüketme eylemine yöneltmektedir. Bu düzende toplumlar, diğer toplumların sahip oldukları yaşamsal standartları, refah düzeylerini görebilmekte, görüntülü haberler, yabancı TV dizileri, tüketicilerin yaşam kalitelerini arttırmak için benzer tüketimlere yönelmeleriyle sonuçlanmaktadır (Çınar ve Çubukçu, 2009:278).

Jean Baudrillard (2008:18), tüketimin ortaya koyduğu bu karmaşık tercihler zincirine özellikle vurgu yapmaktadır:

"Vitrin, reklam, üretici firma ve burada temel bir rol oynayan marka parçalanmaz bir bütün, bir zincir gibi bu anlamın tutarlı, kolektif vizyonunu dayatırlar; sıradan nesnelere değil, gösterenleri birbirine bağlayan bir zincir gibi her nesne daha karmaşık bir üst-nesne olarak diğerlerini gösterir ve tüketiciyi bir dizi daha karmaşık bir tercihe götürür."

Jean Baudrillard (2008:95)' a göre bugün, tüketim toplumunda gerçek ve sahte ihtiyaçlar ayrımı ortadan kalkmıştır. Tüketme eyleminin gerçekleştirilmesi için ihtiyaç unsuru daha az bir öneme sahip olmuştur. Daha çok tüketmek ve tüketmek istenci, gerçeklerin yerine imajların yer almasını sağlayan bizzat tüketim eyleminin kendisidir. Bu eylemle birlikte kişinin toplum içindeki konuma tüketim yoluyla erişebileceği, tükettiklerinin bunun bir ölçüsü olduğu fikri her fırsatta zihinlere yerleştirilmektedir (Çınar ve Çubukçu, 2009:285). Tüketimin bu boyutu Simmel'e gönderme yaparak 'paranın damgasını vurduğu tüm ilişkileri alışverişe dönüştürmesi' ya da Marx'a gönderme yaparak, 'paranın eşleştirme gücünün bütün değerleri değiş tokuş edilebilir kılmaması' süreci olarak da nitelendirilebilir (Öncü, 1999:29). Bu sürecin en bariz izlenebildiği kentsel mekanlar, tüketimin izlerinin okunabildiği ve tüketim eylemlerinin sergilendiği yerler olarak tüketim toplumunda öne çıkmaktadır.

2. Tüketim Mekânı Olarak Kentsel Mekânlar

Kent gelişim sürecinde içerisinde üretim, tüketim ve dağıtım olgularını bir arada barındırmış ve tarihsel olarak farklı nitelikler ve anlamlar kazanmıştır. Bir yandan üretimin yapıldığı mekânlar olarak sistemin ihtiyaçları doğrultusunda şekillenip, nüfusu kendisine çekerken bir yandan da ürünlerin tüketilmesi için yoğun nüfusun hedef alındığı yerler olarak, tüketim mekânı özelliği taşımaktadır.

Kent mekânı pre-kapitalist ve kapitalist dönemlerde üretim-tüketim ilişkilerinin yoğunluğuna bağlı olarak farklı toplumsal ilişkileri içerisinde barındırmıştır. Pre-kapitalist dönemde üretim mekânları mevcut fakat kapitalist dönemin aksine kırsal alan üretim mekânıydı. Kapitalist sistemle beraber kentsel mekânın hem üretimin gerçekleştiği hem tüketimin gerçekleştiği hem de tüketim için aynı mekânın da tüketim metasına dönüştüğü görülmüştür. Kapitalizmin ihtiyaçları doğrultusunda mekânlar üretim mekânı olmakta, tüketim mekânı olmakta ve sürecin devamlılığı açısından yeniden üretime dâhil

olmaktadır. Çok yönlü yapıya bürünen kent, tüketim mekânı niteliğiyle de ayrı bir olguya dönüşmektedir.

Kentsel mekânların kapitalizmle birlikte ekonomik anlamda canlanmasına yönelik planlanan yapıları, küreselleşme süreciyle birlikte hızlı bir ivme yakalamış ve ticari yapıların, kurumların ve insanların etkileşimine açık kamusal mekânların varlığını arttırmıştır. Bu mekânların tüketime yönelik tasarlanan ve günümüzde birçok ülkede, kentsel mekânda karşılaşılabilecek benzerlikteki yapılar olmaları dikkat çekmektedir. Neoliberal süreçle birlikte kentler bir yandan meta niteliğinde küresel ölçekte tüketime konu olurken, yerelde de küresel sermayenin yöneldiği, yatırım alanı olarak yeniden düzenlendiği alanlara dönüşmüşlerdir. David Harvey, bu durumu çevrimler arası hareketlilikle kentin metalaşması üzerinden açıklamaktadır. Buna göre sermayenin birinci çevriminde üretim ve tüketim eşit düzeyde gerçekleştiğinde birikim de gerçekleşmiş olmaktadır. Eğer eşit düzeyde gerçekleşmemişse aşırı birikim sorunu ortaya çıkmaktadır. David Harvey (1985), bu sorunun sermayenin ikinci çevrime aktarılmasıyla çözümlene yoluna gidildiğine işaret etmektedir. İkinci çevrim, kentsel mekânın yapısına yönelik yapılan yatırımları içermektedir. İkinci çevrimde fabrikalar, konut alanları gibi sermayenin birikimi için işleyen kentsel yapılar yer almaktadır. Üçüncü çevrimde ise devlet öne çıkmaktadır. Bu çevrimde sermayenin yeniden üretilmesinde devletin doğrudan müdahalesi ve katılımı söz konusudur. Çevrimler arası hareketlilik, sermayenin kentleşmesine etki eden dinamiklere işaret etmekte ve sermayenin mekânsal olarak sabit kalamadığını göstermektedir. Çünkü sermaye, hareketliliği bakımından belirli bir coğrafyada sabit kalamamakta ve tüketebileceği, birikim elde edebileceği yeni mekânlara yönelme eğilimindedir.

Özellikle devletin de dâhil olduğu ikinci ve üçüncü çevrimlerde kentsel mekândaki toplu konutların özel sektöre aktarılması ve aynı şekilde sermayeyi çekmeye yönelik düzenlenen altyapı düzenlemeleri ile mekânın turizme evrilmesi, sermayenin kentleşmesindeki önemli aşamalarıdır. Kentsel mekân bu aşamada devlet ve sermaye öncülüğünde yeniden düzenlenmekte ve sermaye birikiminin yolunu açan neoliberal izler taşıyan yasal düzenlemelerle kentleşme seyrini gerçekleştirmektedir. Ancak kent mekânı ile bağdaşmayan planlama süreci ve kararları, çevreyi, kültürel yaşam biçiminin ve değerlerin yok edilmesi ile aynılaştırmış ve bu tek tip olmanın belirleyicisi olarak kentsel mekânının metalaşması olgusu ön plana çıkmıştır.

Kent mekânı, neoliberal politikalar sonucu sermayenin yeniden üretimine yol açacak yıkımlarla, dönüşümlerle ve metalaşmayla karşı karşıyadır. David Harvey'in yaratıcı yıkım olarak vurguladığı neoliberalizm, kapitalizmin uluslararası düzeyde yeniden örgütlenmesinin, birikim süreci için gereken koşulların yeniden düzenlenmesi ve sınıf iktidarının kullanılmasıdır (Harvey, 2005; Harvey, 2006). David Harvey'in yaratıcı yıkım kavramı, neoliberal süreçte ölçüsü olmayan bir yeniden yapılanma durumuna işaret etmektedir. Kapitalizm içine girdiği krizden çıkmanın çözüm yolu olarak kentsel yapıyı çevreye yönelmekte ve sermaye yatırımları için kent mekânını kendi hedefleri doğrultusunda yeniden düzenlemektedir. Yaratıcı yıkım, bu noktada kentsel mekânın dönüşmesinin, dönüştükçe sermaye dolaşımını hareketlendirmesinin ifadesi olmaktadır. Sermayenin her defasında daha hızlı hareket etmesi uğruna kentsel mekânlar yap-boz tahtasına dönmekte ve tüketim bir kültür halini almaktadır.

Toplumda yer edinen bu tüketim anlayışının sonucunda kentsel mekânın da fiziksel olarak değişiklik yaşadığı görülebilmektedir. Bu anlamda sermaye öncelikle kenti şekillendirmekte sonrasında kentte yaşayanların yaşamlarını dönüştürmede etkili olmaktadır. Fiziksel anlamda kurulan tüketim odaklı merkezlerin yanında, yarışan kentler durumunda kentin dokusuyla uyumlanmayan fuar alanlarının ya da kenti cazibeli kılabilecek küresel ölçekte beğeni gören yapıların inşası, turizm açısından dikkat çekici olabilir ancak küresel düzeyde bakıldığında birbirinin birer kopyası olabilecek mekânların doğuşuna da neden olabilmektedir. Aynı şekilde bu yapılar, tüketim toplumunun en temel karakteri olarak görülmektedir. Henri Lefebvre'nin (1998:114) de dediği gibi, kentler, tüketime yönelik teşhir ve tüketimin teşhiri, göstergelere yönelik tüketim ve tüketim göstergeleri doğrultusunda şekillenmektedir.

Ömer Ayaç'a göre (2007:204), tüketime dönük mekânlar, süreçler, pratikler ve yaşam deneyimleri büsbütün, boş zamana hâkim olan tüketimci ideolojilerin kontrolündedir ve kamusal kent mekânları böylelikle tüketimci temsile daha bir açıklık göstermekte, kentli yurttaşların çalışmaya dönük

tepkisel çıkışları için oldukça işlevsel ve kışkırtıcı bir platform haline gelmektedir. Bu anlamda tüketim anlayışı en belirgin olarak Sanayi Devrimi'nden günümüze kadar olan kentsel değişim sürecinde görülmektedir. Çünkü sanayi öncesi kentlerde böyle bir düzenden bahsetmek mümkün görülmemektedir. Bu dönemde tüketim kalıpları dardı, sadece ihtiyaç kadarı tüketilirdi, üretim de ihtiyaç kadarı üretilirdi. Ancak günümüzde kentsel mekânın üretmek yerine tüketime odaklanan kentlere dönüştükleri görülmektedir.

Tüketim kültürü olgusundan hareketle kentsel mekândaki gündelik yapılar (iş, konut, eğlenme) tüketimle özdeşleştirilmişlerdir ve mekânlar tüketime dayalı olarak yeniden düzenlenmektedir. Aynı teknolojik cihazlar ve aynı yöntemlerle yapılan mimari yapılar ile kentler giderek birbirine benzemektedir. Dünyanın birçok kentinde meydana gelen bu ve benzeri yapılaşmalar sonucu tek tip kentlerin ortaya çıkması ve kentsel mekanların aynışması durumu kaçınılmaz olmuştur.

3. Tüketim Toplumunda Kentsel Mekânların Aynışması

Küreselleşme ile birlikte kentsel mekânlar, sermayenin ihtiyaçları doğrultusunda değişime uğramış, sermayenin yeniden üretim mekânı haline gelmiştir. Sermaye, kentsel mekânların yeniden üretimi için tüketimin hız kazandığı bir düzeni inşa etme yolunu seçmiştir. Tüketimi hızlandırmanın ve toplumu daha çok tüketime yönlendirmenin mekâna yansımaları olarak sermaye, tüketim mallarının sunumunu rahatça gerçekleştirebileceği merkezleri oluşturmuştur. Mal-hizmet sunulan mekânların birbirine yakınlaştırılması ya da tek bir merkezde toplanması, insanların kısa zamanda ve hızlı bir şekilde tüketime yönelmesini sağlamıştır. Bunun en belirgin yapıları olarak neredeyse her kentsel mekânda görünen alışveriş merkezleri örneği gösterilebilir.

Kentsel mekânlar aynışırken, toplum alışkanlıkları da aynışma eğilimindedir. Aynı damak zevki, aynı alışkanlıklar ve beğeni kalıpları ya da konut da aynı eşyaların tercih edilmesi, benzer beğenilerin ortaya çıkması, aynı popüler kültür içerisinde yer alıyor olmak, aslında sistemin ortaya çıkardığı bütünleşik, tek tip toplumların değerleridir. Yani tüketim toplumunun değerleridir. Günümüz tüketim toplumuna hareketliliğini kazandıran şey de tam olarak budur; sürekli tüketim davranışı. Bu kentsel yapılar, insanları tüketme amaçları için bir araya getirirken kısmen de uzaklaştırmakta ve yabancılaştırmaktadır.

Jean Baudrillard (2008:95), bu toplumu, tüketimin öğrenildiği bir toplum, tüketime toplumsal bir biçimde alıştırılma toplumu olarak ifade etmektedir. Bu anlamda tüketim, toplum ve kentsel mekân, ilişkisel olarak birbirlerini güçlendirmektedir. Bu etkileşim sürecinde dünyanın farklı yerlerinde küresel kent adı altında ortaya konan rekabetçi düzen, kentsel mekânların bu yarışta giderek daha fazla birbirlerine benzediklerini ortaya koymaktadır. Peter Hall'un (1966) da vurguladığı gibi, bu kentler "birbirini tekrar edencesine makyajlanan paketlenmiş peyzajlar" olma yolunda ilerlemektedirler. Kentler, yaşam tarzları, ekonomik sistemleri, insanlar ve ilişkileri ile tek bir çatı altına toplanmaya çalışmaktadır. Bu durum da küreselde bir benzerlik yaratırken, yerelde yerele özgü değerlerin, yapıların, küresel imajların altında yitirilmesine, değersizleşmesine neden olmaktadır.

Küresel anlamda markalaşma ve cazibe merkezi olma yolunda birer çekim merkezi haline gelme süreci kentlerde, bu tüketim mekânlarının sayılarının artmasına yol açmaktadır. Bu durum, kentin metalaşması sürecini yeniden üretmektedir. Gün geçtikçe birbirleri ile aynı, birbirinin birer kopyası haline gelen kentlerin sermaye çekme istekleri, mekânların tüketimin öncelikli nesnelere haline gelmesine yol açmıştır. İmaj sahibi olma isteği bireysel düzeyden çıkarak bölgesel ve daha özelde kentsel mekân düzeyinde de geçerliliği olan bir isteğe dönüşmüştür. Alan Durning'e (1998:19) göre, tüketim toplumunun cazibesi güçlüdür, dayanılmazdır ancak aynı derecede de yüzeyseldir. Bu yüzeysellikte tüketim, bireysel tatmini sağlamada yetersiz kalırken, kenti ve çevreyi etkileme noktasında oldukça etkilidir.

Aynışma durumuna sadece görsellik açısından bakmak yanlış olabilmektedir. Çünkü kentsel mekân sadece yapıları ile değil toplumsal ilişkileri ve barındırdığı yaşam biçimleri ile de bir bütündür. Bir birimde meydana gelecek bir değişim ilişkisel olarak bağlantılı diğer birimleri de etkileyecektir.

Aynılışma fiziksel ya da mimari anlamda bir aynılışmanın ötesinde tüketim alışkanlıkları ve yaşam tarzındaki değişimlerle de kendisini ortaya koymaktadır. Dünya markalı ürün satışı yapan mağazalar yaygınlaşırken, yerel mutfakların yerini fast-food restoranlarının almaya başlaması (Kiper, 2004:17); dijital ortamda sosyal mecralarda yer alan insan tipleri ve akımlarını evlerimizde, kırsal mekanlarımızda, kentsel mekanlarımızda yayılması gibi örnekler verilebilir.

Bu etkileşimle mekanlar ve toplumlar özgünlüklerini yitirirken aynılışma durumunu gözler önüne sermektedir. Bunca coğrafi farklılığa rağmen tek tip toplumlar ve mekanlar gün geçtikçe artış göstermekte, çeşitlilik ve farklılıklar azalmaktadır. Özgünlüklerin yitirilmesi, toplumların uzun yıllar sahip oldukları kent kültürlerini yitirmelerine hatta kent kimliklerini kaybetmelerine yol açmaktadır. Aynılışan bir mekânda, dünyanın neresinde bulunduğu anlaşılması mümkün olmamaktadır. Sonuçta bu mekânda yaşanan deneyimler benzer, hisler benzer, bireysel algılar benzerdir. Mekân bir sonraki adımı tahmin ederek tasarlanmış mekanlardır. Aynılışma eğilimi yüksek olan bu kentsel mekânda, bireylerin aynılışmasıyla sonuçlanmıştır. Sonuç, farklılaştığı inancıyla aynılışmasını sergilemek için yarışan insanlar ve bunu yeniden üreten tüketim toplumunun kentsel mekânda kalıcı hale gelmiş olmasıdır. Kentsel mekânlar aynılışırken yaşamsal değerler de aynılışmaktadır.

Sonuç

20. yüzyılın ikinci yarısında meydana gelen teknolojik ilerlemeler sermayenin küresel ölçekteki hareketliliğini hızlandırmıştır ve bu hıza karşı koyamayan kentsel mekân da değişim ve dönüşüme uğramıştır. Kapitalizmin tüketim odaklı bu sürecinde mekânlar yeniden inşa edilmiştir. Bu yeniden inşa sürecinde yeni toplum yapısı da tüketim toplumu olarak karşımıza çıkmıştır. Bu tüketim toplumunda her şey üretilebilir/tüketilebilir olmuştur. Tüketim, toplum için ihtiyaç haline getirilmiştir. Kentsel mekân tüketime dayalı olarak yeniden kurgulanmıştır. Tüketim toplumu ve kültürü kapitalizmin krizini aşması için kitleleri yönlendirmesi için sürece dâhil ettiği bir proje olarak ortaya çıkmıştır.

Tüketim mekânı olarak kentsel mekânlar da çok yönlü bir yapıya bürünmüş ve tüketimin merkezi ve devamlılığını sağladığı alanlar olmuştur. Neoliberal süreçle birlikte kentler bir yandan meta niteliğinde küresel ölçekte tüketime konu olurken bir yandan da yerelde küresel sermayenin yöneldiği, yatırım olarak yeniden düzenlendiği alanlara dönüşmüşlerdir. Toplumda yer edinen bu tüketim anlayışının sonucunda kentsel mekânın da fiziksel olarak değişiklik yaşadığı görülebilmektedir. Bu anlamda sermaye öncelikle kenti şekillendirmekte sonrasında kentte yaşayanların yaşamlarını dönüştürmede etkili olmaktadır. Tüketim kültürü olgusundan hareketle kentsel mekândaki gündelik yapılar tüketimle özdeşleştirilmiş ve mekânlar tüketime dayalı olarak yeniden düzenlenmiştir. Aynı teknolojik cihazlar ve aynı yöntemlerle yapılan mimari yapılar ile kentler giderek birbirine benzemiştir. Dünyanın birçok kentinde meydana gelen bu ve benzeri yapılaşmalar sonucu tek tip kentlerin ortaya çıkması kaçınılmaz olmuştur.

Kentsel mekânlar aynılışma eğilimi gösterirken beraberindeki toplumu da aynılaştırmaktadır. Benzer zevk ve beğenilere sahip olmak, aynı ev ve mobilyaları tercih etmek, mevcut popüler kültürün içerisinde yer alındığının göstergesi olmaktadır. Bu gösterge tek tip bir toplum yapısının göstergesidir. Bu tarz toplum yapısında yaşamlar tüketim endeksli şekillenirken bireyler de daha çok tüketme davranışıyla hareket etmektedir. Bireylerin tüketim deneyimleri içerisinde belirli ürün, marka ve mekanları da dahil ederek tüketimin somutlaştırılması gerçekleşmektedir. Bireyler, boş zamanlarını geçirecekleri mekânlar seçerek, kapalı konut sitelerini tercih ederek katıldığı kamusal alanlarda tercihleri ile kimliklerinin farklılığını ortaya koymaya çalışmaktadırlar. Sonuç olarak da toplum ve toplumdaki her bir birey, kentsel mekânının tüketim alanı olarak yeniden inşasına katkıda bulunmaktadır.

Kaynakça

Aytaç, Ö. (2007), "Kent mekânlarının sosyo-kültürel coğrafyası" *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:17, Sayı:2 ss.199-226.

Baudrillard, J. (2008). *Tüketim toplumu*, (H. Deliceçaylı, F. Keskin çev), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

- Çınar, R., İ., Çubukçu, (2009). “Tüketim toplumunun şekillenmesi ve tüketici davranışları, karşılaştırmalı bir uygulama”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 13, Sayı: 11, ss.277-300.
- Duman, M. Z., (2006). “Tüketim toplumunda özgürlük sorunu”, *Sosyoloji Dergisi*, Sayı:16, ss.17-33.
- Durning, A. (1998). *Tüketim toplumu ve dünyanın geleceği*, (S. Çağlayan çev). TUBİTAK Tema Vakfı Yayınları.
- Hall, P. (1966). *The world cities*, Newyork: McGraw-Hill, London: Weidenfeld And Nicolson.
- Harvey, D., (1985). *Urbanisation of capital*, Oxford: Blackwell
- Harvey, D., (2005). *A brief history of neoliberalism*, Oxford: Oxford University Press.
- Harvey, D., (2006). “Neoliberalism as creative destruction”, *Georg. Ann.* 88B(2), ss.145-158.
- Kiper, P., (2004). “Küreselleşme sürecinde kentlerimize giren yeni tüketim mekânları ve yitirilen kent kimlikleri”, *Planlama*, Sayı:4, ss.14-18.
- Köse, H., (2008). “Lefebvre ve modern dünyada gündelik hayat”, *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, ss.7-25.
- Lefebvre, H., (1998). *Modern dünyada gündelik hayat*, (Işın Gürbüz, Çev). İstanbul: Metis Yayınları.
- Marquez, G. G., (2022). *Albaya mektup yok*, (H. Saraç Çev). Can Yayınları.
- Öncü, A., (1999). “İdeal ev mitolojisi sınırları aşarak İstanbul’a ulaştı”, *Birikim Dergisi*, Sayı:123, ss.26-34.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Araştırmacıların katkı oranı beyanı / Contribution rate statement of researchers: Birinci yazar /First author % 100
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).

Ekonomi Yönetim Politika

Economics Management Politics

Araştırma Makalesi • Research Article

Categorization of Countries with Artificial Neural Networks and Support Vector Machines

Yapay Sinir Ağları ve Destek Vektör Makineleri ile Ülkelerin Sınıflandırılması

Gökhan KORKMAZ *

Abstract: In this study, the possibilities of ranking or classifying countries, which are generally made using panel data analysis, are investigated using artificial intelligence models. In other words, the answer to the question of whether artificial intelligence (AI) provides better performance than statistical tests in this field has been investigated. For this, countries are classified using economic indicators such as unemployment, inflation, GDP Growth Rate, 5-year GDP Growth Rate, Foreign Direct Investment (FDI) Inflow and Business Freedom. Artificial Neural Networks (ANN), Support Vector Machines (SVM) and statistically Logistic Regression (LR) methods were used for classification. In the analyzes repeated ten times, LR (average 62.4%) gave the best result and SVM (2%) gave the lowest standard deviation.

The results obtained are promising for modern methods, but modern artificial intelligence methods, which have become an alternative to traditional methods in almost every field, are still behind traditional methods in this field. In order for modern methods to be an alternative to traditional methods in this regard, they need to further develop their theories (on matters such as the curse of dimension) or adapt the data structures used on the subject to these methods.

Keywords: Country Classification, Artificial Neural Network, Support Vector Machines.

Özet: Bu çalışmada genelde panel veri analizi kullanılarak yapılan ülkelerin kategorizasyonu çalışmalarının yapay zekâ modelleri kullanılarak yapılmasının imkanları araştırılmıştır. Yani yapay zekâ (AI) bu sahada istatistiksel testlere göre daha iyi performans sağlıyor mu sorusunun cevabı araştırılmıştır. Bunun için ülkeler işsizlik, enflasyon, GSYİH Büyüme Hızı, 5 yıllık GSYİH Büyüme Hızı, Doğrudan Yabancı Yatırım (FDI) Girişi ve İş Özgürlüğü gibi ekonomik göstergeler kullanılarak sınıflandırılmıştır. Sınıflandırma için Yapay Sinir Ağları (ANN), Destek Vektör Makineleri (SVM) ve istatistiksel olarak da Lojistik Regresyon (LR) yöntemleri kullanılmıştır. Onar kez yinelenen analizlerde, en iyi sonucu veren LR (ortalama 62,4%), en küçük standart sapmayı veren SVM (2%) olmuştur.

Elde edilen sonuçların modern yöntemler için ümit vadettiği fakat geleneksel yöntemlerin bu konudaki alternatifizsizliğinin bir süre daha devam edebileceği sonucuna varılmıştır. Modern yöntemlerin bu konuda geleneksel olanlarına alternatif olabilmesi için teorilerinin (boyut laneti gibi konularda) daha da geliştirilmesi ya da konuyla alakalı kullanılan veri yapılarının bu yöntemlere adaptasyonu gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ülke Sınıflandırması, Yapay Sinir Ağları, Destek Vektör Makineleri.

Introduction

After computers started to record all business processes with cost-effective sensors, transforming the information accumulated in large data banks into useful information needed for decision makers by establishing a model with the help of database management systems has become the focus of current

* Dr.Öğr.Üyesi, Şırnak Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

ORCID: 0000-0001-7938-4876 gokhankorkmaz@istanbul.edu.tr

Received/Geliş: 20 Ekim 2023

Accepted/Kabul: 27 Kasım 2023

Published/Yayın: 27 Aralık 2023

scientific data analytics studies. Especially in social sciences, these modeling studies, which we can collect under the headings of prediction, classification, clustering, and optimization, have been a matter of curiosity in terms of the results of artificial intelligence methods after statistical techniques.

As new artificial intelligence methods, techniques, architectures, and algorithms are developed, research problems that were previously sought to be solved by statistical methods come to the fore again and the results of new solutions to these problems are wondered. In the field of finance, predicting the financial failures of companies, predicting bankruptcy, credit risk valuation, predicting the direction of stocks, in the field of medicine; diagnosis of patients with cancer or diabetes, differentiation of asthma and COPD, etc. many old problems are just a few examples of this research (Vellido et al., 1999).

The above-mentioned research problems in finance and medicine are an important application methodology of artificial intelligence models, and they have become a workshop where advantages and disadvantages are determined compared to the old ones. Naturally, the methods that produce successful results in the above-mentioned applications using real-world data have naturally become more popular in the literature and application fields. The results obtained by artificial intelligence methods are evaluated by comparing them with some other artificial intelligence methods or by comparing them with the most appropriate statistical technique for the current problem, and gain popularity in proportion to the accuracy of the results. Or, it cannot catch any follow-up wind due to low performance or difficulty in implementation and remains only a study in the literature.

Apart from the problems mentioned above, artificial intelligence techniques within the scope of data mining; It is actively used in solving many problems such as creating customer profiles and market profiles, determining the value of goods, making sales forecasts, determining production needs, measuring market performance and determining environmental economic risks (Şimşek Gürsoy, 2009). Many artificial intelligence methods, especially ANN, are used in evaluating loan applications within the scope of banking, detecting credit card frauds, borrowing and risk assessments, within the scope of existing internal measurement approaches (Öztemel, 2003). The subject of this research is whether AI models, which are indispensable for individual or corporate lending processes, can also be used in calculating the credibility of countries.

Related artificial intelligence methods are ANN, SVM, k-means, k nearest neighbor, decision trees intuitively particle swarm optimization, artificial ant colonies, artificial bee colonies, genetic algorithm, simulated annealing etc. are some prominent artificial intelligence methods (Cura, 2008).

Within the mentioned application areas, artificial intelligence methods have undergone a natural selection process, determining which models thrive in specific problem domains and data structures. Although many artificial intelligence methods are used in classification, ANN, which has become widespread in almost every field, and SVM, which is a partially new method, are two important classification methods that stand out in terms of outcome success. Since the data size is limited and the solution does not require excessive time, there is no need to resort to heuristic methods in such studies.

Another point is that artificial intelligence methods, unlike statistical methods, prefer to create a model from the data whose results are certain, instead of determining the relationship values in the background of the data one by one (analysis). In other words, like statistical science, it prefers to make practical evaluations from existing results, rather than dealing with analytical proofs (Cherkassky and Mulier, 2007). Therefore, AI methods can relatively take into account the effect of explanatory variables that are not included in the data group on the dependent variable, compared to traditional statistical methods. This puts AI methods one step ahead of traditional methods in terms of the use of real-life data and the ability to draw meaningful conclusions from these data. In addition, the fact that they do not depend on any distribution and do not require any assumptions makes these methods more preferable for researchers.

ANN is a very common method with high generalization and learning ability. In addition, as experienced in this research, due to the unpredictability of the optimum architecture, the results of

architectures containing different numbers of hidden layers and nodes have to be tested one by one, which requires serious time and effort. Also catching local minimum etc. has handicaps. However, SVM does not require trial and error in the process of creating such an architecture, it directly reaches the global minimum, can show a more stable performance in high-dimensional and low-observation datasets, and sometimes gives a higher accuracy rate compared to ANN (Shen, 2005). This makes SVM a popular modeling tool recently in the field of classification and regression. Although SVM has its roots in the 1960s, it was first applied to a research problem by its developer, Russian mathematician Vladimir Vapnik, in 1995, and its performance was noticed and started to be used in a very practical way. While it is a relatively new method, new modules are continuously being developed.

Literature Review

There are countless classification applications in the literature. However, studies on country classification using artificial intelligence are unfortunately very scarce. An important reason for this is that datasets with a high number of dimensions (explanatory variables) and low number of observations (countries) push the limits of artificial intelligence models. It is known that artificial intelligence models cannot solve almost any problem (especially the forward curvilinear ones) as accurately as the existing methods, if we consider starting from simple sensors (perceptron) but they have achieved an incredible level of effectiveness at the point reached today. It is expected that these methods, which have gained widespread popularity as a natural result of this activity, will soon be used for the solution of all problems. The limited number of studies that have been classified by country using artificial intelligence techniques are given below.

Fernandez et al. have applied inferential data mining techniques such as C5.0 and smart learning techniques such as ANN to the dataset to develop smart models used to classify the investment risk of a country according to various factors. The dataset contains 27 variables from 52 countries. The investment risk category has shown promising results from the application of their technique to the dataset when compared with the results evaluated in the Wall Street Journal survey of international experts, and most countries have been successfully classified according to the experts' classifications (Becerra-Fernandez et al., 2002).

Yim and Mitchell used traditional ANN, hybrid ANN, Self-Organization Maps (SOM), Logit Models (LM), Discriminant Analysis (DA), and Hierarchical Cluster Analysis (HCA) to rank countries by risk and compared their results. This article mainly aims to estimate the country risk rating of hybrid ANN. At the end of the study, they concluded that hybrid neural networks outperform all other models and that this type of network can be an effective tool for researchers as well as policymakers and other experts interested in early warning systems in assessing the country's risk dimensions (Yim and Mitchell, 2005).

In the study by Patuelli et al., a series of ANN models were developed to calculate short-term forecasts of regional employment patterns in Germany. Two different ANN models were used in the study. First, an ANN architecture is constructed for the estimation of regional employment in former West and East Germany. The applied model calculates single estimates of employment growth rates with a 2-year forecast interval for each German region. Then, additional estimates were calculated by combining ANN methodology with Shift-Share Analysis (SSA). Since SSA aimed to describe the observed variations between study regions, its results were used as more explanatory variables in ANN models. The dataset used in the experiments consists of a panel of 439 German regions. Due to differences in the size and time horizons of the data, estimates for West and East Germany were calculated separately. As a result, it was stated that a real integration of linear methods with ANN should be the main target, therefore, this situation can be used in ANN estimation (Patuelli et al., 2007).

1. Method

Although classification is a method that assigns existing observations categorically and labels to predetermined result classes, it can be applied to problems where all (supervised) or some (semi-supervised) observations are certain. DA was first used in classification with the recommendation of

Fischer in 1932 (Lee and Chen, 2005), and since the 1950s, LR has come to the forefront, which provides ease of application because it does not require assumptions and has been proven to give better results in general. Although many methods are used for classification problems apart from the aforementioned methods, ANN and SVM in the modern sense and LR in the traditional (statistical) sense are the most accepted methods in the problems where supervised learning is in question over time.

In this study, using the descriptive data of a total of 186 countries around the world, taken from the worldbank, the problem of classifying them according to unemployment, inflation and growth rate, 5-year growth rate, foreign direct investment and job specifics, using the methods listed above will be discussed.

1.1. Artificial Neural Network

Multilayer and back propagation neural networks are one of the most widely used ANN models, with overall superior performance over other neural network architectures for most traditional classification problems. During the ANN implementation, different architectures should also be tried in order to prevent the model from being exposed to under-fitting and upper-fitting problems from the training data. The fact that the architecture in question has too many hidden layers can cause the neural network to memorize the training examples (over-learning) and often give poor generalization performance because of this. In addition, since the shape and complexity of the classification surfaces are not known, it would be appropriate to apply both one and two hidden layer ANN architectures for backpropagation, consider the results and try different neuron numbers. The addition of the second hidden layer allows modeling of a more complex decision surface, such as a convex surface with concaves versus a simple nonlinear surface (Becerra-Fernandez et al., 2002).

In this study, experiments were made with various node numbers with one and two hidden layers, and the application results of the ANN architecture with two hidden layers and ten nodes in each layer, which gave the best results, were reported. While the data of 186 countries in total were forming the input nodes, observation data were assigned to three different categories named “low”, “medium” and “high” by passing through two hidden layer architecture with ten nodes.

ANN is an iterative method that optimizes its coefficients (delta learning rule) by changing its coefficients in the direction of a certain learning rate through backpropagation. Sometimes in applications, a thousand, ten thousand or even a hundred thousand iterations are made until the model establishes stability. As a result of the trials in this study, ten thousand (10000) iteration levels were decided.

1.2. Support Vector Machines

With the development of artificial intelligence methods over time, new nonlinear models have been developed and these methods have been more successful than linear models and methods that require normal and similar distributions. It has been observed that this method, which has developed with statistical learning theory since the 1960s and became possible to apply with kernel functions (Theodoridis and Koutroumbas, 2009), was applied to a problem for the first time in 1995 and then found a wide place in the literature, and gave better results than ANN in terms of accuracy rates (Huang et al., 2004). The success of SVM, which has a very comprehensive, proven, and complex theoretical background, especially in multidimensional (with too many explanatory variables) low-observation problems, makes it an effective alternative to other artificial intelligence methods (Vapnik, 1999).

SVM can avoid over-learning by developing a new risk minimization (Structural Risk Minimization, HRM) principle by adding a new VC (Vapnik - Chervonenkis) dimension to the Empirical Risk Minimization (ARM) principle on which least squares or maximum likelihood methods are based. By using the VC size, SVM maximizes the distance between two data classes, thus offering very efficient classification performance. Because the important thing here is that which of the millions of directs that can be drawn between these two data classes is the optimal distinction. In ANN, it assigns the observations to one of the two classes with the same method. In fact, the stage of optimizing the

coefficients, which is also called the training process in ANN, means changing the slope of the dividing line seen in the figure. SVM can realize the optimal separation by controlling the complexity level of the model by using the VC coefficient, that is, by controlling the training error with least squares, and the generalization error with the VC dimension.

The training data set and the test data set are two separate data sets, and it does not seem possible in practice for a model developed on one to extract the other data set. In order to overcome this problem, some assumptions about these two datasets are needed. In machine learning, it is assumed that the probability distributions of the training data and the test data are the same so that a model optimized on the training dataset can make an effective evaluation on a different test data. However, the assumptions that each observation, that is, the input vectors in the datasets, are independent observation vectors from each other and that both datasets are distributed in the same way are considered valid. These assumptions are known as “independent identically distributed, i.i.d.” assumptions. The factors that determine how well a machine learning algorithm will perform in this case are its ability to fulfill the two conditions outlined below. These:

1. Minimize the training error.
2. Minimize the gap between training and test error.

SVM comes to the fore when the number of observations is low and the number of explanatory variables, that is, the number of dimensions, is high compared to other methods. In addition, it is stated in various studies that it is a method to overcome the curse of dimensionality problem.

In the application, the min-max normalization method (Equation 1) was used, which is one of the normalization methods (Shen, 2005).

$$x' = \frac{x - x_{min}}{x_{maks} - x_{min}} \quad (\text{Equation 1})$$

1.3. Logistic Regression

Logistic regression is a nonlinear method that measures the probability of events occurring by using the ratio of the probability of an event occurring to the probability of it not occurring. Logistic regression replaced discriminant analysis, which was widely used until then, in discrimination problems after the seventies. Because it provides better performance and is more practical because it does not have any assumptions to be met. Logistic regression is the traditional model widely used in many binary and multiple (categorical) statistical discrimination problems (Lavalley, 2008).

2. Application

The variables included in the 2019 index data obtained from the World Bank are listed in the table below.

Table 1: 2019 Index data variables used in the application

1.	World Ranking	2.	Region Ranking
3.	2019 Score	4.	Property rights
5.	Judicial Efficiency	6.	State Integrity
7.	Tax burden	8.	Government Expenditures
9.	Financial Health	10.	Freedom of Work
11.	Labor Freedom	12.	Monetary Freedom
13.	Freedom of Trade	14.	Freedom of Investment
15.	Financial freedom	16.	Tariff Rate (%)

17.	Income tax rate (%)	18.	Corporate tax rate (%)
19.	Tax Burden as a % of GDP	20.	Spending % of GDP
21.	Population (Millions)	22.	GDP (Billion, PPP)
23.	GDP Growth Rate (%)	24.	5-Year GDP Growth Rate (%)
25.	GDP Per Capita (PPP)	26.	Unemployment (%)
27.	Inflation (%)	28.	FDI Inflows (Millions)
29.	Public Debt (per. of GDP)		

Source: <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>.

The application was carried out under six headings. These headings are unemployment, inflation, GDP growth rate, 5-year GDP growth rate, foreign direct investment (FDI) inflow and job freedom classification practices.

2.1. Unemployment

All variables except unemployment were added to the model as explanatory variables in the unemployment application. Based on unemployment data presented as a percentage, countries are categorized into three groups: those with low, medium, and high unemployment rates. The models were trained on 149 observations, 80% of the available 186 data, and tested on 37 observations, the remaining 20%. Since these training and test data are randomly selected by the program the applications are also stabilized against good or bad luck by taking the average and standard deviation of the selection ten times (cvv: 10) against the risk of a very good or very bad selection. The method was added to the model in this way (cvv: 10) throughout the application process.

The categorization of the countries and the number of countries falling into each category are shown in Table 2.

Table 2: Categorization of countries in terms of unemployment

Classification Criteria	Class	Class Name	Country Number
Less than 4%	1	Low Unemployment	48
4% to 8%	2	Moderate Unemployment	72
8% and above	3	High Unemployment	66
		TOTAL	186

2.2. Inflation

In this application phase, other than “inflation”, twenty-eight variables were entered into the model as explanatory variables. Likewise, this time, on the basis of inflation data, the countries with low (below 3%) inflation rate, medium level (under 5% and 3% and above) and high level (5% and above) divided into three categories. The test data set rate was kept at 20% as in unemployment (cvv:10).

The categorization of the countries and the number of countries falling into each category are shown in Table 3.

Table 3: Categorization of countries in terms of inflation

Classification Criteria	Class	Class Name	Country Number
Less than 3%	1	Low Inflation	72
3% to 5%	2	Moderate Inflation	58
5% and above	3	High Inflation	56
		TOTAL	186

2.3. GDP Growth Rate

At this stage, other than “GDP growth rate”, twenty-eight variables were added to the model as explanatory variables. Likewise, this time, countries are divided into three different categories based on their growth rates: countries with low (less than 3%) growth rate, medium level (from 3% to 6%) and high level (6% and above) separated. The test data set rate was kept at 20% (cvv: 10).

The categorization of the countries and the number of countries falling into each category are shown in Table 4.

Table 4: Categorization of countries in terms of GDP growth rate

Classification Criteria	Class	Class Name	Country Number
Less than 3%	1	Low GDP Growth Rate	48
3%-6%	2	Medium GDP Growth Rate	79
6% and above	3	High GDP Growth Rate	59
		TOTAL	186

2.4. 5-Year GDP Growth Rate

At this stage, twenty-eight variables other than “5-year GDP growth rate” were entered into the model as explanatory variables. This time, the countries are divided into three different categories, based on 5-year growth rates, as countries with low (less than 3%) 5-year growth rate, medium level (from 3% to 6%), and high level (6% and above) divided into categories. The test data set rate was kept at 20% as in other indicators (cvv: 10).

The categorization of the countries and the number of countries falling into each category are shown in Table 5.

Table 5: Categorization of countries in terms of 5-year GDP growth rate

Classification Criteria	Class	Class Name (5 Years)	Number of Countries
Less than 3%	1	Low GDP Growth Rate	88
3% to 6%	2	Medium GDP Growth Rate	73
6% and above	3	High GDP Growth Rate	25
		TOTAL	186

2.5. FDI Inflow

Twenty-eight variables, excluding FDI, were entered into the model as explanatory variables. This time, countries are divided into three categories, based on FDI inflows, as low (less than \$500M), moderate (\$500M to \$5B) and high (\$5B and above) investment. The test data set rate was kept at 20% as in other indicators (cvv: 10).

The categorization of the countries and the number of countries falling into each category are shown in Table 6.

Table 6: Categorization of Countries in terms of FDI Inflow

Classification Criteria (Million\$)	Class	Class Name	Number of Countries
Less than 500 Inflow	1	Low FDI	69
500-5000 Inflow	2	Medium FDI	69
5000 and above	3	High FDI	48
		TOTAL	186

2.6. Freedom of Work

At this stage, twenty-eight variables, excluding "job freedom", were added to the model as explanatory variables. This time, countries are divided into three categories, based on their job freedom rates, as low (less than 50%), medium (50%-70%) and high (70% and above) job freedom. The test data set rate was kept at 20% as in other indicators (cvv: 10).

The categorization of the countries and the number of countries falling into each category are shown in Table 7.

Table 7: Categorization of countries in terms of freedom of work

Classification Criteria	Class	Class Name	Number of Countries
Less than 50(%)	1	Low Level of Job Freedom	29
(%)50 to - (%)70	2	Moderate Job Freedom	109
70(%) and above	3	High Levels of Job Freedom	48
		TOTAL	186

3. Results

The parameters used to classify the countries and the accuracy and standard deviations of the methods used in line with these parameters are shown in Table 8.

Table 8: Application results

Titles	Methods Used: Accuracy Rates & Standard Deviations		
	ANN (%)	SVM (%)	LR (%)
Unemployment	32 ($\sigma=14$)	39 ($\sigma=2$)	51 ($\sigma=18$)
Inflation	42 ($\sigma=17$)	39 ($\sigma=3$)	57 ($\sigma=15$)
GDP Growth rate	43 ($\sigma=18$)	43 ($\sigma=3$)	63 ($\sigma=13$)
5 Year GDP Growth rate	48 ($\sigma=13$)	48 ($\sigma=3$)	63 ($\sigma=14$)

FDI Input	56 ($\sigma=19$)	40 ($\sigma=3$)	70 ($\sigma=14$)
Business Freedom	53 ($\sigma=14$)	60 ($\sigma=2$)	71 ($\sigma=9$)

Conclusion

The search for the "most efficient architecture" in ANN takes a lot of time, and in SVM it requires less effort than ANN, as it is possible to use four different core functions. Again, LR, which does not require any assumptions like ANN and SVM, stands out as the most practical method to use in the study.

The accuracy rates of the LR method, which is a traditional method, were significantly higher in all tests compared to artificial intelligence methods. This may also be due to the fact that the dataset used has a simple pattern. In addition, it may be a forced interpretation, but the reason why LR is more dominant in terms of the accuracy of the results is that the model that comes closest to these outputs is a traditional model, since the outputs included in the training data used while training the artificial intelligence models are the outputs created with traditional methods. The result may not be surprising. To give an example to support this interpretation, the i.i.d. recalls his assumptions. As a result, the result classes of these countries are created with traditional methods like LR. In this case, it is necessary to use result classes independent of all techniques, which can be another important research (indexing) topic.

It is frequently stated in the literature that SVM gives effective results in conditions where the curse of the dimension conditions is quite valid. The curse of size is also effective in this study (28 explanatory variables and only 186 observations). However, in this study, in terms of accuracy rates, although there are titles where SVM is relatively better than ANN, it lags far behind LR. However, it makes itself felt deeply as a reliable method in terms of consistency, as it gives the lowest standard deviations in every application without exception.

Until now, statistical techniques with a much broader background in classification, clustering, estimation, and optimization problems have performed unrivaled well in the infancy of AI models. But now, standing up and running artificial intelligence models are becoming a good alternative to statistical techniques day by day. An important reason why there are very few studies in the literature on the classification of countries with artificial intelligence methods, which are classified by credit institutions and the world bank with the time series method using panel data, is due to the fact that artificial intelligence methods do not give good results (for now) while the number of observations is low. Over time, as in some literature studies summarized above, it seems possible to successfully create global economic maps with AI by starting to use ANN, SVM and other more advanced methods, which can make good classification with few observations, or by creating the index data in accordance with these methods. However, it can be added that the dominance of traditional methods in this field may be in question for a while.

References:

- Becerra-Fernandez, I., Zanakis, S. H., and Walczak, S. (2002). Knowledge discovery techniques for predicting country investment risk. *Computers and Industrial Engineering*, 43(4), 787–800.
- Cherkassky, V. S., and Mulier, Filip. (2007). *Learning from data : concepts, theory, and methods*. Published: John Wiley&Sons.
- Cura, T. (2008). *Modern sezgisel teknikler ve uygulamaları*. İstanbul: Papatya Publisher.
- Huang, Z., Chen, H., Hsu, C. J., Chen, W. H., and Wu, S. (2004). Credit rating analysis with support vector machines and neural networks: a market comparative study. *Decision Support Systems*, 37(4), 543–558.
- LaValley, P., M. (2008). Logistic Regression. *Circulation*. 117(18), 2395-2399.

- Lee, T. S., and Chen, I. F. (2005). A two-stage hybrid credit scoring model using artificial neural networks and multivariate adaptive regression splines. *Expert Systems with Applications*, 28(4), 743–752.
- Öztemel, E. (2003). *Yapay sinir ağları*. İstanbul: Papatya Publisher.
- Patuelli, R., Reggiani, A., Nijkamp, P., and Blien, U. (2007). New neural network methods for forecasting regional employment. *Research*. 1(1), 7–30.
- Shen, J. (2005). Fusing support vector machines and soft computing for pattern recognition and regression. <https://search.proquest.com/openview/d2b5e228d906f45d2b282e084f88c3ca/1?pq-origsite=gscholarandcbl=18750anddiss=y>
- Şimşek Gürsoy, U. T. (2009). *Veri madenciliği ve bilgi keşfi*. İstanbul: Pegem Akademi Publisher.
- Theodoridis, S., and Koutroumbas, K. (2009). *Pattern recognition*. Burlington: Elsevier Inc.
- Vapnik V (2022). I. transactions on neural, and 1999, undefined. (n.d.). An overview of statistical learning theory. Ieeexplore.Ieee.Org. Retrieved December 9, 2022, from <https://ieeexplore.ieee.org/abstract/document/788640/>.
- Vellido, A., Lisboa, P. J. G., and Vaughan, J. (1999). Neural networks in business: a survey of applications (1992–1998). *Expert Systems with Applications*, 17(1), 51–70..
- Yim, J., and Mitchell, H. (2005). Comparison of country risk models: hybrid neural networks, logit models, discriminant analysis and cluster techniques. *Expert Systems with Applications*, 28(1), 137–148.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Araştırmacıların katkı oranı beyanı / Contribution rate statement of researchers: Birinci yazar /First author % 100
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).

Ekonomi Yönetim Politika

Economics Management Politics

Araştırma Makalesi • Research Article

Çevresel Etki Değerlendirme Yönetmeliğinden Muafiyet Sağlayan Geçici Maddenin Çevreci Anlayış Açısından Analizi

Analysis Of The Environmental Attitude Indicated By The Provisional Substance Giving Exemption From Environmental Impact Assessment

Mahmut ÖZDEMİRKOL *

Özet: Çevre koruma anlayışının tarihi, eski olmakla birlikte uluslararası alanda ve devletlerin yasalarında yer almaya başlamasına ilişkin süreç, Birleşmiş Milletler tarafından 1972 yılında, konunun gündeme alınması ile başlamıştır. Çevre korumaya ilişkin düzenlemelerin dünyadaki gelişmelere paralel olarak Türkiye’de de, 1980’li yıllara denk geldiği görülmektedir. 1983 yılında Çevre Kanunu kabul edilmiştir. 1993 yılında ise çevre korumada önemli bir enstrüman olan Çevresel Etki Değerlendirme (ÇED) Yönetmeliği kabul edilmiştir. Anılan yönetmeliğe geçici bir madde eklenerek yönetmeliğin kabul tarihinden önce gerekli izin veya onayları alan projelerin çevresel etki değerlendirme sürecinden muaf tutulmuştur. Bu geçici maddeden dolayı söz konusu tarihten önce onaylanan veya izni alınan özel veya kamu faaliyetleri hakkında çevresel etki değerlendirme yapılmamıştır.

Bu yaklaşım çevre koruma anlayışı ile uyum sağlamadığı gibi çevre kanununa da aykırıdır. Söz konusu madde çevreci sivil toplum kuruluşları tarafından eleştirilmiştir. Geçici maddenin iptaline ilişkin davalar açılmıştır. Buna rağmen idarenin mahkeme kararına rağmen geçici maddeden vaz geçmediği görülmüştür. Birçok sefer değiştirilen ÇED Yönetmeliğinde korunan maddelerin başında muafiyet sağlayan geçici madde geldiği görülmektedir. Çalışmanın amacı idarenin tutumunu analiz etmek ve çevreci bir anlayışla değerlendirmektir. Çalışmada çevresel etki değerlendirme sürecinden muafiyet sağlayan geçici madde, geçici madde hakkında mahkeme kararları, değiştirilen ÇED yönetmelikleri ve idarenin mahkeme kararları karşısında tutumu değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çevresel Etki Değerlendirme, Çevre Koruma, Çevreci Anlayış

Abstract: Although the concept of environmental protection has an old history, the process of its inclusion in the international arena and in the laws of states started in 1972, when the issue was put on the agenda by the United Nations. It is seen that the regulations regarding environmental protection coincided with the 1980s in Turkey, in parallel with the developments in the world. The Environmental Law was adopted in 1983. In 1993, the Environmental Impact Assessment (EIA) Regulation, which is an important instrument in environmental protection, was adopted. A temporary article was added to the said regulation and projects that received the necessary permits or approvals before the adoption date of the regulation were exempted from the environmental impact assessment process. Due to this temporary article, no environmental impact assessment has been made for private or public activities approved or permitted before the said date.

This approach is not only incompatible with the understanding of environmental protection, but also contrary to environmental law. The article in question has been criticized by environmental non-governmental organizations. Lawsuits have been filed regarding the annulment of the temporary article. However, it was observed that the administration did not give up on the temporary article despite the court decision. In the EIA Regulation, which has been amended many times, it can be seen that the temporary clause providing exemption is one of the main

* Dr.Öğr.Üyesi, Kafkas Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
ORCID: 0000-0003-4878-9947 m.ozdemirkol@gmail.com

Received/Geliş: 15 Kasım 2023

Accepted/Kabul: 10 Aralık 2023

Published/Yayın: 26 Aralık 2023

protected items. The aim of the study is to analyze the attitude of the administration and evaluate it from an environmental perspective. As a method, the study evaluated the provisional article providing exemption from the environmental impact assessment process, court decisions regarding the temporary article, amended EIA regulations and the administration's attitude towards court decisions.

Keywords: Environmental Impact Assessment, Environmental Protection, Environmental Approach

Giriş

Demokratik hukuk devletinin belirleyici nitelikleri arasında idarenin evrensel değerlere dayanan hukukla sınırlanmış olması gelmektedir. Türkiye’de hukuk kurallarının evrensel değerlerle ilişkisi Avrupa Birliği’ne uyum sürecinin etkisiyle önemli gelişmeler kayıt etmiştir. Bununla birlikte Türkiye’de idarenin hukuk kurallarının dışına çıkma isteği açısından iyi bir karineye sahip olmadığını belirtmek gerekmektedir. Çevresel değerlerin korunması hususunda AB’nin etkisi ve küresel gelişmeler paralelinde evrensel değerlerin ortaya koyduğu standartlarda çevre kanunu ve çevresel etki değerlendirmeye ilişkin düzenlemeler yapılmış olmasına rağmen bu düzenlemelere uyulmadığı bu çalışmanın tespitleri arasında yer almaktadır.

Çevresel değerlerin korunması ve geliştirilmesi açısından özel veya kamuya ait proje ve faaliyetlerin çevresel etki değerlendirmesini yapmak gereklidir. Etki değerlendirmesinin sonucuna göre belirlenecek politikayla çevresel değerler korunarak geliştirilebilir veya söz konusu faaliyetin çevreye olumsuz etkileriyle mücadele edilebilir. Çevre koruma ve çevreyi iyileştirme konularında uluslararası platformlarda öne çıkan araç çevresel etki değerlendirmesidir. Türkiye’de, bu anlamda, 1993 yılında Çevresel Etki Değerlendirme (ÇED) Yönetmeliği’ni kabul etmiştir. Kabul edilen söz konusu yönetmeliğe eklenen geçici bir madde ile yönetmeliğin kabul tarihinden önce onaylanan veya izni alınan faaliyetler yönetmeliğin kapsamı dışına çıkarılmıştır. Bir başka deyişle yönetmeliğin kabul tarihinden önceki faaliyetlere çevresel etki değerlendirmeden muafiyet sağlanmıştır. Bu geçici madde ile faaliyete başlamamış olsa dahi proje için izin alınmış olması, planlamaya alınmış olması veya devam eden faaliyetler gibi birçok projeye muafiyet sağlanmış olmaktadır. Oysa çevresel zararların bazen telafisi mümkün olamayabilir. Bundan dolayı bütün faaliyetlerin çevresel etki değerlendirme sürecinden geçirilmesi ve gerekli önlemlerin alınması idareler için bir sorumluluk olarak durmaktadır.

Çevresel değer ve kaynakların korunması, iyileştirilmesi ve gelecek nesillere bırakılması durumu, çevreci bir tutuma sahip olmakla yakından ilişkilidir. Bu amaca ulaşabilmek açısından, politika yapımcılarının çevreci bir anlayışla hareket etmesi, çevreci bir anlayışa dayanan mevzuat hükümlerinin geliştirilmesi ve söz konusu hükümlere riayet edilmesi gerektiği açıktır. Çevre koruma yolunda ÇED, ulusal ve uluslararası açıdan önemli bir araç niteliğindedir. Kalkınmaya ilişkin faaliyetlerin çevresel etkilerinin incelenmesiyle ilişkili olan ÇED, çevresel değerlerin korunması, iyileştirilmesi ve gelecek nesillere aktarılmasında hayati bir role sahip olmaktadır. Bundan dolayı ÇED yönetmeliğini incelemek Türkiye’de idarenin çevreci yaklaşımını ortaya koymak açısından önemli görülmektedir. 1993 yılında kabul edilen ÇED yönetmeliği yıllar itibariyle çok sayıda değişikliğe uğramasına rağmen, geçici madde olarak konulan ÇED yönetmeliğinden kimi faaliyetlere muafiyet getiren hüküm korunmuştur.

Muafiyet getiren geçici hüküm mahkemeler tarafından mevzuat ve çevreci anlayışa aykırı bulunmuştur. Söz konusu hüküm çevreci sivil toplum ve aktivistler tarafından eleştirilmiştir. Ancak söz konusu muafiyet hükmü kabul edilen yönetmeliklerde korunmaya devam edilmiş ve nihayetinde çevre kanununun bir maddesi haline getirilmiştir. Söz konusu muafiyetin kendisi ve muafiyet getiren düzenlemenin, yıllar içinde geçirdiği serüven iki şeyi ortaya çıkarmaktadır. Birincisi idarenin çevreye yönelik anlayışını anlamlandırmak açısından bir veri sunmaktadır. İkincisi ise geçici madde evrensel çevre koruma ilkeleriyle kıyasını mümkün kılmaktadır. Bu temelde çalışmada, çevre korumada belirleyici nitelikte olması nedeniyle ÇED sürecine ilişkin mevzuat ele alınmıştır. ÇED yönetmeliğine eklenen geçici maddeyle kimi faaliyetlerin çevresel etki değerlendirme sürecinden muaf tutulmuş olması çalışmanın temel sorunsalıdır.

1. Çevre Koruma

Çevre, insanın yaşamını sürdürdüğü bir ortamdır. Bundan dolayı çevreye verilen zararları sadece çevre sorunu olarak tanımlamak, çevresel zararların insan hayatının sürdürülebildiğini riske etmesini gölgeleyebilmektedir. İklim değişikliği, ozon tabakasının delinmesi, sera gazı etkileri ya da toprak, su ve havanın kirlenmesi esasen insan hayatını da etkilemektedir. Çevre sorunları özü itibarı ile insan neslinin sürdürülebilirliği üzerinde yarattıkları tehdit ve risklerdir. Çünkü ekosistemin bütünlüğü ilkesinden dolayı çevresel zararların sadece çevresel boyutu bulunmamaktadır. Çevresel zararlar aynı zamanda insan sağlığını da etkilemektedir. Çevre sorunlarından insanın da etkileniyor olduğu gerçeği, çevre sorunlarını küresel boyuta taşımış ve çevre koruma anlayışı geliştirmiştir.

Ekoloji bilimi hava, su ve toprak gibi bütün çevre ortamlarının ve tüm türlerin birbirine bağlı olduğunu kabul eder. Bu nedenle, çevrenin bir yönüne verilen zararın, insan refahı da dâhil olmak üzere doğanın diğer boyutları üzerinde geniş ve öngörülemez sonuçlara yol açması muhtemeldir (Anton ve Shelton, 2011: 3). Özellikle, çevresel sonuçlar ile mücadele etme ve sağlıklı bir çevre geliştirme ihtiyacı çevre korumayı gündeme getirmiştir. Çevre koruma, insanlar için sağlıklı ve sürdürülebilir bir çevrede yaşama anlayışına dayanmaktadır (Sommer, 2019: 183). Burada korumanın amacı, çevresel zararların insan sağlığı üzerinde olası tehdit ve risklerini önlemektir (Erdoğan, 2018: 288).

Çevre korumaya yönelik yaklaşımların tarihi eski olmakla birlikte, uluslararası bir ilginin konusu olması Birleşmiş Milletler (BM)'in 1972 yılında gerçekleştirdiği Stockholm Konferansı'yla başladığı kabul edilmektedir. İnsan ve Çevre Konferansı ile birlikte çevrenin korunması konusu, BM'nin gündemine girerek, çevre koruma anlayışı yaygınlık kazanmaya başlamıştır. Bu konferans ile birlikte çevrenin korunması ilk defa uluslararası bir ilginin konusu olmuştur. Konferansta ortaya konulan çevre korumaya ilişkin ilkeler ve işbirliği hem BM'nin devam eden çalışmalarında hem de Avrupa Birliği (AB) ve ulusların çevre koruma politikalarında temel bir perspektif olmuştur.

1972 yılında İnsan ve Çevre Konferansı sonucunda kabul edilen bildirmede, öne çıkan ilkelerin en önemlisi, temiz ve sağlıklı bir çevrenin insanın temel hakkı olarak kabul edilmiş olmasıdır. Anılan bildirgenin ilk maddesinde, insanların haysiyet ve esenliği ile sağlıklı bir ortam arasında ilişki kurularak, temiz bir çevre insan hakkının bir parçası olarak kabul edilmiştir (United Nations, 1973). Bu kabul ile birlikte çevre, insan hakkı olarak görülmüştür. İnsan hakkı olarak çevrenin kabulü zamanla ulusal ve uluslararası düzenlemelerde yer aldığı görülmektedir (Hayward, 2005: 55). AB'de çevre koruma, AB'nin politikaları ile bir bütün olarak değerlendirilmekte ve Çevre Eylem Programlarında yer almaktadır (Budak, 2000: 46). İnsan ve Çevre Konferansı'nda kabul edilen çevre korumaya ilişkin çerçeve, çevre konulu antlaşmalarda ve ulusların çevre mevzuatlarında belirleyici olduğu görülmüştür (Pallematers, 1997: 615). BM ve AB gibi uluslararası platformlarda çevre ile ilgili konularda yapılan çalışmalarda çevre bir insan hakkı olarak değerlendirilmiş, çevresel koruma ve iyileştirmelerin insan nesli için bir gereklilik olduğu üzerinde durulmuştur (Bilgili, 2015: 568). Çevresel sorunların sadece bugünün değil, gelecekteki insanları da olumsuz etkilediği kabul edilmektedir (Mickwitz, 2003:431). Stockholm Konferansı'nda kabul edilen bildirmede ifade edilen, insanın onurlu bir yaşam sürmesi ile sağlıklı ve temiz bir çevre arasında kurulan ilişki, çevre korumanın dayanağını oluşturmaktadır. Hem bugünün hem de gelecek kuşakların sağlıklı yaşamı sürdürülebilir, ekosistemleri bozulmamış bir çevreden bağımsız olamayacağı açıktır. Bundan dolayı çevre koruma temel insan hakkı olarak çevreci yaklaşımların merkezinde yer almaktadır. BM konferanslarının bağlayıcılığı olmamasına rağmen çevre koruma konusunda geliştirdiği ilkeler çevre korumada iki önemli sonucu beraberinde getirmektedir. Birincisi, çevre konusu uluslararası bir ilginin konusu olmakta, çevreye ilişkin duyarlılık artmakta ve uluslararası işbirliği gelişmektedir. İkincisi ise çevre koruma konusunda, üzerinde uzlaşılan bir takım ilkeler ortaya çıkmaktadır. Bu ilkeler ulusların çevre koruma mevzuat ya da politikalarının gelişiminde rehberlik etmektedir. Aynı zamanda kabul edilen standartlar çevre koruma konusunda geliştirilen mevzuat veya politikaların objektif bir değerlendirilmesini mümkün kılmaktadır.

Özel ya da kamuya ait faaliyetlerin çevresel zararlara sebep olmadan gerçekleştirilmesi, çevresel değerlerin korunması veya kaynakların iyileştirilmesi, günümüzde, çevresel etki değerlendirme

süreçleriyle sağlanmaya çalışılmaktadır. Bu anlamda çevresel etki değerlendirme çevre korumada öne çıkan bir olgu olduğundan sonraki başlık olarak yer verilmiş ve konuya ilişkin detaylar ele alınmıştır.

2. Çevresel Etki Değerlendirme ve Muafiyet Sağlayan Hüküm

Çevresel etki değerlendirme çevre korumaya ilişkin planlamalarda önemli bir enstrüman olarak öne çıkmaktadır (Kocataş, 2012: 513). Doğal kaynakların planlı kullanımı, faaliyetlerin çevreye zarar vermemesi, çevre kalitesinin korunması, çevresel koruma ve iyileştirme gibi amaçların gerçekleştirilmesinde gelişen önemli araçlardan birisi ÇED olmuştur. ÇED günümüzde devletlerin yasal çerçevesi içinde yer almaktadır. İlk olarak Amerika Birleşik Devletleri Ulusal Çevre Koruma Kanunu (NEPA) isimli bir yasa ile 1969 yılında, ÇED yasalaştırılmış ve bütün büyük projelerde ÇED raporu hazırlanmasını zorunlu hale getirilmiştir (Kocataş, 2012: 519). ÇED süreci çevre korumanın temel değerleriyle doğrudan ilişkilidir. Çevresel değer veya kaynakların iyileştirilmesi, sürdürülebilirliği, korunması ve gelecek kuşaklara bırakılması devlet veya özel şahıslar tarafından gerçekleştirilen faaliyetlerin çevresel etkilerinin incelenmesine bağlıdır. Bu anlamıyla ÇED söz konusu faaliyetlerin çevreye ilişkin muhtemel zararlarının tespiti, bu zararların önlenmesi veya çevreye yönelik etkilerinin belirlenmesi sürecinde vazgeçilmez bir konuma sahiptir.

Türkiye dünyadaki gelişmelere ve AB'ye uyum sürecine paralel olarak özel ya da kamuya ait faaliyetlerin çevresel zararlarını engellemek ve çevresel değerleri korumak açısından ÇED düzenlemeleri geliştirmiştir. Çevre Kanunu 09 Ağustos 1983 tarihli olmasına rağmen ilk ÇED yönetmeliği 7 Şubat 1993 tarihinde kabul edilmiştir. 2872 sayılı Çevre Kanunu'nda ÇED; gerçekleştirilmesi planlanan projelerin çevreye olabilecek olumlu ve olumsuz etkilerinin belirlenmesinde, olumsuz yöndeki etkilerin önlenmesi ya da çevreye zarar vermeyecek ölçüde en aza indirilmesi için alınacak önlemlerin, seçilen yer ile teknoloji alternatiflerinin belirlenerek değerlendirilmesinde ve projelerin uygulanmasının izlenmesi ve kontrolünde sürdürülecek çalışmalar olarak tanımlanmaktadır (2872 sayılı Çevre Kanunu: madde 2). Çevre Kanunu'nun amacı, canlılar için ortak ve vazgeçilmez kabul edilen çevrenin korunmasıdır. Söz konusu korumada öne çıkan ilkeler ise sürdürülebilir çevre ve sürdürülebilir kalkınmadır (2872 sayılı Çevre Kanunu: madde 1). Çevre kanunu çevrenin korunması açısından ÇED sürecini zorunlu kılmaktadır. Bu çerçevede kanunun 10'uncu maddesi çevresel sorunlara sebep olması muhtemel projelerde çevresel etki değerlendirme raporunun hazırlanmasını gerekli görmektedir. Kanuna göre projelerde "olumlu kararı" ya da "ÇED gerekli değildir" kararı alınmadıkça söz konusu projelerin onaylanması mümkün olmayacaktır.

Çevre Kanununa göre; "Çevresel Etki Değerlendirmesine tâbi projeler ve Stratejik Çevresel Değerlendirmeye tâbi plân ve programlar ve konuya ilişkin usûl ve esaslar Bakanlıkça çıkarılacak yönetmeliklerle belirlenir (2872 sayılı Çevre Kanunu: madde 10)." 2872 sayılı Çevre Kanunu'nun ÇED'e ilişkin hükmüne binaen Bakanlık tarafından ÇED Yönetmeliği kabul edilmiştir. 7 Şubat 1993 tarihinde 21489 sayı ile R.G. ile Türkiye'de ÇED Yönetmeliği'nin kabul edildiği görülmektedir. Yönetmeliğin amaç kısmına bakıldığında, kamu ya da özel sektör tarafından planlanan faaliyetlerin çevre üzerinde oluşturulabilecek bütün etkilerinin değerlendirilmesi, tespit edilmesi ve olası olumsuz etkilerin önlenerek çevreye zarar vermeyecek seviyeye getirilmesi ve projenin alternatiflerinin değerlendirilmesinde yasal bir mevzuata olan ihtiyaca binaen çıkartıldığı anlaşılmaktadır.

Çevresel değerlerin korunması amacını ifade eden yönetmeliğe eklenen geçici madde ile yönetmelik kabul tarihinden önceki bir takım faaliyetler çevresel etki değerlendirme sürecinden muaf tutulmuştur.¹ Yönetmelik 7 Şubat 1993 tarihinde resmi gazetede yayımlanıp yürürlüğe girdiğinden, anılan tarihten önce izin veya onay alınmış faaliyetler, çevre yönetmeliğinin kapsamı dışına alınarak çevresel etki değerlendirme sürecinden muaf tutulmuştur. ÇED Yönetmeliklerinin ilk hali 07.02.1993 tarih ve 21489 sayılı R.G.'de yayımlandıktan sonra 1997 ve 2022 yılları arasında yeni ÇED

¹ 7 Şubat 1993 tarih ve 21489 sayılı R.G.'de yer alan ÇED Yönetmeliği geçici 1'inci maddesindeki hüküm şöyledir: "Bu Yönetmeliğin yürürlüğe girmesinden önce, çevre mevzuatı ve diğer ilgili mevzuat uyarınca yetkili mercilerden izin ve/veya onay alınmış faaliyetlere bu Yönetmelik hükümleri uygulanmaz."

yönetmelikleri kabul edilmiştir.² İlki 1997 yılında olmak üzere toplamda 22 defa çeşitli maddeleri değiştirilmiştir. En son yapılan değişikliği içeren 29.07.2022 tarih ve 31907 sayılı R. G.'de yayınlanan yönetmelik yürürlüktedir. 7 Şubat 1993 tarihinden önce yatırım programına alınmış projelere muafiyet sağlayan söz konusu geçici madde ilgili yönetmeliklerin hapsinde korunduğu görülmektedir.

Böylesi bir düzenlemenin çevreci bir perspektifle uyummadığını belirtmek gerekmektedir. Aşağıda yer alan mahkeme kararları da bu düzenlemeyi çevre koruma anlayışı ile uyummadığını ifade etmiştir. Aynı zamanda böylesi bir muafiyet ÇED'in çevresel değerleri koruma amacına, Çevre Kanunu'nun yukarıda bahsi geçen ÇED'e ilişkin hükmüne ve uluslararası çevre koruma prensiplerine aykırıdır. Mevzuat hükümlerine bakıldığında çevresel değerlerin korunması, geliştirilmesi ve iyileştirilmesi; yani çevre koruma hususu, özü itibarıyla çevresel etki değerlendirme süreciyle mümkündür. Bu nedenle çevresel etki değerlendirme sürecinden çevresel etkileri muhtemel kimi projeleri kapsam dışı bırakmak, çevresel koruma ve çevreci bir anlayışla uyummayacağı gibi söz konusu mevzuatın lafzına, amacına ve ruhuna da aykırı olacaktır (Bkz. Anayasa madde 124).³ ÇED yönetmeliği, Çevre Kanunu'nun daha iyi uygulanmasını sağlamalıdır ve yönetmeliğin Anayasa'nın hükmüne binaen Çevre Kanunu'na aykırı olamayacağı açık olmasına rağmen, ÇED Yönetmeliği'nin hükümlerinden, muafiyet sağlayan geçici madde korunmaya devam edilmiştir.

7 Şubat 1993 tarihinden önce izin veya onayı alınmış faaliyetlere getirilen muafiyet hükmü, aynı zamanda henüz faaliyete başlamayan projeleri veya öncesinden onay almış projelerin çeşitli eklentilerini de kapsamaktadır. Örneğin, Ilısu Baraj ve HES Projesi'nin her ne kadar 2006 yılında temel atma töreni yapılmış ve projenin inşaatı 2019 yılında tamamlanmış olsa da anılan geçici hüküm sebebiyle, proje hakkında ÇED Raporu hazırlanmamış ve ÇED Yönetmeliği'nin çevre koruma için ön gördüğü prosedürler yerine getirilmemiştir (Bkz: Özdemirkol, 2023). Avukat Noyan Özkan 14.09.2006 tarihinde Çevre ve Orman Bakanlığı'na, Ilısu Barajı'nda ÇED'in yapılması ve halkın katılımı konusunda dilekçe vermiştir. Bakanlık Özkan'a 02 Ekim 2006 tarihinde verdiği cevapta, değiştirilen ÇED yönetmeliklerinde muafiyet getiren geçici maddenin korunduğuna işaret ederek; "Bilindiği üzere ÇED planlama aşamasındaki faaliyetlere uygulanmaktadır. Planlama aşamasını geçen faaliyetlere ÇED uygulamak doğru bir yaklaşım değildir (Çevre ve Orman Bakanlığı, 02 Ekim 2006)." şeklinde bir ifade ile cevap verilmiştir. Bakanlık cevabında yönetmeliğin, 07 Şubat 1993 tarihinden önce yatırım programına alınan faaliyetler için ÇED muafiyeti getiren maddenin yönetmelik maddesi olduğu, bu maddenin değiştirilen ÇED yönetmeliklerinde kaldırılmadığı ve idarenin mevzuat dışında hareket etmeyeceği hususunu savunduğu görülmüştür. ÇED yönetmeliklerini Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi kabul edilmeden öncesine kadar ilgili Bakanlık çıkarttığından, Bakanlık Ilısu Baraj Projesi'nin, ÇED sürecinden muafiyetini hukuka uygunlukla savunmuştur. Hukuki gerekçe olarak bakanlık tarafından çıkartılan yönetmelik gösterilmiştir. Yönetmeliklerin Anayasa ve kanunlara aykırı olamayacağı açık olmasına rağmen Bakanlık 1993 yılında konulmuş bir geçici hüküm ile bir kamu yatırımının çevresel etki değerlendirmesinin yapılmayacağını ifade etmiştir. Bakanlığın çevresel etki değerlendirmeden kaçınmasının tek dayanağı, ÇED Yönetmeliği'nde yapılan birçok değişikliğe rağmen, değiştirilmemiş geçici hüküm olduğu anlaşılmaktadır. Bakanlık, yapılan faaliyetin yönetmeliğe uygun olduğunu savunduğundan, ilgili yönetmeliğin temel bir mevzuat olarak esas alınmasını doğru bulmaktadır.

Muafiyet ön gören anılan geçici madde, beraberinde temel bir çevresel problem taşımakla birlikte, çevresel değerlerin korunması açısından olumsuz bir emsal teşkil etmektedir. Nihayetinde muafiyet getiren geçici madde ilk başta masum görünmekle beraber bir bütün olarak bakıldığında masum olmadığı anlaşılacaktır. 07.02.1993 tarihinden önceki işletmelere getirilen muafiyet söz konusu

² 1993 tarihli Çevresel Etki Değerlendirmesi Yönetmeliği ilk defa 1997 yılında değişti. 1999, 2000, 2002,2003,2004,2008, 2009, 2011, 2013,2014, 2016, 2017 2018, 2019 ve 2022 yıllarında olmak üzere toplamda 22 sefer değiştirilmiştir. 2000 yılında 3 sefer, 2002 yılında 2 sefer, 2011 yılında 2 sefer, 2013 yılında 2 sefer, 2019 yılında 2 sefer değişiklik yapıldığı görülmektedir (Bkz. <https://ced.csb.gov.tr/mulga-ced-yonetmelikleri-uygulamasi>)

³ Anayasa'nın 124'üncü maddesine göre; "Cumhurbaşkanı, bakanlıklar ve kamu tüzelkişileri, kendi görev alanlarını ilgilendiren kanunların ve Cumhurbaşkanlığı kararnamelerinin uygulanmasını sağlamak üzere ve bunlara aykırı olmamak şartıyla, yönetmelikler çıkarabilirler."

işletmelerin devam eden yatırımları için de muafiyet sağlayabilecektir. Muafiyeti olan işletmelere ait ek tesis, genişleme, büyüme, kapasite artırımı, revize ve benzeri gibi bütün faaliyetlerinde süresiz bir muafiyet sağlanmaktadır; yani işletme devam ettiği müddetçe ÇED Yönetmeliği'nden muafiyet sağlanması nedeniyle geçici maddenin çok da masum olmadığı anlaşılmaktadır (Aykul ve Topçu, 2021). Böylesi bir yaklaşımı çevresel değerlerin korunması veya çevresel değerlerin geliştirilmesi anlayışıyla uyumlaştırmak zordur. Bu durumu, kurumsal kapasitenin çevreci bir anlayışa sahip olmaması ile açıklamak mümkündür. Diğer taraftan bu yaklaşım, çevre mevzuatının çevresel değerleri korumaya olan inançtan değil, AB uyum süreci ve küresel gelişmelere paralel olarak geliştirildiğine ve bundan dolayı olsa gerek mevzuatın ortaya koyduğu standartların pratikte uyum sorunları yaşanmaktadır.

Söz konusu yönetmelikte yer alan çevresel etki değerlendirme sürecinden muafiyet sağlayan geçici madde, birçok kez dava konusu olmuş ve mahkemeler tarafından hukuka aykırılığı tescil edilmiştir. Buna rağmen muafiyet sağlayan kuruldand idare vazgeçmemiş ve her seferinde mahkeme kararları göz ardı edilmiştir. Bahsi geçen yönetmelikte, ÇED sürecinden muafiyet sağlayan geçici madde, Danıştay kararlarıyla iptal edilmiştir. Benzer şekilde Anayasa Mahkemesi (AYM) çevre kanununda bazı faaliyetlere muafiyet getirilen düzenlemeyi iptal etmiştir. Danıştay ve AYM'nin gerekçeli kararları idarenin çevreci bir anlayıştan uzak olduğunun en önemli göstergeleri arasında yer almaktadır.

3. Muafiyet Hakkında Mahkeme Kararları ve İdarenin Tutumu

17 Temmuz 2008 ve 26939 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanan, Çevresel Etki Değerlendirmesi Yönetmeliği'nin "Kapsam Dışı Projeler" başlıklı geçici üçüncü maddesinin iptali için Çevre Mühendisleri Odası tarafından Danıştay Mahkemesi'ne başvurulmuştur. Danıştay 6'ncı dairede açılmış bulunan 2008/8999 E. sayılı davada yürütmenin durdurulması talebi reddedilmiştir. Sonrasında yapılan itiraz üzerine Danıştay İdari Dava Daireleri Kurulu 7.10.2010 tarihli 2010/968 sayılı kararında; Anayasa'nın 56'ncı maddesi, Çevre Kanunu'nun 2'nci ve 10'uncu maddesi ve Anayasa Mahkemesi'nin 15.01.2009 gün ve 2006/99 E., 2009/9 nolu kararına işaret ederek ÇED sürecinden muafiyet sağlayan düzenlemeyi, çevrenin korunması ilkesi açısından hukuka uygun görmemiştir. Danıştay'ın kararı çevre hakkının korunması açısından önemli sayılabilecek bir gerekçeye dayanmıştır. Danıştay kararında şu ifadeler yer almaktadır (Alıca, 2011: 109):

"Anayasa'nın 56. maddesi, Çevre Kanununun 2. ve 10.maddesi , Anayasa Mahkemesinin 15.01.2009 gün ve 2006/99 E., 2009/9 K nolu kararı uyarınca 7.02 1993 tarihinden önce uygulama projeleri onaylanmış veya çevre mevzuat ile ilgili diğer mevzuat uyarınca yetkili mercilerden izin ruhsat veya onay ya da kamulaştırma kararı alınmış veya yatırım programına alınmış veya mevzi imar planları onaylanmış projelere, yatırıma başlanması için belli bir süre öngörmeksizin aradan geçen bunca zamana rağmen, ÇED sürecinden muafiyet sağlayan düzenlemede, çevrenin korunması ilkesi açısından hukuka aykırılık görülmemiştir"

Projelere muafiyet sağlayan başka bir hüküm ise AYM tarafından Devletin çevreyi koruma yükümlülüğüne aykırılık teşkil etmesi gerekçesiyle iptal edilmiştir.⁴ AYM kararında; Çevre Kanunu'nda değişiklik yapılmak istenen 10'uncu maddesinin üçüncü fıkrasına göre; "Petrol, jeotermal kaynaklar ve maden arama faaliyetleri, Çevresel Etki Değerlendirmesi kapsamı dışındadır." hükmüne yer verilmiştir. 5491 sayılı Yasa'nın geçici 2'nci maddesinin birinci fıkrasında, "Bu Kanunun yürürlüğe girdiği tarihte faal durumda olan işletmelere bu Kanun ve yönetmeliklerle getirilen ek yükümlülüklerin gerçekleştirilmesi için, yönetmeliklerin yayımlanmasından sonra, Bakanlıkça bir yıla kadar süre verilebilir." denilmiştir. AYM bu maddeleri Anayasaya ve çevrenin korunması ilkesine aykırı bularak oy çokluğuyla iptal etmiştir. AYM'nin iptal kararına dair gerekçesi idarenin çevreci bir anlayışa sahip

⁴ 26.04.2006 tarihinde 5491 sayılı Çevre Kanunu'nda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun'un bazı maddelerinin iptali istemiyle AYM'ye başvurulmuş ve AYM 15.01.2009 tarihinde davayı 2006/99 Esas., 2009/9 Karar ile sonuçlandırmıştır.

olması gerektiğini hatırlatmaktadır. AYM çevreci bir anlayışı hatırlatarak, muafiyet ön gören değişikliğin iptali gerekçesinde şu cümlelere yer vermiştir:

“Günümüzde çevrenin kirlendikten veya bozulduktan sonra eski hale getirilmesinin çok külfetli olması, hatta kimi durumlarda olanaksız bulunması nedeniyle, kirlenen çevreyi temizleme veya bozulan çevreyi onarma yerine, olumsuz etkileri baştan önlemenin yöntemleri aranmaktadır. ÇED, kalkınma ve ekonomik gelişme için yapılacak yatırım ve faaliyetlerin, doğayı tahrip etmeden ve çevreyi kirletmeden gerçekleştirilmesinde kullanılan yöntemlerden birisidir. ÇED ile korunmaya çalışılan temel unsur, çevre ve bu çevre içerisindeki varlıklardır. ÇED kapsamı dışında tutulan arama faaliyetlerinin, biyolojik çeşitlilik üzerinde ya da doğada değişiklikler meydana getirebileceği, bu değişikliklerin uzun dönemli etkilerinin olabileceği, bu nedenle çevre için riskler taşıdığı açıktır. Bu açıdan kural kapsamındaki arama faaliyetinde, mevcut risklerin ortadan kaldırılabilmesi ve önlenmesi için ÇED’in öngörülmesi, Anayasa’nın 56. maddesinde Devlete verilen çevrenin korunması yükümlülüğünün bir gereğidir.”

Aynı dava kapsamında, Bakanlığa değişiklik ile ÇED sürecinde ek yükümlülükler için ek sürenin verilebileceği hükmünün iptalinde AYM benzer şekilde Devletin çevreyi koruma yükümlülüğüne işaret ederek gerekçesinde şöyle demiştir:

“5491 sayılı Yasa, yürürlüğe girdiği tarihte faal olan işletmelere çevre hakkı ve çevrenin korunmasına ilişkin çeşitli yükümlülükler öngörmektedir. Çevrenin korunması için getirilen ek yükümlülüklerin gerçekleştirilmesi konusunda verilebilecek bir yıllık sürenin başlangıcını, ne zaman yayımlanacağı belli olmayan yönetmeliğin yayımı tarihine bağlayan düzenleme, çevre hakkının korunmasında belirsizliğe yol açtığından Anayasa’nın 2. ve 56. maddelerine aykırıdır.”

Danıştay ve AYM’nin yukarıda değinilen iptal kararının gerekçeleri, idarenin çevreci bir anlayışa ve çevreyi koruma yükümlülüğüne işaret etmektedir. Aynı zamanda ilgili gerekçeler idarenin çevreci bir anlayış ile hareket etmediğinin göstergesi hükmündedir.

AYM’nin petrol, jeotermal kaynaklar ve maden arama faaliyetlerinin, ÇED kapsamı dışında tutulmasına ilişkin iptal gerekçesinde işaret ettiği idarenin çevresel değerleri koruma yükümlülüğünü ÇED sürecinden muafiyet sağlayan hükmü için de esas almak mümkündür. AYM’nin kararına binaen, Bakanlığın kimi projeleri ÇED sürecinden muaf tutmasını çevresel değerlerin korunması amacıyla uyuşmadığını ifade etmek mümkündür.

Çevreci bir tutum ve anlayışa sahip olan bir yaklaşımdan, tamamen Bakanlığın iradesinde bulunan yönetmelikte başka bir karara gerek kalmaksızın emsal nitelikte olan mahkeme kararlarına binaen ÇED yönetmeliğinin muafiyet getiren hükümlerini yeniden düzelterek muafiyet kararı iptal etmesi beklenebilir. Ancak bunun aksine İdare, Danıştay’ın iptal kararından sonra düzenlediği yeni ÇED yönetmeliğinde başka ifadelerle ÇED sürecinden muafiyet getiren maddeyi korumuştur. 1993 yılına ait ilk ÇED yönetmeliğinde geçici 1’inci madde şöyledir: “Bu Yönetmeliğin yürürlüğe girmesinden önce, çevre mevzuatı ve diğer ilgili mevzuat uyarınca yetkili mercilerden izin ve/veya onay alınmış faaliyetlere bu Yönetmelik hükümleri uygulanmaz.” Danıştay Mahkemesi’nin iptal kararına binaen 1993 yılında geçici madde olarak yer alan bu ibare 1997 yılında değiştirilmiştir. Yapılan değişiklikle muafiyet sağlayan hükmün kapsamı genişletilmiş ve daha çok proje ÇED sürecinden muaf tutulmuştur. 1997 tarihli ÇED yönetmeliğinde geçici maddenin kapsamı genişletilerek şöyle ifade edilmiştir:

“07 Şubat 1993 tarihinden önce uygulama projeleri onaylanmış veya çevre mevzuatı ve diğer ilgili mevzuat uyarınca yetkili mercilerden izin, ruhsat veya onay ya da kamulaştırma kararı alınmış veya ilgili mevzuat gereğince yer secimi yapılmış veya yatırım programına alınmış veya mevzi imar planları onaylanmış faaliyetlere bu yönetmelik hükümleri uygulanmaz”

Haziran 2002 tarihinde yeniden düzenlenen ÇED yönetmeliğinin yukarıdaki maddesi, geçici 4’üncü madde olarak korunmuş “ve bu tarihten önce üretim ve/veya işletmeye başladığı belgelenen

faaliyetlere” ibaresi eklenmiştir. Aynı yönetmelikle geçici 5’inci ve geçici 6’ncü maddeleri eklenerek ÇED hükümlerinden muafiyetin sınırları genişletilmiştir. Geçici madde 5’e göre, 23.6.1997 tarihinden önce ilgili mevzuatı gereğince güzergâhı belirlenen veya yatırım programına alınan petrol ve gaz boru hatları, enerji nakil hatları, otoyollar, ekspres yollar, devlet yolları ve il yolları projeleri yönetmelikten muaf tutulmuştur. Geçici 6’ncü maddeye göre ise mobil ve yüzer elektrik santralleri ve bu santrallerin enterkonnekte şebekeye bağlantısını sağlayacak enerji iletim hatları, santrallerde kullanılacak petrol, petrokimyasal veya kimyasal ürün depoları ile limanlar, iskeleler ve rıhtımlara ilişkin faaliyetlere 31.12.2022 tarihine kadar yönetmelik hükümleri uygulanmayacaktır. 2003 yılında yeniden düzenlenen ÇED yönetmeliğine bakıldığında, bir önceki yönetmelikte muaf tutulmayan demir yolları projeleri muafiyet listesine eklenmiştir. Bununla birlikte daha önceki yönetmeliklere tabi oldukları halde gerekli işlemlerini tamamlayamayanlar, ilgili yönetmelikler çerçevesinde gerekli yükümlülüklerini yerine getirmeleri amacıyla çevresel durum değerlendirme raporunu Bakanlığa sunacak ve bu rapor Bakanlıkça değerlendirilecektir şeklinde yapılan bir düzenleme ile örtülü bir süre uzatmasına gidilmiştir. 2004 ve 2008 yıllarında yapılan ÇED değişiklikleriyle projeleri kapsam dışı bırakan hükümler, korunmaya devam edilmiştir. 2008 yılında kadar korunarak veya sınırları genişletilerek gelen muafiyet hükümleri yukarıda anılan Danıştay İdari Davalar Kurulu kararıyla iptal edilmiştir. Bu iptal ilgili hükümlerin Anayasaya, Çevre Kanununa, ÇED’in ruhuna aykırı olduğu mahkemece ifade edilmiştir. Bunun üzerine ilgili maddenin kaldırılması beklenirken yeniden hazırlanan ÇED yönetmeliğinde, muafiyetler korunmuş ve kapsamı da genişletilmiştir. Danıştay’ın çevreci bir anlayışa uygun bulmadığı 2008 tarihli ÇED yönetmeliğinin geçici 3’üncü maddesinde ise şu ifadeler yer almaktadır:

“7/2/1993 tarihli ve 21489 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanan Çevresel Etki Değerlendirmesi Yönetmeliğinden önce uygulama projeleri onaylanmış veya çevre mevzuatı ve ilgili diğer mevzuat uyarınca yetkili mercilerden izin, ruhsat veya onay ya da kamulaştırma kararı alınmış veya yatırım programına alınmış veya mevzi imar planları onaylanmış projelere veya bu tarihten önce üretim ve/veya işletmeye başladığı belgelenen projelere Çevre Kanunu ve ilgili diğer yönetmeliklerde alınması gereken izinler saklı kalmak kaydıyla bu Yönetmelik hükümleri uygulanmaz.”

Danıştay’ın iptal kararı üzerine 14 Nisan 2011 tarihli ve 27905 sayılı R.G.’de 17/7/2008 tarihli ve 26939 sayılı Çevresel Etki Değerlendirmesi Yönetmeliğinin Geçici 3’üncü maddesi aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir.

“7/2/1993 tarihli ve 21489 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanan Çevresel Etki Değerlendirmesi Yönetmeliğinden önce; a) Üretime ve/veya işletmeye başladığı belgelenen projelere, b) Uygulama projeleri onaylanmış veya çevre mevzuatı ve ilgili diğer mevzuat uyarınca yetkili mercilerden izin, ruhsat veya onay ya da kamulaştırma kararı alınmış veya yatırım programına alınmış veya mevzi imar planları onaylanmış projelerden 1) Bu Yönetmeliğin EK-I Listesinde yer alan projeler için 17/7/2015 tarihine, 2) EK-II Listesinde yer alan projeler için 17/7/2013 tarihine kadar yatırımına başlanmış projelere, Çevre Kanunu ve ilgili diğer yönetmeliklerde alınması gereken izinler saklı kalmak kaydıyla bu Yönetmelik hükümleri uygulanmaz.”

Danıştay’ın muafiyet sağlayan geçici 3’üncü maddeyi hukuka ve devletin çevreyi koruma yükümlülüğüne aykırı bulmasına rağmen yeniden 2011 yılında hazırlanan geçici 3’üncü maddede yukarıda görüldüğü gibi Danıştay’ın kararı göz ardı edilmiş ve muafiyetin kapsamı genişletilmiştir. Bu değişiklik iptali talebiyle mahkeme önüne bir kere daha gelmiştir. Danıştay 14’üncü Dairesi 29.05.2012 tarih ve 2011/14013 Esas sayılı ile yukarıda anılan yönetmelik 1’inci maddesi b bendinin yürütmesi durdurulmuş olup, aynı konuda sonuçlanan Danıştay 14’üncü Dairesi 2011/11139 Esas, 2013/8 Kararı ile dava konusu 14.04.2011 tarih ve 27905 sayılı yönetmelik değişikliği 1’inci madde b bendi iptal edilerek, iptal kararı davacılar 01.04.2013 tarihinde tebliğ edilmesi üzerine bakanlık dört gün sonra aynı konuda ve benzer ifadelerle yönetmeliğin maddesini bir kere daha korumayı tercih etmiştir (Aykul ve Topçu, 2021). Bu çerçevede 5 Nisan 2013 tarih ve 28609 sayılı R.G. yayımlanan değişiklikle geçici

muafiyet sağlayan madde Danıştay'ın kararlarına rağmen korunmaya devam edilmiştir. İlgili maddenin yeni hali şöyle olmuştur:

“23/6/1997 tarihinden önce yatırım programına alınmış olup 5/4/2013 tarihi itibarıyla planlama aşaması geçmiş olan veya ihalesi yapılmış olan veya üretim veya işletmeye başlamış olan projeler ile bunların gerçekleştirilmesi için zorunlu olan yapı ve tesislere, Çevre Kanunu ve ilgili diğer yönetmeliklerde alınması gereken izinler saklı kalmak kaydıyla bu Yönetmelik hükümleri uygulanmaz”

Muafiyet getiren madde, 1993 tarihli ilk ÇED yönetmeliğinde geçici bir madde olarak kabul edilmiştir. Muafiyet getiren bu geçici madde, süren mahkeme süreçleri, yirmiden fazla değişiklik ve yıllar sonra halen yürürlükte olması gibi hususlar bir arada düşünüldüğünde anılan maddenin idarenin tercihiyle geçicilik niteliğinin kalmadığı ve kalıcı hale geldiği anlaşılmaktadır. Danıştay tarafından 1993 yılı ilk yönetmelikte geçici madde olarak kabul edilen muafiyet düzenlemesinin doğru olduğu, ama sonraki süreçlerde aynı maddenin idare tarafından korunuyor olmasında çevre yararı ve hukuka uygunluk olmadığı görülmüştür (Alıca, 2011: 110). Yönetmeliklerde geçici madde olarak ifade edilen muafiyet düzenlemesi, mahkeme kararlarına rağmen idare tarafından vazgeçilmemiş ve sürekli farklı ifadeler ve kapsam değiştirmelerle korunma suretiyle kalıcı hale getirilerek, kalıcılığı sadece ÇED yönetmelikleri ile sınırlı tutulmamıştır.

Mahkemeler tarafından birçok defa iptal edilen ÇED sürecinden muafiyet sağlayan hüküm, Çevre Kanunu'nun bir hükmü haline getirilerek kalıcı nitelik kazandırılmıştır. Yukarıda ifade edildiği gibi muafiyet hükmü Danıştay tarafından iptal edilerek 01.04.2013 tarihinde davacıya tebliğ edilmiştir. Bu tebliğden dört gün sonra 05.04.2013 tarihinde aynı hüküm korunarak ÇED yönetmeliği yeniden değiştirilmiştir. Muafiyet sağlayan geçici madde 21.05.2013 tarihinde torba yasa kanunuyla Çevre Kanunu'nun bir hükmü haline getirilmiştir. Türkiye idari Yargılama Usul Hukuku'na göre; mahkeme kararlarına uyma zorunluluğu olmasına rağmen idare, mahkemenin iptal ettiği hükmü yeniden kabul etmiş ve çevre kanunu da anılan hükme göre değiştirmiştir. Bu şekilde yönetmelik iptali gerekçeli açılmış olan davalar konusuz bırakılmış, yönetmeliğin yasal dayanağı oluşturulmuş ve Danıştay kararları etkisiz hale getirilmesi amaçlanmıştır (Aykul ve Topçu, 2021). Böylece yönetmeliğin kanunlara uyması sorununu da çözmüş olan İdare aynı zamanda geçici maddeyi de kanunlaştırarak uygulamayı yönetmeliğin değil, kanunun bir maddesi haline getirmiştir.

6486 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu İle Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun'un 12'inci maddesi ile 2872 sayılı Çevre Kanunu geçici 3'üncü maddesine muafiyet getiren bir madde eklenmiştir. Bu maddeye göre;

“23/6/1997 tarihinden önce kamu yatırım programına alınmış olup, bu maddenin yürürlüğe girdiği tarih itibarıyla planlama aşaması geçmiş ve ihale süreci başlamış olan veya üretim veya işletmeye başlamış olan projeler ile bunların gerçekleştirilmesi için zorunlu olan yapı ve tesisler Çevresel Etki Değerlendirmesi kapsamı dışındadır.”

Bu maddenin iptali istemiyle AYM'ye başvurulmuş ve AYM 03.07.2014 tarihinde 2013/89 Esas ve 2014/116 sayılı kararıyla geçici maddeye eklenen "...planlama aşaması geçmiş ve ihale süreci başlamış olan veya..." ifadesinde hukuka uygunluk görmemiş ve iptal etmiştir. AYM iptal gerekçesine göre; bu ibare yatırıma hazırlık sürecini ifade etmektedir. Yatırıma hazırlık sürecinde ÇED'in yapılması ciddi bir kamusal zarar oluşturmayacaktır. Yatırım aşamasında ÇED sürecinden muafiyet, devletin çevrenin korunması yükümlülüğüne aykırı olup, sağlıklı ve dengeli çevrede yaşama hakkına ölçülü bir müdahale olmayacaktır (AYM, 2014). "Planlama aşaması geçmiş ve ihale süreci başlamış olan veya" ibaresini hukuka ve çevrenin korunması ilkesine aykırı bulan AYM maddenin devamında yer alan "23.6.1997 tarihinden önce kamu yatırım programına alınan, 29.5.2013 tarihi itibarıyla üretim veya işletmeye başlamış projeler ile bunların gerçekleştirilmesi için zorunlu olan yapı ve tesislerin ÇED uygulamasının kapsamı dışına çıkarılmasını" iki karşı oy ile hukuka aykırı görmemiştir. Mahkeme gerekçesinde faaliyete başlanmış projelerde ÇED istenmesi daha büyük bir kamusal zarara sebep vereceğini belirtmiştir (AYM, 2014). Geçici maddenin bütünüyle iptal edilmemesini eleştiren AYM üyesi Osman Alifeyyaz PAKSÜT ve AYM üyesi Zehra Ayla PERKTAŞ karşı oy gerekçelerinde

Devletin çevreyi koruma, projelerin olası çevresel etkilerini değerlendirme ve tedbir alma sorumluluğu üzerinde durarak AYM kararının çevre koruma anlayışıyla uyuşmayacağını belirtmişlerdir (AYM, 2014).

Böylelikle geçici maddelerle korunan ÇED sürecinden muafiyet hükmü AYM'nin oyçokluğu kararıyla çevre kanununun bir maddesi haline gelmiştir. Ancak bu durum bir hakikati de kanıtlamış olmaktadır. İlk ÇED yönetmeliği olan 1993 tarihinden beri ÇED sürecinden muafiyet sağlayan geçici hükmün yasal dayanağı 2013 yılında çevre kanununda kabul edildiğine göre bu kabule kadar geçen yirmi yıl boyunca muafiyet sağlayan hüküm kanunsuz ve hukuka aykırı olduğu kabul edilmiş olduğunun en temel göstergeleri olarak okunabilecektir.

Sonuç

Dünyadaki gelişmelere ve Türkiye'nin AB'ye uyum sürecine paralel olarak ÇED Yönetmeliği 1993 yılında kabul edilmiştir. Kabul edilen yönetmeliğe eklenen geçici madde ile yönetmeliğin kabul tarihinden önce faaliyet izni alınan ya da onaylanan projeler ÇED sürecinden muaf tutulmuştur. 2013 yılında Çevre Kanununda yapılan değişiklikle de muafiyet sağlanan hüküm kanunun maddesi haline getirilmiştir. 1993 yılından 2013 yılına kadar geçen süreçte anılan geçici madde birden çok kere mahkemeye taşınmıştır. Mahkeme verdiği kararlarında muafiyet sağlayan geçici maddenin Anayasa ve Çevre Kanunu'na aykırı olduğu ve bu tutumun çevre koruma ile açıklanamayacağı üzerinde durmuştur.

İdare mahkeme kararına binaen ÇED yönetmeliğinde muafiyet sağlayan geçici maddeyi değiştirmiş; ancak her seferinde geçici maddeyi farklı kelimelerle koruduğu ve geçici maddenin kapsamını genişlettiği görülmüştür. Yönetmelikte geçen hükmün mahkeme tarafından Çevre Kanunu'na aykırı görülmesi üzerine geçici hüküm 2013 yılında Çevre Kanunu'nun bir hükmü haline getirilerek davalar konusuz bırakılmıştır. Çevresel etki değerlendirmeden muafiyet sağlayan hükmün mahkeme kararlarına rağmen değiştirilmemesindeki tutuma bir bütün olarak bakıldığında, idarenin tutumunun çevreci bir anlayışa uygun olmadığını ifade etmek mümkündür. Çevre Kanunu ve çevre korumaya ilişkin mevzuat uluslararası standartlarda olmasına rağmen, bu gelişmelerin pratikte çevreci bir anlayışla desteklenmesi gerektiği açıktır.

Çevre koruma politikalarında uluslararası platformlarda ÇED önemli bir unsur olarak gelişmiştir. ÇED sayesinde faaliyetlerin çevresel etkileri analiz edilebilmekte ve gerekli tedbirler alınması sağlanabilmektedir. ÇED aynı zamanda mevzuatın bir parçası olduğundan İdarenin mahkemeler aracılığıyla denetlenmesi imkânı da vermektedir. Ancak mahkeme aracılığıyla bir denetimin sağlanabilmesi İdarenin mahkeme kararına uyma performansı ve sahip olduğu çevreci anlayıştan bağımsız değerlendirilemez. Bu çalışmada ÇED Yönetmeliğinden muafiyet sağlayan geçici hüküm irdelenmiştir. 1993 yılında geçici olarak eklenen hüküm 2013 yılında çevre kanununda yapılan değişiklikle kanunun bir maddesi haline getirilmiştir. 2022 yılında yapılan ve halen yürürlükte bulunan ÇED yönetmeliğinde de geçici hüküm korunmaya devam edilmiştir. Bu hali ile muafiyet sağlayan hükmün geçici değil kalıcı olduğu anlaşılmaktadır. Muafiyet sağlayan hüküm kamuoyunda tartışılmış ve eleştirilmiştir. Söz konusu hükmün iptali mahkemelere başvurulmuştur. Mahkeme kararları geçici hükmü çevre kanunu ve çevreci bir anlayışa uygun olmadığını karara bağlamasına rağmen, idare yaptığı değişikliklerle muafiyet sağlayan hükmü korumaya devam etmiştir. Bu süreçte idarenin tutumu göstermektedir ki; çevreci bir anlayışa sahip olunmadığı müddetçe mahkemeler etkin bir denetim aracı olamayacaktır.

Kaynakça

- Alica, S. S. (2011). Çevresel etki değerlendirmesinin yargı kararları çerçevesinde irdelenmesi. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 15(3), 97-130.
- Anton, D. K., ve Shelton, D. L. (2011). *Environmental protection and human rights*. Published: Cambridge University Press.

- Aycul, Ö., & Topçu, D. (2021). Türkiye’de çevresel etki değerlendirme hukuku ve son çed Yönetmeliği. <http://www.aykultopcu.com/habervemakele-187-turkiyede-cevresel-etki-degerlendirme-hukuku-ve-son-ced-yonetmeliği>.
- AYM. (2012). Anayasa Mahkemesi Kararı (2011/110 E., 2012/79 K.).
- AYM. (2014). Anayasa Mahkemesi Kararı (2013/89 E. 2014/116 K.).
- Anayasa Mahkemesi Kararı, Esas Sayısı : 2006/99, Karar Sayısı : 2009/9, Karar Günü : 15.1.2009, <https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/Dosyalar/Kararlar/KararPDF/2009-9-nrm.pdf> AYM 15.01.2009 tarihinde davayı 2006/99 Esas., 2009/9 Karar
- Anayasa Mahkemesi Kararı, Esas Sayısı: 2013/89, Karar Sayısı: 2014/116, Karar Tarihi: 3.7.2014, RG. Tarih ve Sayısı: 04.07.2015-29406 <https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/Dosyalar/Kararlar/KararPDF/2014-116-nrm.pdf>
- Bilgili, M. Y. (2015). Anayasal bir hak olarak çevre hakkı. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(2), 563-584.
- Çevre ve Orman Bakanlığı. (2006, Ekim 2). B 18.0.ÇED.0.01.03/228-07 -8070 sayılı Avukat Noyan Özkan’a verilen Cevap [Kişisel iletişim].
- Çevresel Etki Değerlendirme Yönetmeliği, 7 Şubat 1993 tarih ve 21489 sayılı Resmi Gazete, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/21489.pdf>
- Çevresel Etki Değerlendirmesi Yönetmeliği, 17 Temmuz 2008 ve 26939 sayılı Resmi Gazete, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2008/07/20080717-3.htm>
- Çevre Kanunu, Kanun Numarası: 2872, Kabul Tarihi: 9/8/1983, Yayımlandığı Resmi Gazete Tarih: 11/8/1983 <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.2872.pdf>
- Erdoğan, M. (2018). *İnsan hakları teorisi ve hukuku*. Hukuk Yayıncılık.
- Hayward, T. (2005). *Constitutional environmental rights*. Publisher: Oxford Universty Press.
- K. Sommer, B. (2019). Türk hukukunda çevre hakkının bireysel başvuru yoluyla korunması. *Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi*, 2, 169-188.
- Kocataş, A. (2012). *Ekoloji çevre biyolojisi*. Bursa: Dora Yayıncılık.
- Mickwitz, P. (2003). A framework for evaluating environmental policy instruments: context and key concepts. *Evaluation*, (9/4), 415-436.
- Nations, U. (1973). Report of the united nations conference on the human enviroment (5-16 June 1972). United Nations. <https://research.un.org/en/docs/environment/conferences>
- Pallematers, M. (1997). Stocholm’den rio’ya uluslararası çevre hukuku geleceğe doğru geri adım mı? (B. Duru, Çev.). *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 52(1-4), 613-632.
- Özdemirkol M. (2023). *Çevre hakkı açısından ılısu barajı ve hes projesi hakkında bir alan araştırması*. Detay Yayıncılık: Ankara.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Araştırmacıların katkı oranı beyanı / Contribution rate statement of researchers: Birinci yazar /First author % 100
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).

